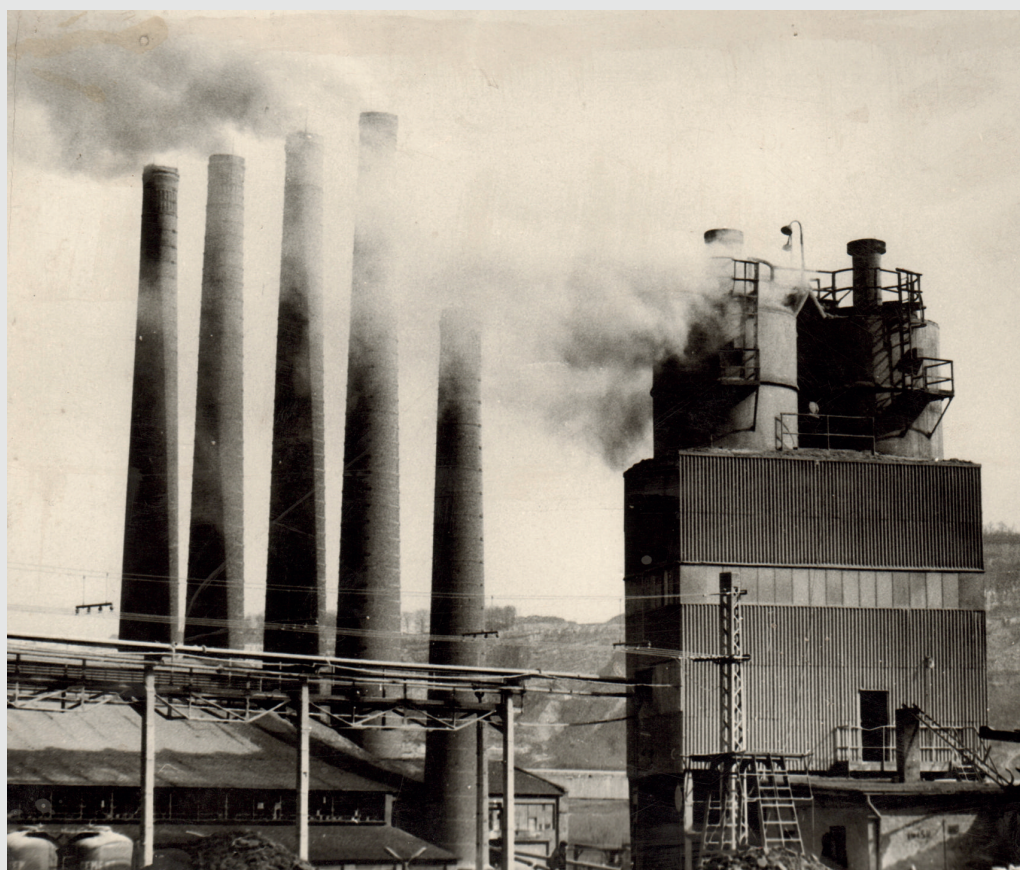

Tanulmányok

Tatabánya történetéből I.

Tanulmányok Tatabánya történetéből I.

Tanulmányok Tatabánya történetéből I.

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára,

Tatabánya, 2017

Tanulmányok Tatabánya történetéből I.

Tatabányai Levéltári Kiadványok 17.

Sorozatszerkesztő: Dr. B. Stenge Csaba

Szerkesztette: Dr. B. Stenge Csaba

A kötet Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával

a „**Jó szerencsét Emlékéiben**” jelent meg.

**JÓ
SZERENCSÉT!
EMLÉKÉV
TATABÁNYA**

ISSN: 1218-7259

Kiadja:

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára

Felelős kiadó: Dr. B. Stenge Csaba, igazgató

Borító: Pozsgay Műhely Kft.

Borítófotó: Az egykori tatabányai cementgyár öt jellegzetes kéménye, előtérben a közúti ömlesztett cement kiszolgáló állomás. Tatabánya várossá alakulásának idején a helyi cementgyár az ország cementtermelésének még 40-50%-át adta.
(Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára)

Készült:

150 példányban, B/5 méretben, az ALFADAT-Press Nyomdaipari Kft-ben, Tatabányán

Felelős vezető: Sashalmi Péter, ügyvezető igazgató

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. újjászervezése és államosítása 1945–1948	9
A tatabányai tűzoltóság története 1948–1956 között.....	25
A bányász és a szobor, a sztahanovista mozgalom és emlékezete.....	43
Rabtáborok-kényszermunkatáborok a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél 1952–1956.....	59
Nők a gyárakban. Tatabánya város tervei a nők foglalkoztatására az 1960-as években	95
Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára munkatársainak tudományos publikációs jegyzéke (2009–2016)	113

Előszó

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárának ezen új kiadványa a városunkban 2016–2017 folyamán megvalósuló „Jó szerencsét Emlékév” keretein belül jelenik meg, Tatabánya 1947-es várossá alakulásának 70. évfordulójára. Éppen ezért a tanulmánykötetben megjelent írások – bár tágabb spektrumot érintenek – zömében Tatabánya várossá alakulásához, az azt követő egy évtizedhez kötődnek, ebből a küzdelmes és mozgalmas időszakból beszélnek el fejezeteket, ahhoz kapcsolódnak. Az öt tanulmány nagyjából kronológiai sorrendben követi egymást, végül egy adattár (bibliográfia) zárja a kötetet. A szerzők többsége a levéltár jelenlegi, vagy egykori munkatársai közül került ki, a két kivétel dr. Tóth Eszter Zsófia, a Veritas Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa, a második világháború utáni magyar társadalomtörténet elismert kutatója, valamint Jóna Imre, tatabányai egykori pedagógus, iskolaigazgató és önkormányzati képviselő, aki immár nyugdíjasként kutatja városunk történetét.

A helyi bányászat második világháborút követő történetével kapcsolatos az első írás. Macher Péternek a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. újjászervezéséről és államosításáról szóló tanulmánya a legkorábbi időintervallumot (1945–1948) vizsgálja, de már ez is tárgyalja a helyi fő munkáltató viszonylatában Tatabánya várossá alakulásának évét, és az azt követő esztendőit is.

Korábbi munkatársunknak, Bognár Istvánnak a tatabányai állami, hivatásos tűzoltóság 1948–1956 közötti történetét bemutató munkája a frissen alakult város újonnan megalakuló hivatásos tűzoltóságának első néhány évét, a szervezet felállításával, fejlesztésével, működtetésével kapcsolatos kihívásokat, illetve a tatabányai tűzoltóságnak az adott időszakban végzett mindennapos tevékenységét mutatja be.

A harmadik tanulmányt Tóth Eszter Zsófia jegyzi, ez a Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára által szervezett, 2012. október 10-én, Tatabánya várossá alakulásának 65. évfordulóján tartott konferencián elhangzott előadásának a szerkesztett változata. A tanulmány gerincét az élmunkásmozgalom történetének összefoglalása után a Lazók Emillel készült interjú, és annak elemzése adja. Lazókról 17 éves vājártanuló korában, modellként 1955-ben készült egy bányászszobor, mely előbb az oroszlányi XVI. akna előtt állt, majd átkerült mai helyére, az egykori XX. aknánál kialakított Oroszlányi Bányászati Gyűjteményhez (a tárgyidőszakban az oroszlányi szénbányászat a Tatabányai Szénbányászati Tröszt irányítása alatt állt, az Oroszlányi Szénbányák 1957. január 1-től váltak önállóvá).

A kötet negyedik, Jóna Imre által írt tanulmánya a tatabányai KÖMI (Közérdekű Munkák Igazgatósága) táborok építésének és működésének 1952–1956 közötti történetét mutatja be, ahol az élitéltek és internáltak tervszerű, népgazdasági foglalkoztatása zajlott. A kötet ezen tanulmánya azért is fontos írás, mert közelebb viszi az érdeklődő olvasót a

Rákosi-korszak ezen dicstelen intézményének történetéhez, egyben segít a korszak bűneinek feltárásában, a diktatórikus rendszer mechanizmusainak, működésének megértésében.

Időben a legkésőbbi periódust feldolgozó írás B. Stenge Csabáné munkája, mely a nők tatabányai foglalkoztatásának problematikáját veszi górcső alá. Ez a tanulmány – Tatabánya várossá alakulásának előzményeire is kitérve –, ezt a hatvanas évekre kulminálódó fontos kérdéskört tárgyalja részletesen, tudományos alaposággal.

A kötet végén egy tudományos bibliográfia is helyet kapott, mely a 2009 és 2016 között Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárában szakmai munkakörben foglalkoztatott munkavállalók tudományos publikációit listázza (az időintervallum azért 2009–2016 közötti, mert a jelenlegi személyi állományból a legrégebb óta az intézményben dolgozó munkavállaló 2009-ben érkezett, míg 2016 értelemszerűen az utolsó lezárt év). Ez a több mint 90 megjelent tudományos írást tartalmazó bibliográfia – melyben mintegy negyven, a Magyar Tudományos Akadémia által minősített folyóiratban megjelent tanulmány mellett példának okáért angol nyelven írt monográfia is szerepel – egyben indikátorként is szolgál az intézményben zajló tudományos kutatómunka látható részének minőségét és mennyiségét tekintve. Ilyen bibliográfiákat az elkövetkezendő időszakban megjelenő tanulmányköteteinkbe is tervezünk majd, hogy folyamatos képet tudjunk nyújtani a levéltárban végzett tudományos publikációs tevékenységről.

Intézményünk a jövőben igyekszik kétévente egy új tanulmánykötetet kibocsátani, tehát a jelenlegi tanulmánykötet egy reménybeli állandó – és nagyjából konstans intervallummal megjelenő – tanulmánygyűjtemény-sorozat első kötetét is jelenti. Ezekben a tanulmánykötetekben – jelen kiadványhoz hasonlóan – Tatabánya és elődközségei történetével kapcsolatos írások kapnak majd helyet. Az általános, az adott témakörön belül meglehetősen flexibilis kötetek között esetenként tematikus kiadványok is megjelennek majd, egy-egy fontos esemény, időszak, évforduló apropóján. Következő alkalommal megjelentetni kívánt tanulmánykötetünket is ilyen tematikus számnak tervezzük, mely az első világháború centenáriumának apropóján a „Nagy Háború” egyes, részleteiben feltáratlan tatabányai vonatkozásait fogja majd tárgyalni.

Ezúton is köszönjük a Tatabánya Megyei Jogú Város önkormányzata által a „Jó szerencsét Emlékév” keretein belül nyújtott anyagi támogatást, mely lehetővé tette ezen kötet megjelentetését.

Tatabánya, 2017. június

Dr. B. Stenge Csaba Ph.D.
igazgató

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. újjászervezése és államosítása 1945–1948

A MÁK Rt. története az alapítástól a II. világháború végéig

A régi, hagyományos tatabányai történetírás úgy ábrázolta a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulatot, mint egy, a munkásait a végtelenségig kizsákmányoló kapitalista nagyvállalatot, melynek államosításával megszűnt az „elnyomás” az ipartelepen, és rendeződtek a munkásjóléti problémák is.¹ Tanulmányomban ezen állítást szeretném felülvizsgálni.

A Magyar Általános Kőszénbánya Társulat (MÁK Rt.) 1891-ben alakult egy Borsodban tevékenykedő kisebb jelentőségű bányavállalkozásként. A társulat figyelme hamarosan az Észak-Dunántúlra terelődött, és a Tata közelében fekvő Alsógalla község határában próbafúrásokat végeztek, melyek során jelentős szénvagyont sikerült felmérniük. Ennek köszönhetően 1896-ban megnyílt Alsógalla-bányatelep első aknája. A bányatelepből pedig hamarosan kifejlődött a tatabányai iparvidék és maga Tatabánya község is. Az új bányanyitás hatalmas sikert hozott a MÁK Rt. számára. A társulat részvényeit a századfordulótól már nem csak a budapesti, hanem a bécsi, párizsi és genfi tőzsdéken is jegyezték. A MÁK Rt. ily módon nemzetközileg is elismert nagyvállalattá emelkedett, ami lehetőséget biztosított arra is, hogy ne csak a szénbányászatban, hanem egyéb iparágakban is komoly érdekeltségeket szerezzen. A társulat borsodi üzemei pedig némileg háttérbe szorultak, és 1910-ben Borsodi Szénbányák Rt. néven egy, a társulat vezetése alatt álló leányvállalatba vonták össze őket.²

A MÁK Rt. székhelye mindvégig Budapesten működött; itt ülészttek a vezető testületek, valamint itt működtek a mindennapi üzleti és jogi ügyeket intéző osztályok is. Itt szükséges kitérni a korabeli részvénytársaságok felépítésére, melyet a kereskedelmi törvény (1875: XXXVII. tc.), valamint a társaságok alapszabályai határoztak meg. A vállalatok tulajdonosai a részvényesek voltak és felelőségük a részvényük erejéig terjedt. A részvényesek fóruma a közgyűlés volt, ahol döntöttek alaptőke-emelésről, alapszabály-módosításról, vezető testületek megválasztásáról, valamint minden olyan kérdésben, amelyeket az alapszabály kizárólag a közgyűlés részére tartott fenn. Általában a közgyűlésen választották meg a vállalat elnökét, aki a részvényeseket képviselte és elnökölt a közgyűléseken. Az elnök jogköre ugyanakkor a legtöbb esetben nem volt jelentős, hanem csupán arra szorítkozott, hogy a részvényesek körét reprezentálja. A közgyűlésen választották meg

¹ Tatabánya története (1972).

² Sárközi (1967) 7–18. o.

a legfontosabb vezető testületek, mint az operatív irányítást végző igazgatótanács és a törvényes működés felett őrködő felügyelő bizottság tagjait. A közgyűlésen választották meg a vállalat tényleges irányítóit, az általános és a műszaki vezérigazgatókat, akiknek beszámolási kötelezettségük volt a közgyűlés előtt.

A társulat elnöki tisztét egészen 1936-ig korábban miniszterként tevékenykedő személyek töltötték be (Teleki Géza, Berzeviczy Albert), akik bár üzleti és műszaki kérdésekben nem voltak túl jártasak, személyük viszont komoly presztízst biztosított a társulat számára, másrészt jelezték a vállalat fontosságát az állam számára. Az alelnöki pozíciókat általában egy belföldi és egy külföldi személy töltötte be, ezzel is tekintettel kívántak lenni a társulat osztrák, francia és svájci részvényeseire. A vezérigazgatói teendőket pedig mindig egy nagy tapasztalattal rendelkező szakember töltötte be (Szende Lajos, Vida Jenő). Előfordult az is, hogy a vezérigazgató más tisztséget is viselt: Vida Jenő a '20-as évektől a társulat alelnöki, majd 1936-tól az elnöki pozíciót is ellátta.³ Itt meg kell azonban jegyezni, hogy míg az elnöki/alelnöki funkció választott tisztség, addig a vezérigazgató csupán alkalmazott, tehát utóbbi rangban alatta áll.

A társulat gazdasági sikerei azonban jelentős helyi problémákkal jártak együtt. A tatabányai iparvidék települései (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, Tatabánya) gyakorlatilag összeépültek, aminek következtében igen jelentős közigazgatási gondok keletkeztek. Ezek megoldására több tervezet is született az illetékes hatóságok részéről, a gyakorlatban azonban egyik sem valósulhatott meg a MÁK Rt. ellenállása folytán: a társulat lényegében saját ügyeibe való beavatkozásként értelmezte ezeket a kísérleteket. Másik ilyen probléma a bányatelepen élő és ott dolgozó munkások helyzete volt. Mivel ugyanis a MÁK Rt. lényegében hatósági jogkört gyakorolt az ipartelepen, ezért a munkások teljesen ki voltak szolgáltatva a társulat önkényének.⁴

Talán ennek volt köszönhető, hogy a bányatelepen megerősödtek a szélsőséges politikai mozgalmak. A nyilaskeresztesek akkora bázisra tettek szert, hogy 1940 őszén egy bányászsztrájkot is képesek voltak kirobbantani, melynek egyedüli célja a főváros energiaellátásának akadályozása, és ez által a Teleki-kormány megbuktatása volt. A mozgalmat végül a kivezényelt katonaság verte le.⁵ A sztrájk ugyan nem érte el célját, viszont igen jelentős termelés kiesést eredményezett, ami háborús időkben különösen nagy veszteségnek számított. A romló életkörülmények miatt, és a háború előrehaladtával azonban népszerűség tekintetében hamarosan a kommunista párt vette át a vezetést.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően a Gestapo emberei elhurcolták a vállalat zsidó származású vezetőit, többek között Vida Jenőt is. Az 1944. április 28-i igazgatósági ülésen pedig az 1540/1944 M. E. számú rendelet alapján kénytelenek voltak

³ MÁK (1942) 38. o.

⁴ Ravasz Éva: A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén. In: Ravasz (2007) 72. o.

⁵ Gyúszai (2007) 228. o.

megvonni a politikai szempontból nemkívánatosnak minősített cégvezetők cégjegyzési jogosultságát.⁶ Tatabányán ugyanakkor a bányászok körében ellenállási mozgalom szerveződött, a kommunista érzelmű vajúrok „Harcoló Bányász” és „Tatabányai bányamunkások” címszavú röpiratokat terjesztettek társaik körében. 1944 szeptemberében pedig már a csendőrségi jelentések is beszámolnak a szénmedencében kialakuló kommunista szervezkedésről.⁷ Szükséges megjegyezni, hogy valódi(!) kommunista ellenállási mozgalmak leginkább a bányavidékeken (Borsod, Nógrád) alakultak. Ennek pedig nagy szerepe volt abban, hogy a szocialista rendszerben az ideológia és a propaganda szintjén a bányász lett az eszményített munkás alakja.

Újjászervezés a háború után

1944 őszén a MÁK Rt. budapesti központja és a borsodi üzemek között megszakadt a kapcsolat. Karácsonykor pedig, amikor a Vörös Hadsereg egységei bekerítették a fővárost, a Tatabányai Bányaigazgatósággal is megszűnt minden összeköttetés, majd hamarosan a központ is befejezte működését. Tatabányát 1944. december 26-án foglalták el először a szovjet csapatok. 1945 januárjában azonban a németek egy ellentámadással visszafoglalták a térséget.⁸ Ekkor a szovjetekkel tartott több helyi kommunista szimpatizáns, többek között Osztrovszky György, az alumíniumgyár vegyész-mérnöke, aki behívással lett Tatabánya nemzetgyűlési képviselője. 1945 januárja és márciusa között Tatabánya környékén húzódtott a frontvonal, ennek ellenére a bányák, még ha minimális mennyiséget is, és elég szervezetlenül, de tovább termeltek.

A harcok befejeztével a társulat működését újjá kellett szervezni. 1945. február 7-én Varga Lajos ügyvezető igazgató pesti magánlakásán megalakult a MÁK Rt. Ideiglenes Intézőbizottsága, mely megkezdte a társulat ügyeinek intézését. A testület 10 tagból állt és Varga irányításával vették fel a munkát.⁹ Az ülés résztvevői érvénytelenítették minden, a német megszállás és a fegyverszünet (1945. január 20.) közötti időszakban eszközölt előléptetést, és megválasztották a társulat új vezetőit. Az Intézőbizottság rendkívül kedvezőtlen körülmények között működött, ugyanis az épületet ért háborús károk miatt a társulat Zoltán utcai székházába még nem tudtak beköltözni, így csupán egy ideiglenesen kialakított irodahelyiséget használhattak. Az Intézőbizottság első és legfontosabb feladatáknaként pénzt gyűjtött a társulati központ újjászervezéséhez. A MÁK Rt. a Magyar Általános Hitelbanknál őrizte betétjeit, a bank széfjeit azonban a megszálló szovjet katonák egyszerűen kirabolták még januárban, így csak a leányvállalatoknál maradt fizetőeszközök jöhettek számításba. Szükséges megjegyezni, hogy a társulatot ért háborús károk

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) Z 250 (MÁK Rt. Igazgatóságának iratai.) 2. csomó. 1944. április 28-i igazgatósági ülés jegyzőkönyve (a továbbiakban ig. jegyz.).

⁷ Gyúszai (2007) 235. o.

⁸ Erdmann–Pető (1977) 15. o.

⁹ MNL OL Z 250. 2. csomó. 1945. augusztus 16-i ig. jegyz.

1943. december 31-i értéken számolva 33.000.000 pengőt tettek ki.¹⁰ A társulat ideiglenes vezetésének végeredményben mégis sikerült annyi pénzt szereznie, hogy a beszerzési osztály munkatársai február végén már meg tudták ejteni első élelmiszer-beszerző körútjukat az Alföldön.

Az Intézőbizottság 1945. április 5-ig működött, amikor is a háború után először ült újra össze az igazgatóság, mely elvileg ugyan nem volt határozatképes, de a megjelent tagok szükségesnek tartották a munka mihamarabbi megkezdését. Elmondhatjuk, hogy a régi vállalati vezérkar erősen megfogyatkozott. Vida Jenő, korábbi vezérigazgató Auschwitzban halt meg nem sokkal a tábor felszabadulása után. Vida haláláról egyébként április elején még nem volt tudomása az újjászerveződő MÁK Rt. vezetésének. Csak a legközelebbi, 1945. június 2-én megtartott, szintén csonka igazgatósági ülésen értesültek az egykori elnök-vezérigazgató tragikus sorsáról, emlékét a megjelentek jegyzőkönyvben rögzítették.¹¹ A hivatalban lévő Vizer Vilmos vezérigazgató pedig március 11-én egyszerűen éhen halt a budai oldalon.¹²

A vezérigazgatói teendőket ellátásával Rehling Konrád műszaki vezérigazgatót bízták meg, aki korábban 20 évig volt tatabányai bányaigazgató, így módon egy nagy tapasztalattal rendelkező szakember került a MÁK Rt. legfontosabb pozíciójába. Rehling helyettese az Intézőbizottság egykori vezetője, Varga Lajos lett. A műszaki vezérigazgatói állást ugyanakkor nem töltötték be. Az ülésen tárgyalták még Hittrich Gábor egykori tatabányai gépészeti felügyelő ügyét. Hittrichet a német megszállást követően 1944 áprilisában helyettes igazgatóból igazgatóvá léptették elő. Az újjászervezőskor ezt a címet általános intézkedéssel megvonták tőle, de az ülésen visszakapta azt.¹³

Ezzel egy időben az új hatalmi szervek is kiépültek. 1945. március 1-jén megalakult a MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottsága (KÜB), elnökévé pedig Hammel Lászlót, a vállalat egyik tisztviselőjét választották, akit a német megszállást követően több társával együtt zsidó származása miatt Kistarcsára internáltak.¹⁴ Érdekesség, hogy a KÜB megalakulásának napján tudott ismét beköltözni a társulat központi vezetése a Zoltán utcai székházba. Az üb-k felállításáról Takács Ferenc szociáldemokrata iparügyi miniszter 1945. február 18-i rendelete intézkedett, legfontosabb feladatuk a munkásellenőrzés volt. Döntöttek minden, a munkások jólétét érintő kérdésekben és a tulajdonos ezekkel kapcsolatos intézkedéseit is felülbírálhatták. Mivel azonban a munkásjóléti kérdések az üzemek egész működését meghatározták, ezért az üb-k lettek a vállalatok legfontosabb irányítói. Egyedül

¹⁰ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) VII. 2. e. Cégbírósi iratok. CG 823. Okmánytári szám 452. 924. doboz. A MÁK Rt. Igazgatóságának jelentése az 1944. január 1. és 1946. december 31-ig terjedő időszakról (a továbbiakban Jelentés 1944/1946).

¹¹ MNL OL Z 250. 2. csomó. 1945. június 2-i ig. jegyz.

¹² MNL OL Z 250. 2. csomó. 1945. április 5-i ig. jegyz.

¹³ MNL OL Z 250. 2. csomó. 1945. április 5-i ig. jegyz.

¹⁴ MNL OL Z 964 (MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottsága iratai) 1. csomó. 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve.

csak a tulajdonjogot érintő kérdésekbe nem szólhattak bele.¹⁵ Az üb-k a baloldali pártok (SZDP, MKP) befolyása alatt álltak, bár a KÜB esetében nem tudjuk, mennyire érvényesült ez a tendencia. Annyit tudunk csak, hogy a KÜB alelnöke, Siklós Ferenc a kommunista párt delegáltja volt.

A központi újjászervezés zárásának az 1945. augusztus 16-i igazgatósági ülés tekinthető, amire már elegendő számú tag jelent meg. Először is jóváhagyták a február óta meghozott intézkedéseket, majd Scitovszky Tibor korábbi alelnök, a Magyar Általános Hitelbank egykori vezérigazgatója személyében megválasztották a társulat új elnökét. Rehling Konrádot pedig egyúttal alelnökké választották. Az ülésen döntöttek továbbá az előző rendszerben kompromittálódott személyek eltávolításáról is. Ennek megfelelően felfüggesztették igazgatósági tagságából Fabinyi Tihamért, aki a '30-as évek végén pénzügyminiszter volt, valamint elbocsátották a társulat szolgálatából Csanády László korábbi tatabányai bányaigazgatót, valamint Stefániai Richárd cégvezetőt.¹⁶ Csanády személye ugyanis nemkívánatos lett a baloldali színezetű KÜB szemében, Stefániai pedig külön jutalomban részesült a német megszállás időszakában. A megtorlás elől több vezető besorozású hivatalnok elmenekült. 1945. augusztus 16-ra egy közgyűlést is összehívtak, az erre vonatkozó felhívás meg is jelent a Magyar Közlöny július 31-ei számában. Itt csak azok jelenhettek meg, akik a német megszállást megelőző utolsó, 1943. április 30-i közgyűlésen való részvétel céljából a jegyzőkönyv tanúsága szerint részvényeiket az alapszabálynak megfelelően letétbe helyezték. Mivel azonban csak 8 részvényes jelent meg, ezért nem tudtak érdemi döntést hozni.¹⁷

A MÁK Rt. központjának újjászervezését követően felvette a kapcsolatot a vidéki üzemekkel is. Ez már nehezebb feladatnak bizonyult, ugyanis a háború során a közlekedés szinte teljesen megbénult. A közlekedési eszközök felett a Vörös Hadsereg rendelkezett és ezeket csak a szovjet parancsnokok engedélyével lehetett igénybe venni. Ezzel magyarázható, hogy bár a borsodi bányákat már 1944 decemberében elfoglalták a szovjet csapatok, 1945 márciusában a MÁK központ még mindig nem tudta felvenni a kapcsolatot ottani üzemeivel.¹⁸ Idővel azonban sikerült kapcsolatba lépni a vidéki üzemekkel és a MÁK Rt. leányvállalatai is újjászerveződtek. Persze nem ment minden zökkenőmentesen, mert például a Friedrich Siemens Művek kapacitását a későbbiekben teljesen lefoglalták a jóvátételi szállítások.¹⁹

A tatabányai iparteleppel március végén sikerült felvenni informálisan a kapcsolatot, április 3-án pedig a KÜB két küldöttje hivatalosan is felkereste a vállalat legnagyobb ipartelepét. A KÜB delegáltjai megbeszélést folytattak a helyi szovjet parancsnokokkal, akik

¹⁵ Bán (1989) 227. o., üzemi bizottságok címszó.

¹⁶ MNL OL Z 250. 2. csomó. 1945. augusztus 16-i ig. jegyz.

¹⁷ MNL OL Z 249 MÁK Rt. Közgyűlési iratok. 1. csomó. 1945. augusztus 16-i ülés jegyzőkönyve.

¹⁸ MNL OL Z 964 1. csomó. 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve.

¹⁹ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm. 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

közölték velük, hogy néhány üzem termelését lefoglalták a Vörös Hadsereg részére.²⁰ Az elhúzódó harcok ellenére az ipartelep nem érte jelentősebb anyagi kár. A tatabányai erőmű a harcok után egy héttel már egészében üzemképes állapotban volt. Mivel pedig az általa termelt villamos energiát az üzemek csak kisebb mértékben vették igénybe, ezért az energia 2/3 része Budapestre ment. A cementgyárban is megindult a termelés, amelyet azonban jelentősen hátráltatott az országos szinten is jelentkező szénhiány. Az üzem állapota így csak lassan javulhatott. (A MÁK Rt.-nek 1946-ban a magyar–szovjet gazdasági egyezmény értelmében már 1000 vagont meghaladó mennyiségben kellett portlandcementet szállítani a Szovjetunióba; ezt a mennyiséget pedig a cementgyárnak kellett előállítania.) Az iskolák közül egyedül a mésztelepi elemi iskola épülete szenvedett jelentősebb károkat. A munkásjóléti intézmények közül pedig a gőzfürdő már 1945. május 15-től fogadta vendégeit.

Az ipartelepen gondot okozott az élelmiszer- és nyersanyaghiány, mely jelentősen rontotta a munkamorált és ily módon az üzemek termelését is. Ráadásul a németek a kiűrtés során mintegy 600 tonna alumíniumot vittek magukkal Dél-Németországba, ami a nyugati szövetségesek kezére jutott. A társulat vezetésének sikerült felderítenie az elrabolt alumínium hollétét, a visszaszállításról azonban nincsen semmilyen adat. Jelentős volt a munkaerőhiány is. A bányamérnökök jelentős része az igazolási eljárások miatt még nem vehette fel a munkát, az 1944. évi 5000 fős munkáslétszám pedig 1945 júliusára szűk 2900 főre apadt. Meg kell jegyezni ugyanakkor azt is, hogy 1944-ben sem állt rendelkezésre kellő számú munkás.²¹

A harcok befejeztével április első napjaiban Tatabányán is megalakult az ipartelep üzemi bizottsága.²² A társulat csak később nevezett ki új bányaigazgatót, akinek igazából már nem jutott lényeges jogkör és a vállalat iratanyagában is alig találkozunk a nevével. A bányaigazgatóság körrendeleteit pedig a helyi üb. jegyezte már. Mindez azzal is magyarázható, hogy a bányaigazgató, mint funkció kompromittálódott. Ugyanis az előző politikai rendszerben a bányaigazgató feladata volt meggátolni mindenféle baloldali megmozdulást, a háború után azonban az üb. révén a baloldali pártok erősödtek meg az ipartelepen. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon pedig, ahol az FKGP országosan a szavazatok 57%-át szerezte meg, az MKP Tatabányán 80%-kal győzött.

Meg kell azonban jegyezni, hogy hiába bírt rendkívüli fontossággal a háború utáni újjáépítés, ebben az időszakban szinte mindenki mindenkivel szemben állt: a régi vállalati irányító szervek az újakkal, a központi üzemi bizottságok pedig a helyiekkel. Ez általánosságban elmondható. A MÁK Rt. esetében például a KÜB elvárta a tatabányai bányászoktól a termelés növelését, az élelmiszer-ellátás színvonalát ugyanakkor nem tudták megnyugtató módon rendezni. Ezt a tatabányai üb. úgy értelmezte, hogy a „fővárosi urak” kizsáks-

²⁰ MNL OL Z 964 1. tétel. 1945. április 5-i ülés jegyzőkönyve.

²¹ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm. 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

²² MNL OL Z 964 1. csomó. 1. tétel. 1945. április 27-i ülés jegyzőkönyve.

mányolják őket.²³ A tatabányaiak azt is nehezményezték még, hogy nem kaptak kellő betekintést a központiak munkájába. Ezek alapján pedig nagyon komoly összetűzések alakultak ki a KÜB és a tatabányai üb. között. 1945. május 24-én a MÁK Rt. ügyvezetősége arról számolt be, hogy a tatabányaiak sikertelen elszakadási manőverekbe kezdtek. Ezzel egy időben pedig azzal vádolták a tatabányai bányászokat, hogy 15 vagon karbidot játszottak át a társulat „ösellensége”, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (Salgó) részére, és felszólították őket az elszállított nyersanyag visszaszerzésére.²⁴ Az eset a fentiekén túl arra is rávilágít, hogy a világegést követően az egymással konkuráló nagyvállalatok között továbbra is nagy volt a bizalmatlanság.

A legkirívóbb eset mégis 1945 novemberében történt, amikor a tatabányai bányászok önkényesen lefoglalták a főváros áramellátását biztosító bányhidai erőmű részére szánt szénmennyiséget, és azt élelmiszerre cserélték el. Az ügyből olyan óriási botrány lett, hogy maga Bán Antal iparügyi miniszter róttá meg levélben a tatabányai üb-t és valószínűleg csak azért nem helyezett kilátásba büntető intézkedéseket, mert akkor Tatabányán sztrájk is kirobbanhatott volna.²⁵

A tatabányai iparvidék újjászervezése azonban rendkívüli fontossággal bírt, onnan látták el szénenergiával az Észak-Dunántúl jelentős részét. A győri MÁVAG üzemek például állandó energiaellátási gondokkal, leállással küszködtek. 1945. október 8-án az Iparügyi Minisztériumnál kérvényezték a győri villanytelep szénkontingensének felemelését, amit azonban Tatabánya csökkent széntermelése miatt megtagadtak.²⁶

A viszályok ellenére azonban a baloldali pártok és ezeken belül is elsősorban a kommunista párt térnyerése a MÁK Rt. irányításában tagadhatatlan tény. Ebben külső tényezők is szerepet játszottak. A kommunista Vass Zoltán például országos közellátásügyi kormánybiztosként rendelkezett az ország összes élelmiszerkészlete felett, Budapest polgármestereként pedig a fővároson áthaladó szénzállítmányokat is felügyelhetette. Az 1946. január elsején működésbe lépett Gazdasági Főtanács vezetőjeként pedig minden, gazdasággal összefüggő kérdésben megkerülhetetlenné vált.²⁷ Idővel tehát Vass Zoltán lett a MÁK Rt. legfontosabb tárgyalópartnere a kormányzat részéről. Bár azt szükséges megjegyezni, hogy Vass tényleg sokat tett a tatabányai iparvidék élelemellátásáért, és eddigi ismereteink szerint sosem állt elő zsarolással. De a kommunista befolyás erősödését mutatja az is, hogy közellátási kérdésekben a tatabányai üb. Rákosi Mátyáshoz, az MKP vezetőjéhez is fordult. Rákosi pedig (elvileg) nem viselt a problémával összefüggő funkciót.

²³ Gyúszai (2007) 258. o.

²⁴ MNL OL Z 963 MÁK Rt. Ügyvezetőség iratai. 1. csomó. 1945. május 24-i ülés jegyzőkönyve.

²⁵ Erdmann–Pető (1977) 27. o.

²⁶ Erdmann–Pető (1977) 36. o.

²⁷ Erdmann–Pető (1977) 41. o.

A kommunisták térnyerése a tatabányai iparvidéken két szempontból is fontos. Egyrészt sikerült szerezniük egy kulcsfontosságú bázist a kisgazdákkal szemben, akiket pedig a háború után egyértelműen támogatott az országos közvélemény, másrészt pedig a kommunisták helyi megerősödése előkészítette a terepet a szénbányászati iparág államosításához. A MÁK Rt. sorsát is az államosítás pecsételte meg.

A szénbányászati rész államosítása: 1945 decembere–1946 júniusa

A szénbányászati iparág államosítása már az 1944. december 2-án Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában is szerepelt. A német megszállás felszámolásával pedig a gyakorlatban is napirendre került a kérdés. Gazdasági szempontból az államosítás fő érvei az alábbiak voltak: egységes irányítás, a racionális szénelosztás lehetősége, valamint a közérdek érvényesítése a széngazdálkodásban és ez által a többi iparágban is.²⁸ A bányászokat pedig azzal próbálták megnyerni az ügynek, hogy az államosítással megoldódnak a munkásjóléti problémák.

Ebben az időszakban a gazdasági életben véghezvitt államosítás, és ezen belül is a szénbányászat nacionalizálása önmagában nem számított kelet-közép-európai sajátosságnak. Franciaországban a Charles de Gaulle vezette kormány 1944 decemberében (nagyjából az ország teljes felszabadításával egy időben) államosította a teljes szénbányászati iparágat és a bankszektor jelentős részét is.²⁹ Az újjászülető Csehszlovákiában Edvard Beneš államelnök 1945. október 24-én kiadott dekrétumával lényegében a teljes nagyipart államosította.³⁰ (Az ő neve elsősorban a magyar és német nemzetiségűeket megbélyegző elnöki dekrétumokkal került a köztudatba.)

A csehszlovák rendelkezés annyiban érintette a MÁK Rt-t, hogy ezáltal került a csehszlovák államosítás hatálya alá a társulat Szlovákiában működő leányvállalata, a Lédeci Bauxitgyár Rt.³¹ Ausztriában Leopold Figl kormánya 1946 júliusában államosította a vas- és acélipar jelentős részét, amely által az ipari munkásság mintegy 16%-a került át állami alkalmazásba.³² A háború utáni államosításoknál általában mindig kapóra jött, hogy több vállalattulajdonos elhagyta hazáját, vagy hazaáulási per indult ellenük. Az összehasonlításoknál természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy minden ország más és más gazdasági kultúrával rendelkezett.

Az államosítás kérdésében egyetértés volt az 1945 novemberében kormányra kerülő koalíciós pártok (FKGP, MKP, SZDP, NPP) között is. A gyakorlati megvalósítás azonban

²⁸ Erdmann–Pető (1977) 43. o.

²⁹ Németh (2005) 273. o.

³⁰ Erdmann–Pető (1977) 46. o.

³¹ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm. 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

³² Németh (2005) 311. o.

már számos problémát vetett fel és sok vitát eredményezett. A legfontosabb kérdés az volt, hogy mire is terjedjen ki az államosítás? Csak a bányáknakra, vagy a körük épült ipari üzemekre is? Elsősorban ezek mentén húzódott a legfőbb törésvonal, ugyanis míg a kommunisták egy radikális államosítást akartak megvalósítani a szénbányászatban, addig a kisgazdák egy kevésbé radikális megoldást képviseltek. Rákosi Mátyás például az MKP 1945. decemberi tatabányai nagygyűlésén követelte az államosítás kiterjesztését a szénbányák segédüzemeire is. Az FKGP ráadásul kártalanítani szeretne volna a szénbányák tulajdonosait, míg a kommunisták ez elől igyekeztek kitérni. A helyzetet ráadásul nehezítette, hogy a kormányzati gazdasági irányítás erősen megosztott volt. Ugyanis míg az Iparügyi Minisztériumban a miniszter (Bán Antal) szociáldemokrata volt, addig az államtitkár (Nógrádi Sándor) és a fentebb említett Gazdasági Főtanács adminisztratív vezetője kommunista volt.³³ A kormány élén álló miniszterelnököt pedig a kisgazdák adták. Különösen éles volt a rivalizálás Bán miniszter és Nógrádi államtitkár között: még az államosítás végrehajtása során is egymás munkáját szabotálták tulajdonképpen.³⁴

Mivel a pártok nem igazán tudtak megegyezni az államosítás részleteiben, ezért először csak a szénbányászat állami kezelésbevételéről döntöttek a nemzetgyűlés 1945. december 6-i ülésén.³⁵ A javaslat kidolgozója egyébként a tatabányai Osztrovszky György volt. A kompromisszumos megoldás azért is érthető volt, mert egy rosszul végrehajtott nacionalizálás komoly gazdasági katasztrófával is fenyegethetett. Ennek megfelelően adták ki a 12 000/1945 M. E. számú rendeletet, melynek értelmében a szénbányákat leválasztották a vállalatokról és élükre államosítási miniszteri biztosokat neveztek ki, akik az üzemek szaktisztviselőivel együtt irányították a termelést.³⁶

A MÁK Rt. állami kezelés alá vett üzemei élére Szirmai Tibort, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. cégvezetőjét nevezték ki. Működéséről azonban szinte semmit sem tudunk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az állami kezelésbevétel csupán betetőzése volt egy folyamatnak és csak a kialakult állapotokat szentesítette. A háború után ugyanis a vállalatok működését annyira agyonszabályozták különféle kormányzati rendeletekkel, hogy alig volt mozgásterük, és javaikat is folyamatosan elvették tőlük. A MÁK Rt. Nyugdíjintézetének tulajdonában lévő síkvölgyi és körtvélypusztai birtokokat már az 600/1945 M. E. számú rendelet (1945. március 17.) értelmében a földreform során igénybe vették, az állatállomány és a korszerű felszerelés jó része pedig már a harcok során megsemmisült.³⁷

Az 1946. január 30-án kibocsátott 3900/1946 számú iparügyi miniszteri rendelet szerint pedig a bányatelkeken a kutatás, feltárás és művelés jogát a továbbiakban kizárólag az állam gyakorolhatta.³⁸ 1946 márciusában új alapokra helyezték a jóvátétel finanszíro-

³³ Erdmann–Pető (1977) 41. o.

³⁴ Erdmann–Pető (1977) 73. o.

³⁵ Erdmann–Pető (1977) 46. o.

³⁶ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

³⁷ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

³⁸ Erdmann–Pető (1977) 47. o.

zását. Míg addig a gyártók a megrendelésekkel együtt 40–50%-os előleget kaptak, ettől kezdve mellőzték a készpénzfizetést, és a jóvátételi szállítások ellenértékét zárolt számlára utalta a Jóvátételi Hivatal. Ezzel lehetetlenné tették, hogy a magánvállalatok a jóvátételi megrendelések ellenértékével maguk gazdálkodjanak. A vállalkozási lehetőségeik így tovább szűkültek.³⁹ 1946 júliusában pedig a MÁK Rt. és a Magyar Általános Hitelbank érdekeltiségébe tartozó Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. petroszényi bányái (Dél-Erdély, Románia) kerültek át szovjet tulajdonba egy nemzetközi megegyezés keretében.⁴⁰

A szénbányák dolgozói pedig ugyanakkor nem éreztek semmilyen változást a hétköznapijaikban, a fentebb ismertetett problémáik továbbra sem oldódtak meg. Az állami kezelésbevétel követően folytatódottak a tárgyalások a végleges államosítási törvény kidolgozása érdekében. Azonban több probléma is felmerült. Az Iparügyi Minisztériumban már 1945. december 13-án készítettek egy feljegyzést, mely arról számolt be, hogy milyen nehézségek várhatók a tatabányai ipartelepen akkor, ha csak az ottani szénbányákat államosítják a többi üzem nélkül. A feljegyzés szerint ebben az esetben az ipartelep munkásainak egy része az állam, másik része a MÁK Rt. szolgálatában állna. Ez a helyzet pedig nem tartható fenn sokáig, ugyanis így a munkáslakótelepeket is el kellene határolni egymástól, ami lehetetlen feladat. Ez az állapot ráadásul rendkívül szoros együttműködést követelne az állami üzemek, valamint a MÁK Rt. tulajdonában maradt üzemek között.⁴¹

A MÁK Rt. vezetése a többi régi tulajdonoshoz hasonlóan természetesen minden tőle telhetőt elkövetett az állami kezelésbevétel, illetve az államosítás megakadályozása ellen. Az igazgatóság sérelmezte többek között, hogy az állami kezelés a tulajdonos számláját terhelte, ezért az ügyben a Gyáriparosok Országos Szövetségéhez és a Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Egyesülete útján Bán Antal miniszterhez és Tildy Zoltán miniszterelnökhöz fordultak.⁴² A MÁK Rt. svájci alelnöke Monod René pedig 1946 februárjában a külföldi részvényesek nevében tiltakozott a társulat államosítása ellen a miniszterelnöki széket frissen elfoglaló Nagy Ferencnél. Eredményt természetesen már csak azért sem érhetett el, mert ekkoriban Svájc és Magyarország között nem volt diplomáciai kapcsolat, így csupán magánemberként emelhetett panaszt.⁴³

A szénbányák végleges államosításáról szóló törvényjavaslatot végül 1946. május 25-én fogadta el a nemzetgyűlés és június 26-án lépett hatályba. Az 1946: XIII. tc. értel-

³⁹ Pető–Szakács (1985) 80. o.

⁴⁰ Pető–Szakács (1985) 22. o.

⁴¹ Gyüsi (2007) 264. o.

⁴² A Gyáriparosok Országos Szövetsége, röviden GYOSZ a magyar nagyiparosok érdekvédelmi szervezete volt, mely 1902-ben alakult idősebb Chorin Ferenc, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgatójának kezdeményezésére. Kötelékébe tartoztak munkáltatók iparági egyesületei, mint például a fentebb említett Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Egyesülete is. Ezenkívül szakmai szakosztályokkal és vidéki fiókokkal is rendelkezett, lapja a Magyar Gyáripar volt. 1948-ban a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok államosítását követően feloszlott. Bán II. (1989) 25. o., Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége címszó.

⁴³ Erdmann–Pető (1977) 63. o.

mében a szénbányákat és a hozzájuk kapcsolódó melléküzemeket államosították.⁴⁴ Ezzel az állami szektorban dolgozó munkások aránya elérte a 22%-ot. A külföldi érdekeltségek esetében csak azokat a vállalatokat mentesítették, melyek részvénytöbbsége angol, amerikai vagy szovjet tulajdonban volt. Egyéb országok állampolgárainak érdekeltsége, vagy angol, amerikai, illetve szovjet részvényminoritás esetén a vállalatokat államosították. Így került az intézkedés hatálya alá a MÁK Rt. is, mely 30%-os francia–svájci érdekeltséggel működött.⁴⁵ A törvény kártalanítást is kilátásba helyezett, és az erről szóló törvényjavaslatot a kormánynak 1946. október 26-ig kellett volna a nemzetgyűlés elé terjesztenie; ezt a határidőt azonban először meghosszabbították 1948. december 31-ig, majd végérvényesen mellőzték. A szénbányák államosítása még nem mondott ellent a Függetlenségi Front programjának, és a Nyugat-Európában ekkor zajló nacionalizálások mértékét sem haladta meg. Érdekes megfigyelni, hogy a szénbányák államosítását az ausztriai államosításokkal egyidőben hajtották végre és az ipari munkásságnak hozzávetőlegesen azonos hányadait érintették.

A MÁK Rt. az államosítással elvesztette teljes vagyonának kb. 80%-át és kénytelen volt egyéb érdekeltségei közé visszavonulni. A társulat tatabányai ipartelepén pedig a szénbányák mellett így került állami tulajdonba a felsőgallai karbidgyár, a szénlepárló üzem, valamint az erőmű. (Az ipartelepen két erőmű is működött: az egyik az 1898-ban épült tatabányai erőmű, mely a MÁK Rt. üzeme volt; az 1920-as évek végén pedig megkezdte működését a bánhidai erőmű, mely az angol érdekeltségű Magyar Dunántúli Villamossági Rt. tulajdonában állt, szénrel viszont a MÁK Rt. bányái látták el.) Az iparvidék tehát két részre szakadt: egy állami és egy magánkézben lévő vállalatra (MÁK Rt.). Ezzel pedig a fentebb ismertetett decemberi minisztériumi feljegyzésben megvalósult hátrányos helyzet alakult ki. Az államosítás pedig nemhogy megszüntette volna a szociális problémákat, hanem újabbakat szült. Az Iparügyi Minisztérium ugyanis átvette a MÁK Rt. központi alkalmazottainak mintegy felét, Tatabányán ugyanakkor nagyszámú munkavállaló nem került átvételre, holott munkakörükre való tekintettel az államosított üzemek állományába kellett volna tartozniuk. Az át nem vett és a MÁK Rt.-nél alkalmazást nem nyert munkavállalók felmondási járandósága és végkielégítése pedig a vállalatot terhelte. A MÁK Rt. üzemeinél maradt dolgozók ugyanakkor továbbra is tagjai maradtak a tatabányai bányatársaságnak.⁴⁶

Az állam pedig nem is igazán tudott mit kezdeni az államosított szénbányákkal, ugyanis ezen üzemek irányítására egy akkora állami óriásvállalatot kellett létrehozni, melyhez hasonló addig még nem is létezett a magyar történelemben. Ráadásul az államosítás során összevont vállalatok felépítése meglehetősen eltérő volt: míg a Salgó és a MÁK fejlett, ám eltérő adminisztrációval rendelkeztek, addig a kisebb bányavállalatoknak tulajdonképpen nem volt szervezett ügyvitelük. A megoldást keresve tanulmányozták a MÁV, mint állami óriásvállalat felépítését és ügyvitelét. Az állami szénbányák irányítására

⁴⁴ Erdmann–Pető (1977) 66. o.

⁴⁵ Erdmann–Pető (1977) 67. o.

⁴⁶ BFL VII. 2. e. Cg 823. Okm. 452. 924. doboz. Jelentés 1944/1946.

végül 1946 szeptemberében létrehozták a Magyar Állami Szénbányák Rt-t (MÁSZ Rt.), melynek vezérigazgatója Osztrovszky György lett. A MÁSZ Rt. állami tulajdonú, elidegeníthetetlen részvényekkel működött.⁴⁷

A MÁSZ részvényeinek többsége az Iparügyi Minisztérium kezében volt, így az igazgatóságban is a tárcáé lett a majoritás. Az operatív vezetés azonban az igazgatóságtól teljesen függetlenül alakított végrehajtó bizottság kezében volt, mely testület a Gazdasági Főtanács irányítása alatt állt.⁴⁸ A kommunisták tehát a MÁSZ Rt. vezetését is megszerzték. Az állami vállalat megalakításával egy centralizált bányagazgatás valósult meg. A MÁSZ Rt. IV. Bányakerülete fedte le a tatabányai bányákat. A MÁSZ működése azonban egyáltalán nem volt kielégítő, amiben az is szerepet játszhatott, hogy az állami vállalat vezetésében nagyon sok aluliskolázott személy vett részt, akik vezetői tapasztalattal nem, csak pártigazolvánnyal rendelkeztek. A munkásjóléti problémák ezután sem oldódtak meg, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy Tatabányán 1946 decemberében egy nagyobb sztrájk robbant ki.⁴⁹

A MÁK Rt. egészének államosítása: 1947 szeptembere–1948 márciusa

Hamarosan a kommunisták hatalmi törekvéseivel párhuzamosan további államosítások következtek, melyek már meghaladtak minden demokratikus és gazdaságilag racionális normát és teljesen átalakították a meglévő ipari és pénzügyi szférát is. 1947 szeptemberében a bankszektor nacionalizálásával államosították a Magyar Általános Hitelbankot, és ezzel a bank tulajdonában lévő MÁK Rt. részvények is az állam kezébe mentek át. 1947 novemberében pedig állami tulajdonba vették az alumíniumgyártást és a bauxitbányászatot. A MÁK Rt. ily módon elvesztette a tatabányai alumíniumkohót és a bauxitcementgyárat. Ezeket az üzemeket azonban már nem a MÁSZ Rt., hanem az 1946 decemberében létrehozott Nehézipari Központ (NIK) alá rendelték. A NIK a MÁSZ Rt.-hez hasonlóan az iparügyi miniszter felügyelete alá került, az irányítás azonban ezúttal is a Gazdasági Főtanács kezében összpontosult.⁵⁰

1947 végére a MÁK Rt. teljesen összezsugorodott és gyakorlatilag már nem volt nagyvállalat.⁵¹ A MÁK Rt. bomlása azonban nem állt meg. A szénbányák államosítását követően a vállalatnak az illetékes hatóságoktól kellett szenet igényelni. A legtöbb esetben viszont a kért mennyiségnek csupán egy részét kapták meg. A MÁK Rt. így nem tudta kiutalni a felsőgallai üzemek munkásainak a kollektív szerződés értelmében nekik járó illetményeszenet, mely bele volt építve a dolgozók fizetésébe. Ráadásul az államosítási

⁴⁷ Erdmann–Pető (1977) 76. o.

⁴⁸ Pető–Szakács (1985) 81. o.

⁴⁹ Erdmann–Pető (1977) 87. o.

⁵⁰ Pető–Szakács (1985) 81. o.

⁵¹ MNL OL Z 249 1. csomó. 1948. február 14-i ülés jegyzőkönyve.

törvény szerint a magánszektorban maradt munkásság sem részesülhetett kedvezőle-
nebb ellátásban, mint a bányamunkásság.⁵²

Az elégtelen szénmennyiség következtében nem tudták fűteni a felsőgallai kulturális
és szociális helyiségeket. Az illetményszén elmaradása pedig bérfeszültségeket szült. A
felsőgallai munkások annyira elkeseredtek, hogy 1947 decemberében kilátásba helyez-
ték: amennyiben nem kapják meg illetményeszenüket még karácsony előtt, felborítják a
szénszállító kisvasutat. A MÁK Rt. engedni kényszerült és az üzemi szénből fizette ki a
munkásokat. Ennek következtében viszont drasztikusan megcsappantak a gyárak szén-
készletei, december második felére pedig már a mészégető üzem működőképessége ke-
rült veszélybe. A vállalat pedig hiába fordult segítségért több alkalommal a Gazdasági
Főtanácshoz.⁵³

Már önmagában az a helyzet abszurdnak számít, hogy annak a vállalatnak kelljen
szénkiutalásért folyamodnia, amelyik korábban az ország egyik első számú szénkiterme-
lője volt. Az államhatalom pedig szándékosan tartotta vissza a szükséges szénmennyisé-
get, így akarván ellehetetleníteni a magánvállalat további működését.

Utolsó lépésként 1948. március 25-én a kormányzat rendeleti úton államosította a
100 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatokat; az intézkedést az országgyűlés csak
utólag foglalta törvénybe (1948: XXV. tc.).⁵⁴ Ezzel az állami szektorban foglalkoztatottak
aránya a nehéziparban meghaladta a 90%-ot, és MÁK Rt. valamennyi megmaradt üzeme
is bekerült az államosítás rendszerébe. Ezzel a nagy múltú Magyar Általános Kőszénbá-
nya Társulat, melynek működési időtartamát az alapszabályok 90 évben határozták meg
(elvileg 1980-ig kellett volna tevékenykednie), 57 év után megszűnt létezni. Április 4-én
pedig a GYOSZ is feloszlott. Scitovszky Tibor elnök nem várta ki a MÁK Rt. teljes felszá-
molását, hanem még időben emigrált az Egyesült Államokban élő fiához; így a társulat
utolsó, 1948. február 14-én tartott közgyűlését már Rehling Konrád vezette le alelnöki
minőségében.⁵⁵ A MÁK Rt. utolsó közgyűlésén meglehetősen gyászos volt a hangulat;
az államosítás tervezett következő lépéséről a vállalatvezetés és részvényesek még nem
rendelkezhetek semmilyen ismerettel, tudomásul vették ugyanakkor a szebb napokat
látott vállalat összezsugorodásának tényét és ennek megfelelően számoltak az admi-
nisztráció átszervezésével.

Az újabb államosítási hullám a gazdasági irányítás további átszervezését tette szük-
séggé.⁵⁶ A MÁSZ Rt.-t azért sem akarták tovább működtetni, mert az immár szocialista
rendszerben elavultnak tartották a részvénytársasági formát. Ennek megfelelően 1948
augusztusában a Gazdasági Főtanács határozatot hozott a szénbányászati igazgatás de-

⁵² Gyüsi (2007) 290. o.

⁵³ Gyüsi (2007) 290. o.

⁵⁴ Erdmann–Petó (1977) 67. o.

⁵⁵ Scitovszky Tibor hasonló nevű fia egyébként nemzetközileg elismert közgazdász lett.

⁵⁶ Erdmann–Petó (1977) 135. o.

centralizálásáról. A határozat rendelkezett a MÁSZ Rt. felszámolásáról és a szénbányászat ipari központokba, illetve nemzeti vállalatokba történő szervezéséről. A gyakorlati megvalósítás azonban sok időt vett igénybe, mert fokozott mértékben jelentkezett a bányamérnök- és szakalkalmazott hiány. Ezen kívül minden egyes nemzeti vállalatnál komplett apparátust kellett kiépíteni. Végül október közepére a 19 szénbányászati nemzeti vállalat egyikeként megalakult a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat.⁵⁷

Megállapíthatjuk, hogy a háború utáni munkásjóléti problémák nem a MÁK Rt. kizsákmányoló politikájának, hanem a rendkívül rossz körülményeknek tudhatók be. Láthattuk, hogy az élelmiszerellátás terén még a frissen felálló üzemi bizottságok is tehetetlenek bizonyultak. Az államosítás pedig nem egy esetben további problémákat szült, hiszen elbocsátásokkal járt együtt. Ráadásul a MÁSZ Rt. megalakulása után is volt sztrájk, ami bizonyítja, hogy a munkások továbbra sem voltak elégedettek helyzetükkel. A több lépcsőben végrehajtott államosítást (1945 decembere, 1946 júniusa, 1948 márciusa) pedig minden megfontoltság nélkül hajtották végre, és az így kialakult rendszerek nem voltak sokáig fenntarthatóak. Ezzel pedig csupán azt érték el, hogy a problémákról már nem vállalati, hanem állami szinten kellett dönteni, és előállt a túlzott központosítás. Ezért is kellett többször átszervezni a kormányzati gazdaságirányítást.

⁵⁷ Erdmann–Pető (1977) 138. o.

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára iratanyagából:

Z 249 MÁK Rt. Közgyűlési iratok, Z 250 MÁK Rt. Igazgatóságának iratai, Z 963 MÁK Rt. Ügyvezetőség iratai, Z 964 MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottsága iratai.

Budapest Főváros Levéltára iratanyagából:

VII. 2. e. Cégbírósági iratok. CG 823.

Felhasznált irodalom:

A Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat 50 éve. 1891–1941. Az igazgatóság külön jelentése az 1942. április hó 30-ra egybehívott ünnepi közgyűléshez. Budapest, MÁK Rt, 1942. (MÁK 1942)

Bán Péter: Magyar történelmi fogalomtár. II. Budapest, Gondolat, 1989. (Bán 1989)

Erdmann Gyula–Pető Iván: A magyar szénbányászat története a felszabadulástól a hároméves terv végéig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. (Erdmann–Pető 1977)

Gyüsi László: Tatabánya történelmi olvasókönyve. II. Bányászat, ipar, urbanizáció a 20. században. Tatabánya, Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, 2007. (Gyüsi 2007)

Németh István (szerk.): 20. századi egyetemes történet I. Európa. Budapest, Osiris, 2005. (Németh 2005)

Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. 1945–1968. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. (Pető–Szakács 1985)

Ravasz Éva (szerk.): Az újjáépítéstől a községyesítésig. Tatabánya elődtelepülései a koalíciós években 1945–1948. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2007. (Ravasz 2007)

Sárközi Zoltán: A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. és vállalatai. Repertórium. Budapest, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya Levéltárak Országos Központja, 1967. (Sárközi 1967)

Tatabánya története I–II. Tatabánya, Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1972. (Tatabánya története 1972)

A tatabányai tűzoltóság története 1948–1956 között

Bevezetés

A tűzoltó testületekkel kapcsolatban már számos publikáció látott napvilágot. Általában a legtöbb ismertebb vagy fontosabb település tűzoltó testületének a történetét már feldolgozták az elmúlt évtizedek során. A témában több olyan publikáció született, amely országos viszonylatban vizsgálja a tűzoltóságot, mind szakmailag, mind történetileg. Az egyik ilyen mű pl. az 1995-ben megjelent *Fejezetek a magyar tűzoltóság 125 éves történetéből*. A könyv végigkíséri hazánkban a tűzoltóság fejlődését a kezdetektől egészen a kilencvenes évekig. Részletesebben tárgyalja a fontosabb eseményeket, amelyek a testület fejlődésével és működésével kapcsolatosak, valamint áttekintőt nyújt a testület országos működéséről. A fent említett átfogó jellegű kiadványon kívül 1998-ban jelent meg *A tűzoltóképzés és a tűzoltótisztképző iskola története* c. mű, amelyet Gáti István nyugalmazott tűzoltó ezredes szerkesztett. Eme kiadvány már egy speciálisabb kérdéssel, a tűzoltóképzés történetével és fejlődésével foglalkozik. Több korabeli szakirodalom is megjelent a témával kapcsolatban, ilyen pl. – és ez már helytörténeti jellegű – a *Tatabánya tűzvédelme és tűzoltósága fejlődésének rövid története*, amelyet Busa János tűzoltó alezredes írt 1987-ben. Amint már a nevéből is kiderül, ez a kiadvány már konkrétan a tatabányai tűzoltóság történetét és fejlődését dolgozza fel, kitérve a fontosabb eseményekre, amelyek a helyi testület vagy testületek sorsát befolyásolták. A kiadványban gazdag képanyag is található a testületről. Jelenleg ezen, a rendszerváltás előtt megjelent könyvön kívül egy olyan kétkötetes monográfia készült, amely részletesebben foglalkozik a megyei tűzoltóságokkal, ez pedig a szintén Busa János tollából való *Komárom-Esztergom megye tűzvédelmének és tűzoltóságainak története*, amely 2006-ban látott napvilágot. A kétkötetes publikáció megyei viszonylatban mutatja be a tűzoltóság történetét. Néhány fejezetben kitér a tatabányai vonatkozású eseményekre is. Helytörténeti szempontból jelenleg ez a legkorszerűbb mű. A szerző számtalan képet és érdekes információt publikált benne.

A fent említett leglényegesebb szakirodalmakon kívül több forrásértékű kiadvány is elérhető még a témában. Ilyenek pl. az ötvenes-hatvanas években megjelent, a Belügyminisztérium által kiadott, belső használatra szánt szolgálati és működési szabályzatok, vagy ami még ezeknél is gazdagabb forrásértékkel bír, a *Magyar tűzoltó* c. folyóirat évfolyamai, melyek 1949-től jelentek meg folyamatosan, több éven keresztül, a Belügyminisztérium hivatalos, a tűzoltóságnak szánt havilapjaként. Ez országos jellegű folyóirat volt, amely regionális eseményekkel is foglalkozott.

A tatabányai tűzoltóságnak tehát helytörténeti szempontból gazdag forrásanyaga van. A korszerű szakirodalmat tekintve Busa János foglalkozott említés szintjén a tatabányai tűzoltósággal, ami azt jelenti, hogy helytörténeti szempontból még vannak a témának publikálatlan részei.

A tatabányai állami tűzoltóság megalakulásának az előzményei

A tűzoltóságnak és a tűzvédelemnek az emberek mindig is komoly szerepet tulajdonítottak. Minden településen szükség volt a hatékony tűzvédelemre a nagy tűzvészek elkerülése végett. Ez alól Tatabánya sem volt kivétel.

Tatabányán és az elődközségeiben egyébként is fontos szerep jutott a tűzoltóságnak, mivel a régió 1896-tól, a bányászat megkezdését követően számottevő ipari központja lett az országnak. Az iparosítás mellett a hagyományos mezőgazdaság is fontos maradt. Ez a két gazdasági tényező, de elsősorban a bányászat arra ösztökölte a helyi lakosságot és a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat – a továbbiakban MÁK Rt. – vezetését, hogy a községek önkéntes tűzoltóságokat szervezzenek, és a bányánál is létrejöjjön egy üzemi tűzoltóság. Ezeket a testületeket az évtizedek során fokozatosan fejlesztették.

Trianont követően a tatabányai régió gazdasági szerepe felértékelődött, ennek függvényében a tűzvédelemre is sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek a MÁK Rt.-nél.¹

A tűzvédelem és a tűzoltóság fejlesztésének, ahogy az egész országban, úgy ebben a régióban is a második világháború vetett véget. 1945-re a háború Magyarországon óriási veszteségeket okozott, mind humán, mind pedig anyagi téren, és ez alól a tatabányai régió sem volt kivétel. A háborús pusztulás jelentős mértékben károsította a helyi tűzoltó testületek hatékony munkáját is. A szerállomány szinte teljesen megsemmisült, vagy pedig eltűnt. A háború végén az országban 7 db(!) gépjárműfecskendő és 233 db(!) kismotorfecskendő maradt.² A fennakadásokat még tetézte a képzett tűzoltók hiánya is. Az újjászervezést és a munkát azonban meg kellett kezdeni, a jobb jövő érdekében.

A világháború után újjászervezték Bánhida, Alsógalla és Felsőgalla községek önkéntes tűzoltóságait. Próbáltak visszatérni a háborút megelőző berendezkedéshez. A gazdasági helyzet és az ebből következő takarékoskodás azonban azt diktálta, hogy a községi önkéntes tűzoltó testületeket megszüntessék, és a tűzvédelmet a továbbiakban a szénbánya üzemi tűzoltóságára bízzák. Erre 1946. november 12-én került sor.³

¹ 1937-ben a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. az ország legnagyobb vállalatának számított. In: Macher Péter: A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. zsidó alkalmazottainak szerepe a vállalat újjászervezésében 1945–1947. Horváth–Takács–Ábrahám (2014) 151. o.

² TMJVL XXIV/51. A műszaki fejlesztés az Állami Tűzoltóságnál: 5. o.

³ Busa (2006) 115. o.

Az önkéntes tűzoltóegyletek megszűnését követő évben a négy elődközség egyesítéséből létrejött Tatabánya város (1947. október 10.). 1947-től tehát az üzemi tűzoltóság már mint városi tűzoltóság működött tovább, a parancsnoka pedig Jávor Antal tűzoltó százados lett.⁴ A városi tűzoltóság pályafutása azonban nem tartott sokáig, mert 1948. május 13-án megjelent az 5.090/1948. (V. 30.) Korm. rendelet⁵, amely alapján megalakult az állami tűzoltóság.

Az állami tűzoltóság megalakulása Tatabányán

Az 1948-as rendelet értelmében a tatabányai állami tűzoltóság megszervezésére és felállítására csak 1949. október 1-jén került sor.⁶ Az állami tűzoltóság megalakulása számtalan újdonságot hozott a testület életébe. Szervezetileg is átalakították a tűzoltóságot. Egy hivatásos, állami-belügyi alakulattá szervezték az ország összes tűzoltó testületét. Az állami tűzoltóság a belügyminisztérium alá tartozott, a parancsnoka, az országos tűzoltóparancsnok pedig közvetlenül a belügyminiszternek volt alárendelve. Megyéenként, területileg szervezték meg az állami tűzoltócsapatokat. Minden megye, és Budapest főváros külön is kapott egy-egy osztályparancsnokságot. Megyéenként az osztályparancsnokság alá alosztályok és őrsök voltak beosztva. A rendelet értelmében a kijelölt településeken és vállalatoknál állami tűzoltóegységeket kellett szervezni. Az állami tűzoltóságról szóló rendelet kimondta: *„Állami tűzoltóságot kell szervezni azokban a községekben is, ahol a lakosság lélekszáma 15.000 főt meghalad. Azokban a községekben, ahol a lakosság lélekszáma a 15.000 főt nem haladja meg, a községi képviselő-testület kérelmére a belügyminiszter állami tűzoltóság szervezését rendelheti el.”*⁷

A rendelet alapján központosított lett az irányítás, egységesítették a kiképzést, bevezették az egységes egyenruházatot és felszerelést, és egy az állomány minden tagjára kiterjedő, egységes fegyelmi szabályzatot adtak ki, amely katonai fegyelmet követelt a jövődóbeli tűzoltóktól. Meghatározták és egységesítették a bérezést is. Rendfokozatok szerinti fizetési kategóriákat hoztak létre.⁸

Tatabányán is elkezdődött az állami tűzoltóság megszervezése, az 1948-as rendelet alapján. Két állami tűzoltóőrsöt állítottak fel. Az állami őrsök magját a már meglévő városi tűzoltóság, előtte a szénbányák üzemi tűzoltósága, és a bánhidai hőerőmű üzemi egységei képezték. A szerállományt is ezek a korábbi egységek biztosították.

⁴ Busa (1987) 29. o.

⁵ Bacsó–Mikos (1949) 286. o.

⁶ Busa (2006) 130. o.

⁷ Bacsó–Mikos (1949) 287. o.

⁸ Az 5.090/1948. Korm. rendelet meghatározta a tűzoltóság rendfokozatait is, amelyek a következők voltak: vezérőrnagy, ezredes, alezredes, őrnagy, százados, főhadnagy, hadnagy, alhadnagy, főtörztűzmester, törztűzmester, tűzmester, szakaszvezető, tizedes, őrzvezető, újonc. In: Bacsó–Mikos (1949) 292. o.

A tatabányai üzemi vagy városi tűzoltóságból hozták létre 1949. október 1-jén a Tatabánya I. sz. állami tűzoltó őrparancsnokságot, amelynek parancsnoka Szikola Bertalan alhadnagy lett. A tatabányai I. számú állami őr továbbra is a bányamentő állomás épületében maradt, mivel még nem állt rendelkezésre saját laktanya.⁹

A megalakulás pillanatában 25 főből állt a tűzoltóőr. A korábbi üzemi tűzoltóság tagjai közül átvették az állami őrshöz Bunghart Ferencet, Csuka Istvánt, Erdősi Lajost, Kukucska Józsefet, Monostori Andrást, Tausch Lászlót, Tóth Jánost és Varga Ferencet. A többi tűzoltó pedig idehelyezett újonctűzoltó volt, név szerint: Bagi Mihály, Herceg András, Vámos József, Varga Gábor, Kovács István, Kun Bertalan, Kóbor Ferenc, Nagy János, Ughi Albert, Szűcs Imre, Kópiás István és Kerékgyártó Imre. Őrparancsnok-helyettesként Cseh István törzstűzmester került Tatabányára.¹⁰ A kezdeti időszakban rendkívül mostoha körülmények között működött az őr. Amint már említettem, saját laktanya nem volt, és a szerálmányt is a bányamentő állomáson találtakból hozták össze. Ezen a téren a helyzet azonban nagyon kétségbeejtő volt. Az őr legénysége lényegében csak kismotorfecskendővel rendelkezett, valamint azok szállításához targoncákkal. A gépesítettséget egy „rossz gépkocsi” jelentette, amelyet Tatáról kaptak. A Tatáról való gépkocsi műszakilag megbízhatatlan volt, és kb. egy évig állt szolgálatban az őrön.¹¹ A szerálmányban majd csak 1953-tól tapasztalható némi javulás.

A tatabányai I. sz. őr mellett 1949. október 1-jén alakították meg a Bánhidai Erőmű II. számú állami tűzoltó őrparancsnokságot. A tatabányai II. számú őr jóval kisebb létszámú volt, mint az első. Ennél az őrnel 12 fő szolgált. Ebből egy fő az őrparancsnok, Balázs András főtörzstűzmester személyében, és a többi 11 fő pedig beosztottként. A megalakulás pillanatában az alábbi tűzoltók szolgáltak a bánhidai II. számú őrben: Kiss Lajos tűzoltó, Borla Miklós tizedes, Bak Sándor, Bucus László, Szűcs János, Zónai János tűzoltók, valamint Evanics István tizedes, Gurzó Mihály, Horváth VI. István, Magna Pál, és Taskovics-Tihanyi Péter¹² tűzoltók.¹³ A bánhidai II. számú őrnel is hasonló viszonyok uralkodtak, mint a már fent említett I. számúnál. Laktanya itt sem állt rendelkezésre, és így az őr legénységét 2-3 hónapig az erőműi kaszinó vendégszobáiban szállásolták el, amíg az üzem területén át nem alakítottak egy épületet kaszárnának.¹⁴

⁹ Busa (1987) 34. o.

¹⁰ Busa (2006) 135. o. Busa János szerint Szikola Bertalan tűzoltó alhadnagy csak 1950. január 1-től lett őrparancsnok.

¹¹ Interjú Tihanyi Péterrel, 2014. szeptember 23.

¹² A továbbiakban Tihanyi Péterként fogom említeni.

¹³ Busa (2006) 136. o.

¹⁴ Busa (2006) 136. o.

A felszerelés szegényes volta ellenére az erőmű szertára még egy viszonylag jól felszerelt szertárnak számított a korszakban. Szám és típus szerint az őrök az alábbi szerekkel rendelkeztek, a tömlőkön kívül:

- 1 db 400 l/p Flórián típusú kismotorfecskendő
- 1 db 600 l/p Ganz típusú kismotorfecskendő
- 1 db 800 l/p Honvéd típusú kismotorfecskendő¹⁵

Az erőműi őröknek rövid, néhány éves fennállása során több parancsnok is volt. Balázs András főtörzstűzmester 1950 júniusáig töltötte be a funkciót.¹⁶ Utána az alábbi parancsnokok voltak:

- 1950–1953 között: Török László törzstűzmester
- 1954. március 8.¹⁷–1955. január 19-e¹⁸: Kun Bertalan törzstűzmester
- 1955. január 19.¹⁹–augusztus 1.²⁰: Bucsú László tűzoltó szakaszvezető megbízott őrparancsnok
- 1955. augusztus 1.²¹–1956 között: Talián László²² tűzoltó szakaszvezető és Komáromi József törzstűzmester.

A két állami őr létrejötte azonban önmagában nem jelentett túl sokat. A humán állomány többé-kevésbé fel volt töltve, a szerállomány azonban nagyon szegényes volt.

A két állami tűzoltóőr megalakulásakor a tűzoltóság létszáma hirtelen megnövekedett. A létszámnövekedést helybeli emberekkel nem tudták megoldani, így az állomány nagy részét az egész ország területéről toborozták. Az 1940-es évek végén a tűzoltóság létszámihiánya országos problémának számított, mivel az állami tűzoltóság megalakulása után a megnövekedett igényeket a már létező tűzoltó keretek nem tudták teljes mértékben kielégíteni. Szükség volt néhány újoncképző iskola felállítására. Az állami tűzoltóság megalakulásakor már létezett egy alapfokú újoncképző iskola Budapesten (Újpesten), ahol a tűzoltó újoncokat képezték, azonban ennek a kapacitása 1948-tól nem volt kielégítő. 1948-ban hatályba lépett egy újabb belügyminiszeri rendelet, pontosabban a 460.291/1948. BM IV/2. sz. rendelete, amely szerint megszervezték a központi tűzoltó-tanosztályt. Az Országos Tűzoltó-főparancsnokság a már működő újpesti állami újonctanosztály mellé megszervezett két másik állami újonctanosztályt, egyet Makón, a másikat

¹⁵ Busa (2006) 136. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ TMJVL XXIV/51. 41. doboz, 1954-es csomó: 8. számú parancs.

¹⁸ TMJVL XXIV/51. 1. doboz, 1955-ös csomó: Tűzrendészeti Alosztályparancsnokság: Változásjelentés 1955. január 1–január 26-ig.

¹⁹ Uo.

²⁰ TMJVL XXIV/51. 41. doboz, 1955-ös csomó: Kivonat a Belügyminisztérium Komárom megyei Főosztály vezetőjének 43. tü. számú parancsából.

²¹ Uo.

²² TMJVL XXIV/51. 1. doboz, 1955-ös csomó: Tűzoltó őrparancsnokság Tatabánya II. (Erőmű): Tóth József t. szkv. javaslat áthelyezésre.

pedig Nagykanizsán.²³ Ezzel a lépéssel is a gyorsabb, zökkenőmentesebb, és hatékonyabb újonckiképzést akarták elősegíteni a belügyminisztériumnál. A Tatabányán megalakított két őr újonc tűzoltói is ezekről a tanosztályokról kerültek ki.

Az újonctanosztályon a kiképzés három hónapig tartott. A három hónapot követően a felvett személyek újonctűzoltóként kerültek ki az iskolából, és az ország területén valamely állami őrsnél vagy alosztálynál kerültek beosztásba. Ilyen módon kerültek az újonctűzoltók a tatabányai őrsökhöz. Az 1940-es évek végén az emberek szívesen jelentkeztek az újoncképző iskolákba tűzoltónak, mert a háborút követően nehéz élet várt az emberek többségére, sok nélkülözéssel.²⁴ (Ennek ellenére sem tudták teljesen feltölteni az állományt.) A belügyminisztérium keretein belül működő tűzoltóság akkoriban viszonylag jó alternatívát kínált a fiatal férfiaknak. Biztos megélhetést, kiszámítható, fix fizetést, lakhelyet, ruhát, állandó és biztos ételmezést, amely tényezők a háború utáni időszakban nem voltak elhanyagolhatóak. Nagyon sok alacsony származású ember jelentkezett akkoriban a testülethez a jobb jövő reményében. A válogatáson a belügyminisztérium próbálta elsősorban a fiatal munkás-paraszt embereket felvenni.

Ilyen jelentkező volt többek között pl. Tihanyi Péter, aki 1948-ban jelentkezett az állami tűzoltósághoz. A jelentkezését megelőzően cselédként dolgozott Kecskemét környékén és nevelőszülőjének a rokona javasolta neki először, hogy jelentkezzen tűzoltónak a biztos megélhetés miatt.²⁵ A jelentkezését követően 1948. december 1-jén az országos Tűzoltó-főparancsnokság Elnöki és Személyzeti osztályának beosztottja, Szijártó István főhadnagy hivatalos levélben válaszolt a jelentkezéssel kapcsolatban Tihanyi Péternek²⁶. A levélben a Belügyminisztérium pontos felvilágosítást nyújtott a jelentkezőnek azzal kapcsolatban, hogy az újoncnak milyen kritériumoknak kell megfelelnie a felvételikor, és a jelentkezéshez milyen dokumentumokra van szükség. Az alapelvárások közé tartozott az írni-olvasni tudás, a 18-30 év közötti életkor, és a minimum 165 cm-es testmagasság.²⁷ Tihanyi Pétert 1949. július 1-jén nevezte ki az országos tűzoltó főparancsnok (Bóday Antal tűzoltó vezérőrnagy) tűzoltóújoncnak az állami tűzoltóság makói József Attila tanosztályához. Az újonctűzoltók kinevezését csak a kiképzést követő sikeres szakvizsga után véglegesítették. Az újonctűzoltók az újonckiképzés időtartama alatt is kaptak fizetést.²⁸ Az újonciskola három hónapig tartott. A makói újonctanosztályon egyszerre 300 főt képeztek ki három hónap alatt és a tűzoltótanosztály laktanyája egy 1945 előtti csendőrlaktanya volt. Az újoncoknak a katonai fegyelem mellett egy intenzív elméleti és gyakorlati képzésen kellett átesniük a kiképzés három hónapos időtartama alatt. Makón napi szinten folyt

²³ Gáti (1998) 36. o.

²⁴ Ez a kezdeti lelkesedés az ötvenes évekre alábbhagy, majd visszajára fordul.

²⁵ Interjú Tihanyi Péterrel, 2014. október 2.

²⁶ Néhai Tihanyi Péter személyi dokumentumai: A Magyar Belügyminiszter 5151/1950. sz. I/3. c. névváltoztatási okirata: 1950. február 21-én változtatta meg a vezetéknévét Tihanyira.

²⁷ Néhai Tihanyi Péter személyi dokumentumai: Szijártó István főhadnagy értesítése Taskovics Péter részére, Budapest, 1948. december 1.

²⁸ Néhai Tihanyi Péter személyi dokumentumai: Az országos Tűzoltó-főparancsnokság 11.299/1948. I. otfpk. sz. kinevezési okmánya: Taskovics Péter kinevezése tűzoltó újonccá.

az elméleti és a gyakorlati oktatás. A gyakorlati oktatás a Maros folyó partján zajlott. Az elméleti oktatásnak fontos részét képezte a politikai képzés. A vezetés erre kimondottan nagy hangsúlyt fektetett, mert az újonc tűzoltók még a régi kapitalista rendszerben születtek, akkoriban éltek, és nem ismerték a szocialista-kommunista gondolkodást, tehát politikailag, ideológiailag nem álltak készen a feladataikra. Az első három hónap során – ez folytatódott már a jövődóbeli szolgálati helyeiken is – az újoncok egy intenzív „agymosáson” estek át, ez volt az ideológiai átnevelés. A harmadik hónapot követő szakvizsga az elméleti és gyakorlati tudás mellett a politikai felkészültséget is felmérte a vizsgázóknál. A sikeres szakvizsgát követően minden frissen végzett tűzoltótól egy kérdőívben kérdezték meg, hogy területileg hol szeretnének szolgálni. Ahogy az összes tűzoltó, úgy Tihanyi Péter is kitöltött egy ilyen dokumentumot. Ő is – mint sokan mások – szeretett volna a szülőhelyéhez közel szolgálni, tehát valahol Kecskemét környékén. Erre azonban nem volt mód. Az újoncokat az ország egész területén szétszórták, és a családos emberekre sem voltak tekintettel. Természetesen a családjukat nem vihették magukkal.²⁹ Az újonciskola befejezését követően a frissen végzett tűzoltókat az újonciskola tanosztályparancsnoka vezényelte a szolgálati helyükre. Így került Tihanyi Péter tűzoltó – sokadmagával – a tatabányai Bánhidai Erőmű II. számú őrsére, ahová Somogyi Gyula tűzoltó százados, a makói tanosztályparancsnok vezényelte 1949. október 1-jei hatállyal.³⁰

Tihanyi Péter tűzoltón kívül az összes többi újonc tűzoltó is ugyanezt az utat járta be, a jelentkezéstől egészen a szolgálati helyre való kerülésig.

Az alosztály létrejötte

A tatabányai állami tűzoltóság tevékenysége tehát nem a legjobb feltételek mellett kezdődött. A helyzetet bonyolította egy újabb átszervezés, amelyre 1950-ben került sor. Az átszervezés során a belügyminiszter 463.882/1949. IV/2. BM számú rendeletével elrendelte tatabányán egy tűzoltó alosztály felállítását. A tatabányai alosztály magját a két üzemi állami őrs képezte. Ennek függvényében az országos tűzoltó-főparancsnok 1950. augusztus 1-jei hatállyal Novotny Ferenc tűzoltó alhadnagyot nevezte ki a tatabányai I. számú őrs parancsnokának és egyben az újonnan alakult alosztály parancsnokának is. A bánhidai II. számú őrsöt is a tatabányai alosztálynak rendelték alá.³¹

²⁹ Interjú Tihanyi Péterrel, 2014. október 2.

³⁰ Néhány Tihanyi Péter személyi dokumentumai: „József Attila” Tűzoltó Tanosztály Parancsnokság: A tanfolyamot végzett tűzoltók kihelyezése, Makó, 1949. szeptember 27.

³¹ Busa (2006) 137. o.

A tatabányai alosztály működése

Az alosztály tevékenységéről több irat és dokumentum megmaradt a tatabányai városi levéltárban. Az általam tárgyalt időszakból, tehát az 1950-es évek elejéről is több értékes anyag maradt fenn, bár a meglévő iktatókönyvek azt bizonyítják, hogy az elmúlt évtizedek során több irat is selejtezésre került. Jelenleg az ötvenes évekből származó iratok nagy részét havi és negyedéves jelentések képezik, amelyek sok hasznos információval szolgálhatnak az alosztály tevékenységéről, valamint több üzemnek vagy vállalatnak megmaradt a tűzrendészeti felülvizsgálati határozata is, amelyet a tatabányai alosztály volt köteles ezeknek kiadni, és sok helyi lakóház építési engedélyével kapcsolatos tűzrendészeti szakvélemény is megőrzésre került. A megmaradt és a hozzáférhető levéltári anyagok alapján viszonylag jól rekonstruálható a korabeli tűzoltóság működése.

A '40/'50-es évek fordulóján, az állami tűzoltóság megalakulása után Tatabányán is megszervezték az állami őrsöket. Ezt a folyamatot már a korábbi fejezetekben részletesebben bemutattam. Röviden taglaltam azt az átalakulást is, amely során létrejött 1950-ben a tatabányai alosztály. Ez az esemény egy teljesen új parancsnoklási viszonyt idézett elő. A bánhidai őrs betagozódott az alosztály felügyelete alá, és az ottani őrsparancsnok közvetlenül a tatabányai alosztály parancsnokának lett alárendelve. A belügyminisztérium ezen lépésénél is látszik az erős központosítás, amely a korszakban az élet minden területére jellemző volt. Eme tendencia a belügyi szervekre hatványozottan vonatkozott. Az őrsöket alosztályok alá rendelték, az alosztályokat osztályokba szervezték, az osztályokat pedig az országos tűzoltó főparancsnok irányította. Az egész rendszer területi alapon szerveződött. Általában egy-egy osztály képezett egy-egy megyét, Budapest főváros külön osztállyal rendelkezett. Az alosztályok megyéenként egy járást felügyeltek, a központjuk pedig egy nagyobb, vagy jelentősebb város volt a megyében.

A tatabányai alosztály parancsnoksága és a két őrs is ebbe a komplex szervezetbe tartozott. Az alosztály feladatai szerteágazóak voltak. Számtalan dologgal kellett foglalkoznia a tűzoltóságnak. A sima, rutinszerű ügyek és gyakorlatok mellett minden egyes térségnek megvolt a maga ún. „specialitása”, amely ebben az esetben annyit tesz, hogy régióként (városi környezet, falusias táj, iparvidék, esetleg mezőgazdasági, erdős vidék, bővíző folyó/k vannak a környéken stb.) más és más problémával kellett szembenéznük a tűzoltóknak. Tatabánya és környéke esetében szinte az élet összes tűzveszélyes dolga együtt volt. A térségben a mezőgazdaság mellett, amely akkoriban „népgazdasági” jelentőséggel bírt, az intenzíven fejlődő nehézipar is komoly kihívást és roppant feladatokat támasztott a helyi tűzoltóság elé. Mind a két gazdasági szektor fokozott figyelmet igényelt a tűzvédelem szempontjából, és mind a két téren különböző eljárásokat kellett foganatosítani a hatékony védelem érdekében. Eme fontos gazdasági ágazatok védelme mellett gondoskodni kellett még a lakosság védelméről is. A lakóházak tűzvédelme is rendkívül összetett probléma volt Tatabányán, mivel a városban keveredett a falusias jelleg a városiással. (Ez manapság is jellemző a település képére.) A város környékét, a dombos terepen

nagy kiterjedésű erdők övezték, amely probléma megint egy más jellegű odafigyelést igényelt. A tűz elleni védekezést tehát az élet minden területén a leghatékonyabban kellett biztosítani, hogy veszély esetén a leggyorsabban és a legjobb tudásuk szerint tudják felvenni a küzdelmet a tűzzel.

A tatabányai alosztály mindennapjai

Az alosztály mindennapos tevékenységei nagyon szerteágazóak voltak. A legpontosabban a levéltári forrásokból és a visszaemlékezésekből rekonstruálhatóak az események. A levéltári anyagban – bár töredékesen, de – évekre lebontva sok havi, negyedéves, és éves jelentés is megmaradt, amelyek pontos képet nyújtanak az alosztály helyzetéről. Pontos, számszerű adatokat tudhatunk meg a humán, és a szerállománnyal kapcsolatban. Hangu-latjelentéseket olvashatunk a tűzoltók moráljáról. Név szerinti említéseket böngészhetünk dicséretekkel, kitüntetésekkel vagy pedig – mert ilyen is előfordult – feddésekkkel, fegyelmi ügyekkel kapcsolatban. Áttekintést nyerhetünk a tűzoltók mindennapos tevékenységeiről, a járőrözésekről – a bánhidai erőmű üzemében – a gyakorlatokról, valamint a tűzesetekről, és azok tűzkár-statisztikáiról. Részletesebb beszámolókat találunk a tűzoltók mindennapos elméleti és gyakorlati képzéséről. A kiképzésre mind a két téren nagy hangsúlyt fektetett a parancsnokság. Az elméleti képzésben, a szakmai dolgokon túl fontos szerep jutott a folyamatos politikai képzésnek. Az ötvenes években nem válhatott valaki jó tűzoltóvá, ha politikai tekintetben nem volt kellőképpen felkészült. A gyakorlati képzés még ezekenél is fontosabb volt, a vizes és szerelési gyakorlatok gyors és hatékony lebonyolítása a bevetések hatékonyságát növelhette. A gyakorlatok részét képezték a próbariasztások is. A feladat végrehajtására mindig, minden körülmény között készen kellett állni. Sajnos voltak azonban problémák is az állományon belül. A gyakorlatok nem minden esetben sikerültek oly hatékonyan, ahogy azt a normák előírták, vagy amelyek még súlyosabb kihágásoknak számítottak: a szolgálati idő alatti lerészegedés vagy a telefonos szolgálatban való elalvás. A tűzoltóság eme problémák ellenére is hatékonyan el tudta látni a munkáját. Problémák, gondok pedig bárhol előfordulhatnak, hiszen emberekről van szó. Az alosztály legfontosabb tevékenysége, amelyre hatványozottan oda kellett figyelni, az a megelőző tűzrendészet volt. A megelőző tűzrendészet szigorú betartásával lehetett legkönnyebben megelőzni a tűzeseteket.

Megelőző tűzrendészet – tűzrendészeti felülvizsgálatok

A tatabányai alosztály rutinszerű, mindennapos ügyei közé tartozott az alosztály működési területén található összes épület tűzrendészeti felülvizsgálata, legyen az lakóház, TSZ-telep, ipari létesítmény, orvosi rendelő, középület, színház stb. A tűzrendészeti felül-

vizsgálat hatósági jogkör volt, amelyet a tűzoltóság 1952-ben kapott meg.³² A tűzrendészeti felülvizsgálatoknak a szabályai rendeletekben voltak szabályozva. Meg volt határozva, hogy mely objektumhoz, milyen gyakran kell kivonulni ellenőrzést tartani, és milyen dolgokra kell odafigyelni az adott építménynél. Az ellenőrzés gyakorisága, és a részletesebb szabályozások függtek az objektum jellegétől. Más tűzrendészeti szabályok vonatkoztak pl. az alumíniumgyár karbantartó műhelyére, mint pl. a Szabadság TSZ traktorgarázsára vagy éppen egy iskolára. Az alosztályparancsnok a tűzrendészeti szemlélt előre jelezte az ellenőrizendő szerv felé, majd egy előre meghatározott időpontban a tűzrendészeti előadó kiment a helyszínre, és tüzetesen végigjárta a kérdéses objektumot, majd ezt követően, ha szükséges volt, akkor az osztályparancsnok új tűzrendészeti határozatot adott ki az intézménynek. Ez volt a tűzrendészeti felülvizsgálat. Ha hiányosságokat tapasztaltak, akkor azt jegyzőkönyvbe vették, és rövid időn belül orvosolni kellett azokat. Ha nem oldotta meg az adott létesítmény vezetősége a felülvizsgálat során észlelt problémát, akkor az alosztályparancsnoka bírságot vethetett ki a mulasztás miatt.

Egy év alatt számtalan intézményt meg kellett látogatnia a tűzoltóságnak a felülvizsgálatok miatt. Ilyen tűzrendészeti felülvizsgálatot tartott a tűzoltóság pl. az Állami Gazdaságnál 1951. november 10-én. Az alosztályparancsnok a helyszíni szemle alapján szakjavaslatot tett, amely alapján a vállalatnak a költségvetéséből komoly keretet kellett elkülönítenie a tűzvédelem javítására. Rövid időn belül be kellett szerezniük jó néhány tűzoltókészüléket – ez minden intézményben alapfelszerelésnek számított –, valamint egy 200 l/perc kapacitású kismotorfecskendő, és a tűzoltószerek tárolására egy tűzoltószertárat kellett építeni. Eme fejlesztések mellett a vállalat területén a megfelelő mennyiségű tűzoltóvíz tárolását is biztosítani kellett, ezért vagy bővízü kutakat kellett létesíteni, vagy pedig egy 50 m-es víztároló medencét kellett kiépíteni. A fent taglalt feladatok mellett a vállalat vezetőjének egy tűzrendészeti felelőst is ki kellett jelölnie, és egy 15 fős vállalati segéd-tűzoltóságot is meg kellett szerveznie, amelynek a kiképzéséért az állami tűzoltóság felelt.³³ Ezekből a rendelkezésekből is nyilvánvaló, hogy a tűzvédelmet roppant komolyan vették, mivelhogy minden egyes tüzeset a gazdaság hatékonyságát csökkenthette. Alapjában véve a fenti módszerekkel próbálták minimalizálni a tüzesetek kialakulásának a lehetőségét, ha pedig valamilyen oknál fogva ez mégsem járt sikerrel, akkor elsősorban a vállalati segéd-tűzoltóságnak kellett a vállalati szerekkel közbeavatkoznia. Csak a nagy tüzeseteknél vonult ki az állami tűzoltóság, a helyi, kisebb tüzeknél a vállalati tűzoltók tevékenykedtek. Az ötvenes évek első felében ezért nem is tudunk nagy tüzesetekről, ahova az alosztálynak ki kellett volna vonulnia, általában a helyi önkéntes tűzoltóság ura volt a helyzetnek.³⁴ A tűzrendészeti felülvizsgálat tehát a bürokratikus, de annál fontosabb részét képezte a tűzoltóság feladatainak. A többi tevékenységük sokkal gyakorlatiasabb jellegű volt.

³² Busa (2006) 141–142. o.

³³ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 1. doboz, 1951-es csomó.

³⁴ Interjú Tihanyi Péterrel, 2014. október 2.

Megelőző tűzrendészet a mezőgazdaságban

A gyakorlatiasabb tevékenységek egyike volt a mezőgazdasági tűzrendészet. Az agrárszektor markáns szerepet kapott a korabeli Magyarország gazdaságában, ennek megfelelően a tűzvédelmét is nagyon szigorúan kellett venni. A mezőgazdasági tűzvédelem nem a mezőgazdasági munkálatok megkezdésével vette kezdetét. Már jóval hamarabb elkezdődött, főleg a vidéki térségek tűzvédelmének a megszervezése – ez ugyebár összefüggött a mezőgazdasági megelőző tűzrendészettel. Az állami tűzoltók patronálási munkát is végeztek az őrsük fennhatósága alá tartozó településeken. A patronálási munka abból állt, hogy a vidéki lakosságnak előadásokat tartottak a megelőző tűzrendészetről, valamint embereket toboroztak a helyi önkéntes tűzoltó testületekbe – amelyeket az állami őrsnek kellett kiképeznie. Ez a tevékenység egész évben állandó elfoglaltságot biztosított a tűzoltóság tagjainak. A legénység felosztotta egymás között a patronálás céljából a településeket. A patronálási feladatokat azonban nem sikerült minden esetben maradéktalanul végrehajtani. A korabeli tűzoltóságnál egyébként is komoly gondok voltak a fegyellemmel. Egy ilyen patronálási munka során ez a hiányosság sajnos ki is ütközött. 1954 júliusában ugyanis az egyik kezdő tűzoltó a II. erőműőrsről patronálási munkára lett kiküldve Várgesztes községbe. Az esetről fennmaradt jelentés alapján a tűzoltó biciklivel távozott az őrsről. Várgesztesre való megérkezése után a helyi hivatalos személlyel leellenőrizték a tűzoltószertár felszerelését, majd elmentek a helyi kocsmába italozni. Az italozást tovább szeretnék volna folytatni, azonban ehhez nem volt elegendő pénzünk, ezért úgy határoztak, hogy a településen lakóházi tűzrendészetet fognak ellenőrizni, és a hiányosságokért büntetni fognak. Az ebből összeszedett pénzt pedig italra költik. Az egyik lakóháznál „...a padlástérben a födémfák nem szabályosan voltak elhelyezve.” Ezért a tulajdonostól 1000 Ft-os pénzbírságot követeltek. A tulajdonos ezen felháborodva megütötte a tűzoltó elvtársat, aki nekivágta a biciklijét. A verekedésre a helyi tanácselnök érkezett ki, aki igazoltatni próbálta a tűzoltót.³⁵ Az eset nagy felháborodást váltott ki a tűzoltó parancsnokságon, mivel a tűzoltó viselkedésével aláásta a testület, mint belügyminisztériumi szerv tekintélyét. Az esetet követően a tűzoltót fegyelmi eljárás alapján 1955. november 9-én bocsájtotta el Tóth Károly rendőr alezredes főosztályvezető a tűzoltóságtól.³⁶ A kihágás volumenét bizonyítja az a fegyelmi parancs is, amelyet 1955. július 20-án Lyeszkovszki Béla tűzoltó százados, osztályparancsnok írt a Komárom megyei Főosztályra. Ebben javasolta a törvénysértést elkövető tűzoltó Katonai Ügyészség elé való állítását.³⁷ Sajnos ebből az esetből is látszik, hogy a korban voltak komoly fegyelmi problémák a tűzoltóságnál. A fent említett egy nagyon kirívó, szélsőséges eset volt. Egyébként nem ez a tendencia volt a jellemző. A vidéki patronálási munkákat tehát a területileg az alosztály alárendeltségébe tartozó településeken kellett végezni. Sokszor azonban gondot okozott a távolságok leküzdése, mivel az alosztály nem rendelkezett szabad gépjárművekkel. A patronálás céljából

³⁵ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 1. doboz, 1951-es csomó: Tűzoltó Őrsparancsnokság Tatabánya II. (Erőmű), Jelentés 1955. július 3.

³⁶ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 41. doboz, 1955-ös csomó: Kivonat A Belügyminisztérium Komárom megyei Főosztály vezetőjének 65/tü. számú parancsából.

³⁷ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 1. doboz, 1951-es csomó: I. sz. Fegyelmi Parancs.

így legtöbbször kerékpáron vagy motorkerékpáron mentek ki a környező községekbe. A fent részletezett esettel kapcsolatos jelentésből is kiderül, hogy a bánhidai őrς összesen 3 db kerékpárral rendelkezett, ebből azonban csak egyet voltak képesek üzemben tartani, ezért is ment egyedül a fegyelmetlen tűzoltó Várgesztesre.³⁸

A vidéki patronálási munkák mellett Tatabányán a Bányász Rádió n keresztül sugároztak tűzvédelmi propagandaanyagot – mindig az adott időszaknak megfelelőt.³⁹ A mezőgazdasági tűzvédelem tehát nagyon összetett dolog volt. Ahogy az aratási idény megkezdése előtt,  gy az aratás közben is felügyelni kellett a munkát. Főleg a cséplésnél és a tárolásnál lehetnek problémák. Ezeket kellett megelőzni és kiküszöbölni.

A lakóházak megelőző t zrend szete

A sűrűn lakott vidékeken okozhatott gondot egy-egy t z a lakóházak táján, ezért a lakóházi t zrend szetre is fokozott figyelmet kellett szentelni. A t zesetek jelent s része télen következhetett be, a fűtési szezon idején. Tatabányán a falusias jelleg miatt még sokan fűtöttek sz nnel, vagy f val. A t zolt kra hárult ez a feladat is, hogy lakóhelyük környékén felvilágosító munkát végezzenek a lakóházi t zrend szettel kapcsolatban. Ilyen módon csökkenthető volt a t zesetek lehetősége.⁴⁰

A tűzoltóság egyéb feladatai: t zesetek, műszaki mentések

A tűzoltóságnak, annak ellenére, hogy a megelőző tűzrendészet az élet minden területén alapvető volt, itt-ott sajnos mégis be kellett avatkoznia. Sajnos történtek t zesetek az ötvenes években is, bár igaz, hogy nem számottevőek. A t zesetekkel a hivatalos jelentésekben találkozhatunk, amelyeket az alosztályparancsnok, Novotny Ferenc alhadnagy  rt a felettesének, az oszt lyparancsnoknak. Ilyen jellegű, t zesetekr l sz l  információkat tartalmaz pl. az 1954. február havi jelent s is, amely a hónap folyamán összesen négy tüzesetről számol be. A négy t zesetb l háromhoz kivonult a tűzoltóság.

Az első eset egy tet t z volt a Vendéglátó Vállalatnál. Ezt k t r s megfeszített munkával sikerült eloltaniuk.⁴¹

³⁸ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 1. doboz, 1951-es csomó: Tűzoltó  rsparancsnoks g Tatabánya II. (Erőmű), Jelent s 1955. július 3.

³⁹ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 41. doboz, 1954-es csomó: Az alosztály havi jelentései.

⁴⁰ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1954-es csomó, Az alosztály október havi jelentése.

⁴¹ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1954-es csomó, Az alosztály február havi jelentése.

A második eset egy garázstűz volt, amely a Cement és Mészművek kőbányai üzemegységénél történt. Ennél az esetnél is sikerrel jártak a tűzoltók. A tüzesettel kapcsolatban Novotny Ferenc alosztályparancsnok két tűzoltót, név szerint Molnár János és Skultéti Antal tűzoltó szakaszvezetőket dicséretben részesítette, mivel példaértékűen viselkedtek az oltási munkálatoknál.⁴²

A harmadik tüzeset a februári hónapban a VI-os aknánál⁴³ egy mennyezettűz volt, amelyet szintén sikerült gyorsan eloltani.⁴⁴

A hónap negyedik és egyben utolsó tüzesete az Alumíniumkohónál történt, ahol egy ventilátor gyulladt ki. Az üzem tűzrendészeti felelőse a tűzoltóságot nem riasztotta, ezért nem tudtak kivonulni. A riasztás elmulasztása miatt az alosztályparancsnok felelősségre vonta a tűzrendészeti felelőst.⁴⁵

Az 1954-es év január havi jelentésében pedig a körtvélyesi állami gazdaságban gyulladt ki egy disznóól. A jelentés szerint „*Már János dolgozónál égett egy disznóól és egy disznó*”. A füstlőből kipattant egy szikra és ez gyújtotta meg az ól szalmatetejét. A káresethez a tűzoltóság nem vonult ki.⁴⁶

A tüzesetekkel kapcsolatban nagyon jó és részletes áttekintést kapunk az alosztályparancsnok, Novotny Ferenc tű. főhadnagy 1955-ös éves jelentéséből, amelyet 1955. december 20-án terjesztett fel a Tűzrendészeti Osztályparancsnokságra. Ez egy tízoldalas éves jelentés az alosztályról. Ebben részletezi az 1955-ös év folyamán történt tüzeseteket is. A tűzkárstatisztika alapján:

- 9 db ipari jellegű tüzeset volt, amelyeknek a kárértéke összesen 17. 330. 46 Ft;
- 4 db lakóházi tüzeset: 2.752 Ft kárértékkel;
- 5 db erdőtüz, 10.000 Ft kárértékkel.

Ezekből négy keletkezett gyermekjáték, négy gondatlanság, egy-egy pedig építési hiba, elektromos áram, valamint gyújtogatás miatt, egynek pedig az oka ismeretlen volt.⁴⁷

A tüzesetek mellett a tűzoltóságnak alkalomadtán életmentő feladatokat is el kellett látnia.⁴⁸ Ilyen műszaki mentést kellett végrehajtaniuk pl. 1955-ben, amikor egy pincerész rászakadt két emberre. Novotny Ferenc tűzoltó főhadnagy írt néhány mondatban az ese-

⁴² Uo.

⁴³ A törvények szerint az állami tűzoltóság a bányáknál csak a felszínen végezhetett oltási vagy mentési munkálatokat. A földfelszín alatt csak a bányamentők dolgozhattak.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1954-es csomó, Az alosztály február havi jelentése.

⁴⁶ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1954-es csomó, Az alosztály január havi jelentése. Általában a legtöbb tüzeset gondatlanság miatt keletkezett. Ez az eset tipikusan egy ilyen példa. A tűzoltóságnak a káresethez nem kellett kivonulnia, valószínűleg a helyszínen tartózkodó emberek urai voltak a helyzetnek.

⁴⁷ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: 41. doboz, 1955-ös csomó: évi jelentés.

⁴⁸ Manapság ez már a tűzoltóságnál rutinszerű feladatnak számít, az ötvenes években ez nem volt így.

ményről az 1955-ös évről szóló jelentésében. A jelentésben az alosztályparancsnok külön kiemelte a mentőakció során a tűzoltóság hiányosságait. Mégpedig azt, hogy a tűzoltóságnak nincsenek speciális mentőszerei ilyen és ehhez hasonló esetekre, az emberek nincsenek műszaki mentésekre külön kiképezve, és ilyen jellegű elméleti oktatást sem kapnak.⁴⁹

A tűzesetek mellett a tűzoltóság egységeinek az árvízi munkákban is részt kellett vennie. Kezdvé a komolyabb árvízvédelmi munkálatoktól egészen a kisebb volumenű belvízekig. Pl. az 1956. évi tavaszi árvízvédelmi munkálatokban is részt vettek a tűzoltók. Ennek apropóján tüntette ki a belügyminiszter (Piros László államvédelmi altábornagy) Bucsú László tűzoltó szakaszvezetőt 1956. május 31-én, a Tűzrendészeti Érem II. fokozatával.⁵⁰

A tatabányai tűzoltóságnak tehát számos fontos feladata volt a tűzesetek és az egyéb mentési-, és kárelhárítási munkálatok mellett. A tűzoltóság hatékony munkáját azonban negatívan befolyásolta az az alapvető probléma, hogy az 1949-es megalakulásuktól még 1951-ben sem volt saját laktanyájuk. Az I. számú órs még 1951-ben is a bányamentő állomás laktanyájában volt elhelyezve. Eme marginális probléma orvoslása 1951-ben vette kezdetét, amikor november 26-án a Tatabányai Városi Tanács V. B. elnöke építési engedélyt adott a tatabányai tűzoltóság laktanyájának az épületére, amely a Ságvári Endre úton épült meg, és 1953-ban adták át.⁵¹ Ebben az évben költözött ki a tűzoltóság a bányamentő állomásról. Az osztályparancsnokság is ekkor költözhetett át Esztergomból Tatabányára.⁵² 1953-ra megépült a tűzoltóság új kaszárnyája. Ekkoriban kapták meg az első vonulós szereket is. A szerállománnyal kapcsolatban azonban nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Folyamatosan kaphatták kézhez az újabb és újabb gépjárműveket. Az biztos, hogy kellett lennie készletli szereknek, amelyekkel a gyors és hatékony vonulást biztosítani tudták a tűzesetekhez. A vonulós szereknek hibátlan, kifogástalan állapotban kellett lenniük. A tűzoltóság szerállományáról az alosztály havi jelentései nyújtanak némi tájékoztatást. A jelentésekben ugyanis mindig fel kellett vezetni, hogy a szerállomány milyen állapotban van. Sajnos csak az éppen hibás szerek típusai ismertek, mivel a meghibásodásokat részletesebben kifejtették. A bevezethető szerekről külön nem tettek említést. Az 1954-es év jelentéseiből tehát az derül ki, hogy a tűzoltóság szerállományában biztosan volt egy éppen üzemképtelen Rába gépjármű, egy Mávag gépjárműfecskendő és egy Magosix gépkocsi.⁵³ Az üzemképes eszközökről bővebb információink nincsenek. Több mint valószínű azonban, hogy ezeken kívül az állománynak volt még legalább egy vonulós szere, amely üzemképes lehetett. Egyébként egy, esetleg két vonulós szerrel a riasztások hatékony teljesítése elég nehézkes lehetett. A szerállomány hiányosságain felül a tűzoltóság problémáit még növelte a korszakban még fejletlen telefonhálózat. A város egyre inkább növekedett. Sőt, az urbanizálódó Tatabányán kívül még a környékbeli községek is az alosz-

⁴⁹ TMJVL XXIV/51. 1. doboz: 1955-ös csomó, Az alosztály 1955. évi éves jelentése.

⁵⁰ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1956-os csomó, Kivonat a Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 60. számú Parancsából.

⁵¹ Busa (2006) 137. o.

⁵² Busa (2006) 135. o. Tatabánya lett a megye székhelye, így az osztályparancsnokságnak is itt kellett lennie. Az áthelyezés azonban kaszárnyahiány miatt évekig nem volt megoldva.

⁵³ TMJVL XXIV/51. 41. doboz: 1954-es csomó, az alosztály havi jelentései.

tály felügyelete alá tartoztak, tehát szükség esetén a városon kívülre is kellett vonulni. Egy jól működő és korszerű kommunikációs rendszer kiépítettsége elengedhetetlen lett volna. A telefonhálózat elmaradottsága azonban a hatékony tűzriasztást sok esetben nehezítette.

Az alosztályparancsok még 1955-ben is arról teszt az éves jelentésében említést, hogy a városban – Tatabányán – korszerűtlen a telefonhálózat, ezért a tűzriasztás is nehézkes. 1955-ben Tatabányán három postahivatalnál volt telefonhálózat kiépítve, de ez is úgy volt megoldva, hogy csak az I. kerületi posta telefonján keresztül lehetett a másik két posta telefonhívásait kapcsolni a tűzoltóságunknak.⁵⁴ Ez pedig jelentős mértékben hátráltatta egy-egy vészhelyzetnél a gyors reagálást.⁵⁵ Rövidtávon a problémát úgy próbálták meg orvosolni, hogy a tűzesetek jelzésekor a postáknak szabad vonalat kellett biztosítaniuk. Lyeszkovszki Béla tűzoltó százados, osztályparancsnok 1955. július 19-én kiadott parancsában ezzel kapcsolatban világos instrukciókat kap a tatabányai alosztály is: *„A Postaügyi Szabályzat biztosítja, hogy tűz esetén segítségkérés céljából bárki folytathat díjmentes távolsági beszélgetést. (...) Ilyen esetekben a posta a folyamatban lévő magánbeszélgetéseket megszakítja és a kapcsolást soron kívül eszközli. A fentieket a parancsnok elvtársak állandóan tartsák szem előtt, valamint propaganda munka vitele során ezt széles körben tudatosítsa. ... Továbbá ha tűzeset alkalmával a segélykérő telefonhívást a posta késedelmesen kapcsolja, úgy a konkrét eset leírásával együtt azonnal jelentse azt, a tűzrendészeti osztályparancsnokságra.”*⁵⁶ A hatékony riasztás gondját azonban ez sem oldotta meg. Július 20-án Novotny Ferenc tűzoltó főhadnagy a Tűzrendészeti Osztályparancsnoksághoz írt kérelmében egy saját telefonközpont felállítását javasolta: *„Kérem az Osztályparancsnok Elvtársat, hogy az Alosztály telefonközpontjának mielőbbi megvalósítását eszközöltetni szíveskedjék. A jelenlegi körülmények között már tűrhetetlen a helyzet. Képtelen az Alosztály rövid idő alatt megkapni a város területén lévő közületeket, vagy üzemeket az 5-ös, ill. az 1-es posta központján keresztül. Félnapokat vesz igénybe legtöbb esetben egy-egy kapcsolat.”*⁵⁷

Az 1956-os esztendő

A tűzoltóság rutinszerű feladatai az 1956-os évben is folytatódtak. Ezt az évet azonban az őszi forradalom tette emlékezetessé. A tűzoltóságunk, mint belügyminisztériumi szervnek is ki kellett vennie a részét a feladatokból. A tűzvédelemre is fokozottabb figyelmet kellett fordítani a zavaros időszakban. Az 1956-os évről sajnos csak minimális, töredék iratanyag áll rendelkezésünkre, ami azt jelenti, hogy az események rekonstruálása is nehezebb, vagy szinte lehetetlen. A forradalom kitörése idején a tűzoltóságunk a laktanyában kellett lennie. Senki sem volt hazaengedve, aki nem a laktanyában lakott. A zavaros helyzet miatt

⁵⁴ TMJVL XXIV/51. 1. doboz: 1955-ös csomó, éves jelentés.

⁵⁵ Ilyen rossz kommunikációs összeköttetés mellett nagyon praktikus megoldás volt az, hogy minden fontos intézményt tűzvédelmi szerekkel láttak el, és önkéntes vállalati tűzoltók voltak kiképezve.

⁵⁶ TMJVL XXIV/51. 1. doboz: 1955-ös csomó, Tűzesetek jelzésekor szabad vonal biztosítása.

⁵⁷ TMJVL XXIV/51. 1. doboz: 1955-ös csomó, Telefonközpont felállítása.

a parancsnokság nem tehetett mást. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatban az ebből az évből fennmaradt szolgálati napló és egy 1957-es évből származó jelentés tartalmaz információkat. A forradalom kitörése után a tatabányai alosztálytól egy egységet (1+7 fő) egy gépjárműfecskendővel Budapestre vezényeltek. A kis csapatot maga az alosztályparancsnok Novotny Ferenc tűzoltó főhadnagy vezette. Az alakulat tagjai önként vállalkoztak a feladatra. A budapesti bevetésen a következő tűzoltók vettek részt: Bogdán Ferenc szakaszvezető,⁵⁸ Molnár Miklós tizedes, Molnár János őrmester, Talián László szakaszvezető, Bence István szakaszvezető, Kertész István őrmester és Bozori Jenő szakaszvezető.⁵⁹ Az egység 1956. október 26–30. között teljesített szolgálatot Budapesten.⁶⁰ Személyi sérülés nem történt, csak a harcok során a gépjárműfecskendő kapott egy golyótalálatot.⁶¹

A forradalmi eseményeket követően több átszervezés is volt a tatabányai alosztálynál. Az év végéig több embert elbocsájtottak. A személyi állomány jelentős része lecserélődött, és az 1957 elejére összeállt új gárdát újrakádereztek. Ez annyit jelentett, hogy az összes tűzoltót politikailag felülvizsgálták. A parancsnok 1956-ot követően is Novotny Ferenc maradt. A testület rutinszerű feladatait továbbra is a legjobb tudása szerint próbálta ellátni. A szerelőállomány az ötvenes évek közepétől folyamatosan bővült, és ezáltal a testület egyre modernebb eszközöket – gépjárműfecskendők – kapott. Idővel a szolgálati rendet is megváltoztatták. Megszüntették a 24-24 órás szolgálatot és pihenőt, és bevezették a 24 órás szolgálatot és 48 órás pihenőt. Az új szolgálati rendszer jelentékeny létszámgyarapodással járt.

Összegzés

Az 1956-os forradalom után jelentős mértékben átalakult a tűzoltóság személyi állománya és a szolgálati rendszere is. Jelen írás a tatabányai tűzoltóság történetének bizonyos aspektusaira helyezte a hangsúlyt, a lineáris történeti átalakulások eseményein végigvezetve. Természetesen egy tanulmányban arra nincs mód, hogy egy ilyen összetett szervezet tevékenységét a legapróbb részletekig tárgyaljam, a cél nem is ez volt. A tűzoltóság fejlődésének bemutatása azonban a helytörténeti sajátosságokat kiemelve végigvezethető a második világháborútól egészen az 1956-os forradalomig. A szakirodalmon és a levéltári forrásokon túl köszönettel tartozok néhai Tihanyi Péter nyugalmazott tűzoltó őrnagynak, aki szabadidejét nem sajnálva hajlandó volt nekem interjút adni a témával kapcsolatban, és rendelkezésemre bocsájtotta személyes iratanyagát is. Az ő személyes beszámolóí segítségével árnyalhatóvá vált az adott anyag, amely ez által még érdekesebbé válhatott.

⁵⁸ A konkrét személyek neveinek a kiderítésében Bogdán Ferenc neve kiindulópontul szolgált, mivel egy 1958. november 25-én készült jelentésben említést tesznek róla az állomány külföldre távozott tagjai között. A jelentést egyébként Novotny Ferenc tűzoltó százados készítette az osztályparancsnokságnak, amelyből kiderül, hogy az '56-os forradalom időszakában két személy távozott külföldre, az egyik éppen Bogdán Ferenc volt. In.: TMJVL: Tűzoltóság: 41. doboz: 1958-as csomó, Külföldre távozott személyekről jelentés.

⁵⁹ TMJVL XXIV/51. Tűzoltóság: Szolgálati napló 1956.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Interjú Tihanyi Péterrel, 2014. október 2.

Kiadatlan források:

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára vonatkozó iratanyagából:

XXIV/51. A tatabányai városi Tűzoltó-parancsnokság iratai

Interjúk néhai Tihanyi Péter ny. tű. őrnaggyal

Néhai Tihanyi Péter személyi iratanyaga

Felhasznált irodalom:

Busa János: Komárom-Esztergom megye tűzvédelmének és tűzoltóságainak története I–II., Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Tűzoltó Szövetség, 2006. (Busa 2006)

Busa János: Tatabánya tűzvédelme és tűzoltóságának rövid története. Tatabánya, Komárom Megyei Tűzoltó-parancsnokság, 1987. (Busa 1987)

Gáti István ny. tű. ezredes (szerk.): A tűzoltóképzés és a tűzoltó tisztképző iskola története. Budapest, Révai Nyomda, 1998. (Gáti 1998)

Dr. Horváth Géza, Takács Anna, Sámuelné Ábrahám Mónika (szerk.): A József Attila Megyei és Városi Könyvtár Évkönyve, Tatabánya, József Attila Megyei és Városi Könyvtár, 2014. (Horváth–Takács–Ábrahám 2014)

Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Mikos Ferenc (szerk.): 1948. év hatályos jogszabályai. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1949. (Bacsó–Mikos 1949)

A bányász és a szobor, a sztahanovista mozgalom és emlékezete

Bevezető

Előadásom tanulmányváltozatában¹ a sztahanovista mozgalomról szóló rövid bevezető után egy olyan tatabányai bányász elbeszéléseit elemzem, akiről az 1950-es években szobrot készítettek. A szobor ma is áll, igaz, már múzeumban.

Az élmunkásmozgalomról

Magyarországon az országos munkaversenyt az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriumaához kötve indították be a politikusok 1948-ban. Az országos munkaverseny megindítását megelőzte a vállalatok államosítása. Gerő Ernő 1948. március 3-án terjesztette az MKP Politikai Bizottsága elé az államosításokról szóló javaslatot. A bizottság a Gerő által ismertetett két variánsból a radikálisabbat fogadta el: minden 100-nál több munkást foglalkoztató üzemet államosítani kell, született meg a döntés. 1948. március 25-én már a Minisztertanács tárgyalta a tervezetet. Még aznap, 25-én délután 4 órakor mit sem sejtő munkások, értelmiségiek és pártmunkások sétáltak be meghívójukkal a Vasas-székház kapuján. Szakasis Árpád ismertette velük az államosítások tényét. Ez nagy üdvrivalgást váltott ki. A gyűlés résztvevői már elénekelték az Internacionálét is, amikor a második szónok, Gerő Ernő lépett az egybegyűltek elé, és közölte velük: ők lesznek az államosított gyárak első vállalatvezetői.² A Szaktanács előre kidolgozta az országos munkaverseny megindításának forgatókönyvét. Gerő Ernő „A munkásosztály és az ország felemelkedésének útja a többtermelés” címmel cikket jelentett meg a március 9-i Szabad Népből,³ amelyben a munkaverseny legfőbb céljának az élmunkások gárdájának kialakítását tartotta. Szerinte még az országos megszervezés előtt az egyéni kezdeményezések spontán módon az egész országra kiterjedő mozgalommá váltak.⁴ A csepeli Weiss Manfréd Művek munkásainak versenyfelhívását március 9-én ismertették ünnepélyes keretek között Csepelen a tűzoltóság előtti téren. A felhívás ismertetésének idejére – délután fél 4-re – a délutáni műszak dolgozói kimenőt kaptak. A WM üzemi bizottsága előző nap határozatot hozott az ünnepség szervezésének kérdéseiről: az előadó Kossa István volt és a nagygyű-

¹ Ez a tanulmány a Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára által 2012. október 10-én, Tatabánya városá nyilvánításának 65. évfordulóján tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata (szerk.).

² Berend T. (1962) 373–375. o.

³ Szabad Nép 1948. 03. 09. 3. o.

⁴ Horváth–Majtényi–Tóth (1997).

létre kijöttek a kormány tagjai is. Március 8-án minden üzemben röpgyűléseket tartottak, amelyeken „a felhívást az üres helyeken alá kellett írni a dolgozókkal”.⁵ A Szabad Nép következő napi száma vezércikk formájában hozta a WM dolgozóinak felhívását a „nagy májusi munkaversenyre”. A felhívás a munkaverseny céljának azt tartotta, hogy méltóképpen kell megünnepelni 1948. augusztus 1-jét, a hároméves terv megindításának első évfordulóját, ugyanakkor felhívta a Szaktanácsot: szervezze meg az országos versenyt. Kossa a WM nagygyűlésén az élmunkásokat az 1848-as mesterlegények utódainak nevezte, utalva ezzel a munkaverseny centenáriumi jellegére. Kossa azt is leszögezte, hogy a normákat a megemelkedett teljesítmények alapján nem fogják megemelni.⁶ Március 11-én már – a menetrendnek megfelelően – csatlakozásokról is írt a Szabad Nép: elsőként csatlakozik a felhíváshoz a Ganz Vagon, a Ganz Hajó, a MÁVAG, a Magyar Pamutipar és a Goldberger gyár.⁷ Még az ezt megelőző nap – mintha alulról jövő kezdeményezés lenne – a Szaktanács végre-valahára meghirdette a centenáriumi első országos munkaversenyt.⁸ Még az országos munkaverseny megindulása előtt, 1946-ban kezdtek a tatabányai bányászok versenybe. Őket a Gazdasági Főtanács kapcsolta be a vérkeringésbe. 1946. február 8-án kellett a tatabányai bányászoknak felhívást kibocsátaniuk a széntermelés fokozására, ekkor indult meg az ún. „széncsata”. Még ugyanebben az évben, 1946-ban a nehézipari vállalatokon kívül a bányászok is országos versenybe léptek „tatabányai kezdeményezésre”.⁹ Az, hogy a nehézipari és a bányavállalatok indítottak először munkaversenyt, leginkább annak volt köszönhető, hogy a Gazdasági Főtanács irányítása alatt létrehozott Nehézipari Központ (NIK) és Magyar Állami Szénbányák Rt. (MÁSz) képviselték Magyarországon először – kicsinyített formában – a szocialista gazdaságirányítási rendszert. Ezért vált a NIK és a MÁSz a munkaverseny első hivatalos szervezőjévé Magyarországon. A „széncsata” következtében mindenhol emelkedtek a vajúrteljesítmények: Tatabányán például 1946-ban a januári 29,67 mázsáról áprilisra 37,06 mázsára emelkedett, ezzel megközelítette a háború előtti szintet. 1946 tavaszára a gyáripar szénellátása is javult.¹⁰ Lehetővé vált, hogy más iparágakban is növekedjék a termelés. 1950-ben, a január 25-i határozattal – kapcsolódva még a Sztálin 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségsorozathoz – az élmunkás mozgalmat sztahanovista mozgalommá keresztelték át. Sztálin 70. születésnapja tiszteletére az MDP szervezőbizottsága határozatának értelmében 1949. október 28-tól december 21-ig munkafelajánlási mozgalom indult, ez jelentette a magyarországi sztahanovista mozgalom kezdetét. A nyilvánosság felé úgy jelenítették meg a folyamatot, mintha a mozgalmat egyéni kezdeményezések láncolata indította volna el. 1950-től nem élmunkás-, hanem sztahanovista jelvényeket osztottak a munkában élenjáróknak. 1948 és 1950 között 16200 élmunkásjelvényt, 1950–53 között 115 ezer sztahanovista oklevelet osztottak ki. 1953-tól a sztahanovista cím helyét fokozatosan átvette a Kiváló Dolgozó kitüntetés, míg 1956-ban a kitüntetés megszűnt. Több mint 100

⁵ Karsai (1986) 694–695. o.

⁶ Szabad Nép 1948. 03. 10. 1. o.

⁷ Szabad Nép 1948. 03. 11. 1. o.

⁸ Szabad Nép 1948. 03. 11. 3. o.

⁹ Szakszervezeti Közlöny 1947. 12. 20. 4. o.

¹⁰ Berend T. (1962) 144–145. o.

ezer munkás kapott élmunkás- vagy sztahanovista-kitüntetést.¹¹ 1952-ben Tajkov András¹² bányász a Kongresszus időtartamára sztahanovista őrseget vállalt; szombaton 36, hétfőn 13, kedden pedig 26 csilléval teljesített terven felül.¹³ 1953 januárjában megjutalmazták a tatabányai „békekongresszusi munkaverseny” legjobbait. Zsidai Béla a frontfejtésen dolgozók versenyében érte el a legjobb eredményt, jutalmul egy 125 köbcentiméteres Csepel motorkerékpárt kapott. A kamrafejtésen dolgozókat motorkerékpárral, konyhabereendezéssel jutalmazták. A kis ünnepségen újabb „nagyszerű följajnlások” születtek. Paulik Dezső az első negyedévi terv időtartamára versenyre hívta Tatabánya összes sztahanovistáját és külön két legnagyobb vetélytársát: Zsidai Bélát és Tomán Józsefet. Ők elfogadták a kihívást.¹⁴ Az élmunkások elsősorban budapestiek voltak, másodsorban ipari hagyományokkal rendelkező vidéki városból származtak és nagyon kevesen voltak közülük olyanok, akik egy ipartelephez közeli faluban éltek. Az ötvenes évekbeli munkásság sokkal kevésbé volt városiasodott, hiszen nagy része vidéken élt, ott is falvakban, ahonnan bejárt dolgozni a közeli ipartelepre. Szinte csak azok számára volt adott a lehetőség, hogy bekerüljenek az új munkáselitbe, élmunkássá váljanak, akik a fővárosban vagy egy nagyobb vidéki ipari körzet közelében laktak és dolgoztak. Bár a bányavárosokat (Tatabánya, Komló, Dorog) igen aktívan bevonták a munkaversenybe, a nagyarányú munkaerő-vándorlás és az alacsony képzettségű munkaerő nagy száma miatt a bányavárosokban viszonylag kevés élmunkás vagy sztahanovista lakott. A férfi élmunkást olyan családfenntartóként jelenítették meg, aki kiemelkedő munkateljesítményével az átlagosnál magasabb életszínvonalat volt képes biztosítani szeretteinek, és vérmérsékletétől függően munka után vagy elégedetten üldögélt otthonában, ahonnan nem hiányzott a rádiókészülék sem, vagy büszkén ment szórakozni kecses feleségével, akinek keresetéből csinos konfekcióruhákat vásárolt. Varga Barnabás sztahanovista vájár így beszélt a kitüntetések hatására megváltozott életkörülményeiről a Sztahanovisták I. Országos Tanácskozásán: *„Most a demokrácia egészséges, szép lakáshoz juttatott. Keresetemből szoba-konyha bútort, értékes képeket, rádiót, feleségemnek pedig bundát vettem. Hozzátehetem, hogy az idén két nagy disznót is vágtam és a spejzomat teleraktam vele”*.¹⁵ Tehát a vájár kiemelkedő teljesítményének köszönhetően jutott hozzá azokhoz a javakhoz, amelyeket mindenki meg kívánt szerezni. Varga továbbra is kétlaki életet élt, azaz nem mondott le az állattartásról, ám ennek az ő esetében létfenntartási funkciója már valószínűleg nem volt. Varga Barnabás feleségéről csak annyit tudunk meg, hogy csinosan öltözködött. A Varga „életét és munkamódszerét” ismertető propagandafüzetben még azt olvashatjuk: *„úgy kiruházta a családját, hogy vasárnap bennük gyönyörködött a mozi közönsége, és az asszonyok Juci babos-pettyes ruháját irigyelték, amit egy heti keresetéből vett a férje”*.¹⁶ A Szabad Népben is a nagyberuházások helyszíneit emelték ki legtöbbször a munkaversennyel kapcsolatban: legtöbbször a volt Rimamurányi körzetet említették (Diósgyőr–Miskolc–Salgótarján–Ózd:

¹¹ Horváth–Majtényi–Tóth (1998)

¹² Tajkov András (1913–1985) Kossuth-díjas vájár. Tajkov András 1955-ben lecserélte addigi motorkerékpárját, melyről az Autó–Motor 50 évvel később megemlékezett. Autó–Motor, 2005. 11. 16. 40. o.

¹³ Szabad Nép 1952. 10. 08. 1. o.

¹⁴ Szabad Nép 1953. 01. 07. 1. o.

¹⁵ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár XII. SZOT BO 1950. 11/70.

¹⁶ Ember (1951). E témáról részletesebben lásd: Tóth (2008) 269–283. o.

30%), ezt követte Budapest (23%), Tatabánya (11%), Sztálinváros (10%), Győr (8%) végül Dorog és Komló (4-4%-os említési arány). A munkaversennyel kapcsolatban a többi nagyvárosra csak az említések 10%-a esik 1948 és 1953 között. Az „évszázad mérkőzése”, a 6:3 1953-ban az egész országot lázban tartotta. Több bányában a diszpécser szobájában működött a rádió, a mérkőzés állását pedig a föld mélyébe induló csillékre írták rá, hogy tájékoztassák a mélyben dolgozókat. A tatabányai VIII-as akna legényszállásának lakói együtt hallgatták a rádiót. A tatabányai bányászok a győzelem után táviratban üdvözölték Buzánszky Jenőt, dorogi bányásztársukat.¹⁷ 1953 után, Sztálin halála, majd a Nagy Imre kormányprogram hatására az élmunkás és sztahanovista mozgalom kiemelt szerepe lecsengett, ez nem volt másként a bányászvárosokban, így Tatabányán sem. A tanulmány második felében nézzük meg, mindezek a történelmi változások hogyan jelennek meg az emlékezetben: egy olyan bányász emlékezetében, akiről szobrot készítették.¹⁸

Az interjúkészítésről

A bányással egy tanítvány készített interjút, két alkalommal, egyszer a bányász otthonában, egyszer a szobornál. Érdekes módszertani kísérlet, hogyan módosul az emlékezeti aktus a szituáció és a hely hatására. Miért adjuk elő ugyanazon emlékünket eltérő időben és helyzetben különbözőképpen? A múlt megjelenítésének képlékenysége egyaránt függ belső és külső tényezőktől; a személyiségtől, valamint attól a társas helyzettől, amelyben megfogalmazódik. A személyes emlékezet olyan „kultúrateremtő társas tevékenység”, amely fontos szerepet játszik a társadalmi emlékezet előállításában. Éppen ezt a kultúrateremtő társas tevékenységet láthatjuk működés közben a visszaemlékezők többször elbeszélt emlékeit elemezve. Láthatóvá, értelmezhetővé válik az a folyamat, amikor a kommunikatív emlékezet kollektívva alakul át. Ezek a szövegek nem azért érdekfeszítőek, mert a visszaemlékezők autentikusan beszélnek nagy történelmi eseményekről, hanem azért, mert az emlékezés folyamatáról, a megélt történelem függvényében a szemtanúk által újra és újra konstruálódó múltképről szólnak. Gyáni Gábor hangsúlyozza, hogy a kollektív emlékezet három réteget foglal magába: a személyes emlékezést, a hagyományt, valamint a történelmi tudatot.¹⁹ Az elemzett történetek azt az átmenetet ábrázolják, amikor a személyes emlékezés hagyománnyá alakul. A visszaemlékezők történeteit olvasva, elemezve – már csak az interjúpartnerek életkora miatt is – tanúi lehetünk annak a folyamatnak, ahogyan a történelmivé érett múlt primer ágensi tapasztalatait osztják meg az egykori szemtanúk a jövő generációkkal.²⁰ Jan Assmann nyomán a kommunikatív emlékezet időtartamát mintegy két emberöltőben, 80–100 évben határozhatjuk meg.²¹ Jörn Rüsen különbséget tesz normális, kritikus és katasztrófális történelmi tapasztalat között a 20. század történelmére vonatkozóan.²² A bányász azzal, hogy 17 éves korában szobrot

¹⁷ Szabad Nép 1953. 11. 26. 4. o.

¹⁸ Ez a rész Murai Andrással közös tanulmányunk lerövidített, átdolgozott változata. Lásd: Murai-Tóth (2011)

¹⁹ Gyáni (2010) 295–296., ill. 302–303. o.

²⁰ Gyáni (2010) 85. o.

²¹ Assmann (1999) 49–66. o.

²² Gyáni (2010) 369. o.

készítettek róla, amely ma is áll a város egyik – muzealizált – szabad terén, egy pillanatra kiemelkedett társai közül. A paternalista állam olyan gesztust tett neki, amellyel ő más lett, mint akikkel együtt dolgozott; erről az interjúszituációban mesélt is. A vele készített két interjúban érzékelhetően másként beszélte el a történeteket a helyszín hatására: első alkalommal otthonában, második alkalommal a szobornál beszélt az egykor történeteikről. Ez utóbbi alkalommal valószínűleg a hely és az eredeti tárgy (a szobor) is befolyásolta az emlék módosult megjelenítését. Az interjúkészítő első kérdése normatív alapon azt feltételezte, hogy abban az időszakban (is) dicsőségnek számított, ha valakiről még életében szobrot készítettek. Ez a feltételezés azzal függ össze, hogy a szobor „örök időkre” megőrkítő gesztusa, az emlékezet egyfajta uralása csak a különleges képességekkel megáldottaknak, a kiemelkedő teljesítményt elérőknek, a díjazottaknak jár. Egy 17 éves (korabeli kifejezéssel élve) vājártanuló fiú egyik kategóriába sem illik, ezért az, hogy róla szobor készült, feszültséget is kelthetett a környezetében. Erről a bányász mindkét alkalommal mesélt. „Egymás közt ilyen zrika, cukkoltak, mindig mondták, ott áll, azt nézd meg.” Az első kérdés tehát így hangzott: „Úgy hallottam, nagy dicsőség érte fiatal korában Emil bácsit, ugyanis készítettek róla egy szobrot. Hogyan készült ez a szobor?” A szobor modellje a kérdésre adott válaszában hangsúlyozta, hogy munkatársai közül mindenki izgatott volt, kit fog kiválasztani a feladatra a művész. A pillanatot, amikor meglátták egymást, mind a két alkalommal hasonló részletességgel mesélte el. Az időtényező abban a kontextusban is szerepet játszott az interjú elején, hogy a kérdező azt hitte, régen látta magát a szobrot, de ezt a félreértést tisztázták: az egykori modell ki szokta vinni unokáit a szoborhoz.

Megismerkedés a szobrászművésszel

„Nőket elvetette, mondta a K., hogy nő szóba se jöhet, mert fejtőkalapáccsal a vállán fog állni a szobor, csak férfi lehet. Bejött a műhelybe és akkor körülnézett. Bála ruhán ültem, kupacon. És mutatott a kezével, hogy na az, akire nekem szükségem van. Leszálltam, bemutatkoztam, mondtam L. Emil vagyok, mondta, hogy K. Attila szobrászművész vagyok, bemutatkoztunk. Én fogok most veled dolgozni. Nyugodtan tegezzél vissza. Visszategeztem.” Ebben a történetben a visszaemlékező azt hangsúlyozta, hogy a szoborkészítéshez szükséges fizikai állóképesség (a fejtőkalapács tartása órákon át) miatt csak férfi modell jöhetett szóba. Visszafogottan, szerényen beszélt, és a kiválasztás szituációját is természetesként ábrázolta: nem hangsúlyozta, hogy valószínűleg testi adottságai, ereje miatt szemelte ki őt a művész a feladatra. Hangsúlyozta a munkakörülmények barátságos légkörét. Második alkalommal, amikor mindezt a róla készült szobrot átölelve mesélte el, akkor e szituáció hatására is, kicsit részletesebben idézte fel az egykor történeteket: az általa felidézett közeg, a műhely, ahol kiválasztásakor ült, azonos volt, azonban mind a színhelyet, mind egykori főnökét, mentorát, aki sejtetően beajánlotta őt, megnevezte:

„Bent ültünk [...], ahol volt a figuránsok²³ műhelye. És oda bejött ez a K. és kérdezte a K. Feri bácsitól, hogy hát ki legyen az, ki állja a modellt? És akkor ilyen ruhakupac tetején

²³ A figuránsok a földmérők vagy geológusok segédei voltak (szerk.)

ültem fönt [...] oda felmutatott és mondta, hogy az az ember, az jöjjön le onnan, azzal fogok dolgozni, az fog állni modellt.”

A szobor megalkotása, mint a mindennapi rutintól eltérő élethelyzet, abban is szimbolikusan megmutatkozott, hogy a modellt átöltöztették; ő ezt a történetet mindkét alkalommal el is mesélte.

„És attól kezdve nekem megmondták, hogy amit ő mond, a K., azt kell csinálnom, tehát [...] akkor átvittek mindjárt a raktárba, ruharaktárba. Új ruhát vételeztek. Én ültem le, ő hajtogatta föl még a kabát ujját is, nadrágomat. [...] Ő hajtogatta föl meg a gyűrődéseket ő készítette el precízen.”

A második alkalommal (a helyszínen) ezen a ponton is a sokkal inkább részletező elbeszélésmód jellemezte a visszaemlékezőt. Ennek oka lehetett az, hogy másodszor találkozott az interjúkészítővel, de lehetett a helyszín tényleges hatása is. Ekkor árulta el, amit az előző interjúban elhallgatott, hogy végül félmeztelen szobor készült róla (ami a felvételen nyilvánvalóan látható):

„Ez a bányászruha, melósruha, amivel lent dolgozunk. Először úgy csinálta, hogy kabátban voltam, és akkor nem tetszett neki, azt mondta, inkább legyen félmeztelen és akkor a fejtőkalapácsot fogtam a vállamon.”

Az emlékezet helyei szimbolikus jelentőségűek. Így a szobor áthelyezése értékvesztést jelentett meg. Mindkét interjúban elmesélte ezt a történetet is. Az elbeszélésben a bányászok életvilágát is hanyatlónak jelenítette meg. Először részletesen felidézte az avatási ünnepséggel járó dicsőséget: „Akkor tervbe’ volt, hogy ilyen talapzaton a szálloda előtt lesz elhelyezve, mert megkapta a megbízatást az igazgatótól, az igazgató úrtól. [...] A XVI-os aknához tették, ott volt a Kaposvári Feri bácsi, a figuránsok főnöke, a mérnök, aki, és akkor ő mondta, hogy emide gyere, itt álljál, lássák, hol vagy. Rendesen kint volt bányászzenekar, minden, mikor avatták. Büszke volt a fater is, hogy az ő fiáról készül a szobor. Igen, és nagyon sokáig ott volt [...] ’88-ban, amikor, ugye voltak, nyugdíjba asszem ’85 vagy ’86 került ki. És most, ha jól értesültem, [...] van a vajúráskönyvben egy könyv, ahol szerepel ez. És ott is megemlítik, hogy itteni tanuló volt. [...] oroszlányi gyerek volt, akiről készült.”

Érdekes, ahogyan nem mondta ki, tabusította a rendszerváltoztatást – a szobrot emiatt tették más helyre –, és 1988-hoz, majd a nyugdíjazásához kötötte a szobor áthelyezését. A jelenbeli megbecsülését igazolandó felidézte, hogy egy tankönyvben is szerepel. A második alkalomnál, a helyszínen is utalt arra, hogy a szobor eredeti helye forgalmasabb volt – és még annál is központibb lett volna a tervezett hely a szállodánál, azonban a szobor elkészülte már az 1953-as fordulat után volt (véltetőleg ezért vetették el az eredetileg tervezett színteret). A visszaemlékező úgy ábrázolta, és ez talán elszólás is lehetett, hogy a jelenlegi helyén a szobor „végső helyen” van, onnan már nem fogják továbbszállítani. Kicsit

talán keserűen jegyezte meg, hogy az emberek általában össze szokták keverni ezt a szobrot egy bányamentő által készítetttel. Mindezen elemek részletes elbeszélését úgy tűnik, a helyszín hatására tartotta fontosnak. „Az forgalmasabb hely, ugye, mentek az üzemekbe, különböző gyárakból és akkor ott mindenki oda-oda kukkantott. [...] A múzeumnál, ott végső helyen ... áll. [Manapság] mindenki összekavarja először Á.-val. Azt az Á. csinálta, aki egy bányamentős gyerek.”

Úgy tűnik, a bányász történeteiben a szobrász (aki balesetben halt meg) központi szerepet játszott, az ő sorsának elbeszélése is olyan történet volt, amit kétszer is felidézett. A tragikus baleset narratív elemei hasonlóak, azonban az azt bevezető történet, amely arról szól, hogyan „disszidált” a szobrász 1956-ban, eltérőek. Az első alkalommal, az otthonában készült interjúban, akárcsak az első visszaemlékezőnél, nála is erősen kötődik az emlék 1956-hoz. Neki azonban nem a történetek narratív keretbe szerkesztése okozott nehézséget, hanem az eseménysor megnevezése. Nála is megjelentek a hatalom képviselői, úgy, hogy rajta keresték az emigrált szobrászt: „Egyetlenegyszer érdeklődtek, egyetlenegyszer kérdezték. [...] Hol lehet vajon a Krizsán. És akkor én mondtam, hogy nem tudom, ötvenhatban volt az ellenforradalom vagy forradalom, és akkor nem tudtuk, hogy hova került. És állítólag ő kiment Ausztráliába.”

Második alkalommal, a szobornál már a korabeli „disszidált” kifejezést használta, azonban itt a történetből fontosabbnak tartotta azt kiemelni, hogy a művész életében az ausztráliai időszak – ahonnan azután nem sokkal a baleset előtt visszatért Magyarországra – az anyagi gyarapodás szempontjából volt kiemelkedő jelentőségű: „Ő eldisszidált, elment annak idején, ő Melbourne-ben volt. Meg ő egy ilyen nem tudom üzeme volt neki. Felesége által. Mert oda nősült.”

Végül egy olyan történetet elemzünk, amelyet a visszaemlékező csak egyszer mesélt el. Az egykori modell fontosnak tartotta, hogy a szoborkészítés folyamata időigényes és fárasztó volt; két-három óráig tartotta a kalapácsot, és jóformán mozdulatlanul kellett állnia. Ezt azonban nem jelenítette meg kimerítőnek. Az első alkalommal helyette inkább azt hangsúlyozta, hogy milyen jókat beszélgettek a művésszel, aki nagyon érdekesnek találta, hogy ő Franciaországban született, és kérdezte arról is, miért lett bányász. A visszaemlékező arról nem beszélt, hogy miért került a családja külföldre – szólt viszont sikertelen nagyvárosi bevándorlásáról. Ez azért érdekes, mert a migrációkutatásoknak viszonylag elhanyagolt területe azoknak a története, akik szerencsét próbálnak a nagyvárosban, majd visszatérnek szülőföldjükre. A visszavándorlók történetei alapvetően kétféleképpen értelmezhetőek. Az egyik ábrázolásmód azt hangsúlyozza, hogy azok térnek vissza, akiknek nem sikerült integrálódniuk a városi társadalomba, ezért életútjuk megtört a visszaköltözéssel. A másik ábrázolásmód nem a visszavándorlók sikertelenségét hangsúlyozza, hanem éppen ellenkezőleg: azt a sikert, amit a városban szerzett tapasztalatok átadásával a helyi társadalomban elérhetnek. A szobor egykori modellje egyrészt saját döntéseként, saját lustaságának következményeként ábrázolta azt, hogy nem valósította meg az édes-

apja által számára kijelölt életutat, és így nem lett társadalmilag mobil. Másrészt elutasító, ellenséges közegként jelenítette meg a fővárosi világot, mint amely nem fogadta be őt: „Kérdezte, hogy hogy lettem bányász. Mondtam, apám ragaszkodott először, hogy elvitt Pesten, Csepelen, hogy autószerelő legyek, de nem fogadtak be a pesti gyerekek, ugye, bunkó bányász, meg ez, meg az, ment a cűg. És akkor mondtam, hogy ez nem. És akkor így kerültem oda, Karcsi bácsi fölkarolt. Nagy karriert futhattam volna be, de hát nem fogadtam szót. Ittam, a piát többre értékeltem akkor...[Bányászként] nagyon sok, rengeteg időt töltöttem el, [...] közben bányamentő lettem, [...] mi jártunk a múzeumba takarítani.”

Összegezve: a visszaemlékező a második szituációban, a szobornál elbeszélte történetben több, verbálisan is kifejezett érzelmi viszonyt mutatott a múlt időszakához (érzelmi bevonódás). A második, helyszíni szituációban részletesebb, konkretizálabb az elbeszélés, az elsőben inkább általános. A második szituációban kiemelt szereppel bír a kérdező: míg az első elemzésnél a narratív jelleg dominál, itt a gyakori és irányított kérdések miatt talán túl részletesen is mesélt az elbeszélő tényekről. A köztörténeti narratívák helyett az egyéni életutak elbeszélése (mind a saját, mind a szobrászé) dominál. A tér és a térről, térhasználatról szóló elbeszélések kiemelt szerepe értelemszerűen a második alkalommal hangsúlyos (a szobor áthelyezésének története). A paternalista állami gesztus (szoborkészítés fizikai munkásról) alapvetően meghatározza a visszaemlékező szituatív identitását. A második szituációban utalt arra, hogy visszajár a szoborhoz, ami arra enged következtetni, hogy a történetnek kiemelkedő jelentősége van életút-elbeszéléseiben.

A visszaemlékező bányász nem változtatott nyelvi eszközkészletén az interjú helyszíne megváltoztatása miatt. Viszont a szobor látványa, az emlékezet helyének hatására sokkal emocionálisabbá vált elbeszélése: ez azoknál a történeteknél érzékelhető igazán, amelyeket már az első interjúban is elmesélt. A szoborkészítés és a szobrászművésszel való kapcsolata, annak tragikus sorsa sokkal inkább a visszaemlékező (bányász) szemszögéből jeleníti meg az eseményeket. A bányász elbeszéléseiben nem található példa a versengő emlékezet jelenségére: a kérdező és a válaszoló együtt próbálja formálni, rögzíteni a kommunikatív emlékezetben élő eseményeket a hagyomány és a majdani kollektív emlékezet számára.

Függelék: Az interjú szó szerinti leírata²⁴

Kérdező: – Úgy hallottam, nagy dicsőség érte fiatal korában Emil bácsit, ugyanis készítettek róla egy szobrot. Hogyan készült ez a szobor?

Emil bácsi: – Ez úgy indult, hogy ezt a művészt, akit idehoztak, ezt a Krizsán Attilát, ezt megbízták azzal, hogy készítsen egy álló bányász szobrot. Amit a XVI-os akna kijáratnál akartak elhelyezni. És úgy jutott tudomásomra nekem ez.

0.40

Hogy akkor már mindenki izgalomban volt, vajon kire esik a választás, ki lesz az...

Kérdező: – Kiből lehetett választani?

Emil bácsi: – Hét férfi és két nő volt. Nőket elvetette, mondta a Krizsán, hogy nő szóba se jöhet, mert fejtőkalapáccsal a vállán fog állni a szobor, csak férfi lehet.

1.00

Bejött a műhelybe és akkor körülnézett. Bála ruhán, ültem, kupacon. És mutatott a kezével, hogy na, az, akire nekem szükségem van. Leszálltam, bemutatkoztam, mondtam Lazók Emil vagyok, mondta, hogy Krizsán Attila szobrászművész vagyok, bemutatkoztunk. Én fogok most veled dolgozni. Nyugodtan tegezzél vissza. Visszategeztem. Mondta, hogy egy hónapig fogjuk készíteni. Lehet, hogy hamarabb, lehet, hogy később fog elkészülni, de velünk lesz.

1.30

És attól kezdve nekem megmondták, hogy amit ő mond, a Krizsán, azt kell csinálnom, tehát nem fogok a sráccokkal figuránskodni, hanem, amit ő mond, azt csinálom. És akkor átvittek mindjárt a raktárba, ruharaktárba. Új ruhát vételeztek. Én ültem le, ő hajtogatta föl még a kabát ujját is, nadrágomat.

Kérdező: – Milyen jellegű ruha volt ez?

1.56

Emil bácsi: – Rendes bányászruha. Munkásruha. Ő hajtogatta föl meg a gyűrődéseket ő készítette el. Precízen, és akkor mondta, hogy így fog állni, és akkor úgy. Emlékezett rá (?) hogyha holnap újrakezdjük, körülbelül úgy álljak, ahogy álltam előtte.

Kérdező: – Mennyi időt vett igénybe?

Emil bácsi: – Kezdtünk olyan 8 óra, negyed 9, fél 9 felé, mert előtte mindig megreggeliztünk, beszélgettünk, kitárgyaltuk, ő mondta, hogy hogy lesz, mint lesz, mint fog állni.

2.32

Akkor tervbe volt, hogy ilyen talapzaton a szálloda előtt lesz elhelyezve, mert megkapta a megbízatást az igazgatóságtól, az igazgató úrtól. Mondta, majd meg fogom látni, milyen jó lesz.

Kérdező: – Milyen pozícióban volt ez a szobor?

Emil bácsi: – Álló helyzetben volt. Fejtő kalapáccsal, álló és így fogtam a fejtőkalapácsot. Fejtőkalapáccsal kellett állnom. És akkor mondta, hogy csak annyi, tehát ilyen, ilyen váltott állásban álljak, hogy ne legyen sok eltérés. Sok differencia a sok állástól.

²⁴ Az interjút Murai András egy kommunikáció szakos tanítványa készítette 2010-ben, aki nem szerette volna, ha a neve feltüntetésre kerül (szerk.)

03.18.

Kérdező: – Milyen anyagból készült ez a szobor?

Emil bácsi: – Először megcsinálta ezt, gipszből kiöntötte. Akkor azt utána azt ilyen, amikor már megvolt akkor a váz, azt egyeztetette benti szerkezetet és akkor egy kőből lett kiöntve, ilyen híg masszából, nem tudom, miből csinálta ő.

03.37.

Kérdező: – És mekkora?

Emil bácsi: – Hát, körülbelül ember, mint amilyen magas vagyok. Ember nagyságú, hát majd meg tetszik látni ott kint, az utcason. És mindig azt mondta nekem, hogy úgy próbáljak emlékezni, ahogy előtte való nap abbahagytuk, mindig úgy vegyem föl az állást, mint ahogy előttevaló nap.

03.52

Hogy ne kelljen sokat igazgatni neki, meg elcserélni, mit tudom én, mit kell.

Kérdező: – És hány órát tartotta a kalapácsot, vagy mi volt az?

Emil bácsi: – Kettő és fél, három, három és fél.

Kérdező: – Addig úgy állt és tartotta?

Emil bácsi: – Igen, igen.

Kérdező: – Nem lehetett könnyű.

Emil bácsi: – Hát, nem volt nehéz. Beszélgettünk nagyon sok mindenről. Neki tetszett, hogy én Franciaországban születtem, mindig arról kérdezett. Mire emlékszem, nem emlékszem. És akkor meséltem, sok mindenre emlékszem.

04.24

Kérdezte, hogy hogy lettem bányász. Mondtam, apám ragaszkodott először, hogy elvitt Pesten, Csepelen, hogy autószerelő legyek, de nem fogadtak be a pesti gyerekek, ugye, bunkó bányász, meg ez, meg az, ment a cűg. És akkor mondtam, hogy ez nem. És akkor így kerültem oda, Karcsi bácsi fölkarolt. Nagy karriert futhattam volna be, de hát nem fogadtam szót. Ittam, a piát többre értékeltem akkor.

5.00

Kérdező: – És ez a barátság, ez azóta is megvan a szobrászművésszel?

Emil bácsi: – Ő meghalt. Ez a Bajnai János elindította(?) Ide akarták hozni a szobrot a bányászklub elé, és elindították, hogy beköltöztetik a szobrot ide a bányászklubhoz. De nem érhettem meg szegény, mert aki csinált a szobrot, a Krizsán Attila, ő is meghalt autóbalesetben.

5.27

(?) Karambolozott, az egész család meghalt, csak a kislány maradt meg, 14 éves, vagy 13 éves kislány. A többi, mindenki meghalt és a János is közben meghalt. És ezt az ügyet akkor.(?) Már minden papír elv volt intézve a minisztériumnál, hogy behozzák ide a szobrot is, akkor, akkor már.

5.52.

Kérdező: – És hány éve történt ez? Emlékszik?

Emil bácsi: – '55-ben.

Kérdező: – '55 az. Na és a többiek mit szóltak ehhez az egész dologhoz?

Emil bácsi: – Egymás közt ilyen zrika, cukkoltak, mindig mondták, ott áll, azt nézd meg. Nagyon sok, rengeteg időt töltöttem el, közben a munkahelyem úgy változott, hogy, ugye, közben bányamentő lettem, és akkor mindig ott kellett elvonulni, mert mi jártunk a múzeumba takarítani.

06.30

Fát ácsolni, meg amit elromlott, azt a bányamentősök csinálták, mindig mondták, vigyázzunk, a Lazók figyel, mert ott áll.

Kérdező: – Hány éves volt akkor?

Emil bácsi: – Én akkor 17-et töltöttem.

Kérdező: – Még nem volt felesége?

Emil bácsi: – Még nem.

Kérdező: – És volt az életében, aki úgy, úgy.

Emil bácsi: – Nem, akkoriban nem. (...) Mondom, a srácok, ilyen cukk formában ment a zrika. Hogy...

Kérdező: – És akkor végülis mennyi idő alatt készült ez el?

Emil bácsi: – Egy teljes hónapot álltam, úgyhogy ez március végén kezdődött és április nem tudom hányadikán, hónap végén avatták föl ezt a szobrot.

7.22

Kérdező: – Akartam is kérdezni, hogy volt ennek egy avatója?

Emil bácsi: – Volt.

Kérdező: – És az milyen volt?

Emil bácsi: – A XVI-os aknához tették, ott volt a Kaposvári Feri bácsi, a figuránsok főnöke, a mérnök, aki, és akkor ő mondta, hogy emide gyere, itt álljál, lássák, hol vagy.

7.46

Rendesen kint volt bányászzenekar, minden, mikor avatták. Büszke volt a fater is, hogy az ő fiáról készül a szobor. És akkor bementem utána...(...)

Kérdező: – Ugye zokniban?

Emil bácsi: – Igen, és nagyon sokáig ott volt a hatoson.

Kérdező: – Hány évig? (...) évig?

Emil bácsi: – Lehet. '88-ban, amikor, ugye voltak, nyugdíjba asszem '85 vagy '86 került ki. Addig végig ott volt, XVI-os akna.

08.21

Kérdező: – Akkor most a XX-ason?

Emil bácsi: – XX-ason, XX-as akna.

Kérdező: – Bányaüzemnél?

Emil bácsi: – Igen. A múzeumnál. Ott végső helyen ottan áll.

Kérdező: – Ott jól látható?

Emil bácsi: – Igen.

Kérdező: – Mondjuk bemegy a csoport, rögtön látja?

Emil bácsi: – Igen. Ahogy megy befelé az üzemhez, az akna területén, ott rögtön lehet látni. És ez a sztori, ha mondom valakinek, nekem volt aknászom is és haver is ott volt, mindig

mondja, ha olyan társaság, csoport van, hogy ez a szobor az én barátomról készült. Azt mindig.

Kérdező: – Elmeséli a kis rövid történetet. Benne van ez valamilyen turistakönyvben?

09.02

Emil bácsi: – Úgy tudom, hogy igen.

Kérdező: – Ühüm.

Emil bácsi: – Úgy tudom, hogy igen. És most, ha jól értesültem, a (...)ban van egy tanár, én magam sem tudtam, hogy van a vājáriskolában egy könyv, ahol szerepel ez. És ott is megemlíti, hogy itteni tanuló volt. Hogy itteni, orosz lányi gyerek volt, akiről készült.

Kérdező: – Önnel más is készített ilyen interjúszerűséget? Hogy, hogy kérdezett, kérdezte erről, hogyan zajlott ez az egész Ő maga ez az egész folyamat?

9.43

Emil bácsi: – Egyetlenegyszer érdeklődtek, egyetlenegyszer kérdeztek. És akkor azután érdeklődtek, hol lehet vajon a Krizsán. És akkor én mondtam, hogy nem tudom, '56-ban volt az ellenforradalom vagy forradalom, és akkor nem tudtuk, hogy hova került.

10.00

És állítólag ő kiment Ausztráliába és Ausztráliából tért haza, amikor a János elindította, behozták a szobrot ide a bányászklubhoz, akkor történt meg velem ez a beszélgetés. Úgy is akarták. Mert a beleegyezése kellett állítólag, hogy hurcolhassák(?), szállíthassák.

Kérdező: – (...) Az emberekről életük során nem szoktak készíteni szobrot.

10.30

Emil bácsi: – Így van. Vittem ki Attilát meg a Balázst és Dávid meg az apja, ugye együtt mentünk és akkor mondtam nekik, hogy nézzétek, itt áll.

Kérdező: – És kapott ön ezért valami pénzt?

Emil bácsi: – Semmit, semmit. Semmit az égadta világon. Hát ez munkaidőben volt, úgy voltam elkönnyelve hogy figuráns vājársegéd, és ez volt a munkám. Modellt kellett állni.

11.03

2. rész, a szobornál

Kérdező: – Nahát, akkor kijöttünk a szoborhoz. Meséljen egy kicsit róla most, milyen érzés újra látni.

Emil bácsi: – Hát, nem olyan régen láttam, mert itt volt az unokám. Itt volt az unokám Gyöngyössolymosról az édesapjával, az anyjával, azt voltunk a múzeumba, akkor kísértünk ide, azt megmutattam nekik. Hogy mi készült rólam, hogy mit csináltak akkoriba.

11.34

Kérdező: – És esetleg valami, mi jut eszébe most erről a szoborról tulajdonképpen?

Emil bácsi: – Hát, hogy jó volna olyan fiatalnak lenni, mint amikor csinálták rólam ezt a szobrot. Hogy mennyivel más volt az. Más világ volt az.

Kérdező: – Hogyha föláll mellé, akkor ugyanakkora az a szobor, mint ön?

Emil bácsi: – Ugyanakkora. Hát állandóan mért, csinálta még a vállbőséget, mindent úgy csinált, ahogy volt.

Kérdező: – És milyen volt az a ruha?

12.02.

Emil bácsi: – Ez a bányászruha, melósruha, amivel lent dolgozunk. Először úgy csinálta, hogy kabátban voltam, és akkor nem tetszett neki, azt mondta, inkább legyen félmeztelen és akkor a fejtőkalapácsot fogtam a vállamon, azt a lámpát a kezembe, mert akkor még nem voltak ezek a fejlámpák. Ez a Davy-lámpa, ami régen volt, ez a csavaros, ezt úgy töltötték mindig a lámpakamrába is, ezt hordtuk mindig a bányába!

Kérdező: – Nehéz volt ez a kalapács?

Emil bácsi: – Nagyon nehéz. Ez kb. 10-12 kiló.

12.32

Kérdező: – Milyen anyagból van az?

Emil bácsi: – Vas.

Kérdező: – Márminthogy a szobor?

Emil bácsi: – A kalapács. A szobor az kő.

Kérdező: – Kő?

Emil bácsi: – Az tiszta kő.

Kérdező: – Ühüm.

Emil bácsi: – A váz, amire rakta az alapot, az vasból van. A szerkezete.

Kérdező: – És akkor ez hol volt kiállítva annak idején?

12.57

Emil bácsi: – A XVI-os aknánál. Az volt az első akna Oroszlányon. A XVI-os aknának az udvaránál volt a medencék mellett, mert az első múzeum ott volt, ami volt régi légópince. Ott volt a múzeum és a bányamentők alakították ki utána ezt az öreg XX-ast, vagyis a mai részt.

Kérdező: – Sokan látogatták akkor?

Emil bácsi: – XVI-oson?

Kérdező: – Igen.

Emil bácsi: – Sokan.

13.27

Az forgalmasabb hely, ugye, mentek az üzemekbe, különböző gyárakból és akkor ott mindenki oda-oda kukkantott.

Kérdező: – És a kollégák is nézegették?

Emil bácsi: – Hogyne, hogyne. Most is, még most kaptam visszajelzést, mondták, régi szép idők, Deák Gyula bácsival találkoztam, ő mesélt róla. De más világ volt az. Mondom, igen.

Kérdező: – És mi van most a művésszel, aki?

Emil bácsi: – Ő meghalt.

Kérdező: – Meghalt.

Emil bácsi: – Autóbalesetbe! Balaton környékén ment az egész család. 13 éves leánygyerek maradt meg, többi mindenki meghalt. Felesége, ő is.

14.04.

Kérdező: – Ühüm.

Emil bácsi: – Krizsánnak hívták. Ő eldisszidált, elment annak idején, ő Melbourne-ben volt. Meg egy ilyen nem tudom üzeme volt neki. Felesége által. Mert oda nősült.

14.24.

Abból a házasságból született neki két gyerek, egy fia, egy lánya. A fiú nem is jött velük, mikor jöttek Balatonra, csak a lánya jött és az maradt életbe! A fiú, ugye kint maradt.

Kérdező: – Büszke erre a szoborra?

Emil bácsi: – Persze, büszke. Akkor vagyok büszke, ha jövök az unokákkal és mondják: Papa, miért rád esett a választás? És nem tudom megmagyarázni, hogy miért?

Kérdező: – Hogy volt ez a választás?

14.54.

Emil bácsi: – Bent ültünk a ...-ba, ahol volt a figuránsok műhelye. És oda bejött ez a Krizsán és kérdezte a Kaposvári Feri bácsitól, hogy hát ki legyen az, ki állja a modellt? És akkor ilyen ruhakupac tetején ülte fönt és annak a tetején, ahogy ücsörögtem, oda felmutatott és mondta, hogy az az ember, az jöjjön le onnan, azzal fogok dolgozni, az fog állni modellt.

15.25.

Kérdező: – És teljesen, mit gondol, a szobor az teljesen jól tükrözi önt, amikor, akkor ahogy kinézett?

Emil bácsi: – Biztos.

Kérdező: – Tehát teljesen így nézett ki fiatalkorában?

Emil bácsi: – Mindent úgy méregetett, még a vállamat is, mindent úgy méregetett. Ő állított be hogy hogy álljak, mint álljak az izével és ha lehet, akkor csak így, a lábaimmal ereszkedjek, hogy ne rontsam azt, ahogy ő csinálja, neki ez volt a dolga.

15.57

Kérdező: – Most is látogatják ezt a szobrot itt kint?

Emil bácsi: – Sokan. Épp most beszéltem a ...tal és mondja, hogy mindig azt kérdik, hogy merre van a Lazók szobor. Hogy merre áll. Mindenki összekavarja először Árvaiéval. Azt az Árvai csinálta, aki egy bányamentős gyerek. Azokkal a támokkal dolgoztunk valamikor.(...)

Kérdező: – És jó érzés ez, vagy inkább rossz, hogy régen ilyen szép volt, most meg hát eljárt az idő?

16.20

Emil bácsi: – Rég volt, nagyon rég volt. Ezt '54-be' csinálták, '55-be' adták át.

Kérdező: – Megnézhetném, hogy tényleg akkora a szobor, mint ön?

Emil bácsi: - Biztos.

Kérdező: – Fel tud állni? Hopp.

Emil bácsi: – Annyi, hogy neki a lába...

Kérdező: – Igen, egy kicsit lábujjhegyen.

Emil bácsi: – És úgy van.

Kérdező: – Igen.

17.09

Emil bácsi: – De mondom, ezt is állandóan mérte, így is mért, így is mért hosszában. Hogy így csinálta meg.

Kérdező: – Mindig abba az irányba nézett?

Emil bácsi: – Hát, föltett egy ilyen táblát, és mondta, hogyha lehet, akkor oda lessek. Azt figyeljem, hogy neki ne kelljen újraálgatni, meg mindent csinálni.

Kérdező: – És mi volt azon a táblán?

17.30

Emil bácsi: – Én meg nem mondom, mi volt, asszem ilyen napi termelés. Mennyit szállítottak, meg hogy szállítottak és azt a táblát kellett lessem. Azt figyeltem, amíg ő csinálta.

Kérdező: – Mennyi idő alatt lett kész a szobor?

Emil bácsi: – Teljes hat vagy hét hónap, öt hónap.

Kérdező: – Egy nap mennyit dolgozott vele? Minden nap dolgozott?

Emil bácsi: – Úgy, hogy egy héten három-négyszer. Mikor hétvégén, akkor behívott, mondta, nézzem meg. Mi a véleményem, hol kéne alakítani.

Kérdező: – Addig nem is dolgozott?

Emil bácsi: – Nem, ez volt a munkám, álltam.

18.15.

Kérdező: – És addig rendesen kapta a fizetést is?

Emil bácsi: – Igen.

Kérdező: – Ez nagyon jó dolog.

Emil bácsi: – Fárasztó volt. Inkább dolgoztam volna. Hát, volt, hogy, leszállhatok?

Kérdező: – Persze, persze.

Emil bácsi: – Volt, már mikor úgy volt a munkám, lementem. És elővadásokon kellett előrehaladást megmérni.

18.42

Megstukáztuk az ácsolatot. Akkor kimentünk, bediktáltuk a munkatársainknak, ők meg fölrajzolták a térképre. Ha egy milliméter volt, ha egy méter, akkor azt ők felrajzolták táblára, hogy mennyi volt az előrehaladás. Mi azt jelentettük, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es csapat mennyit haladt előre.

Kérdező: – Ühüm.

Emil bácsi: – Akkor aztán azzal mentünk ki. Ugye, máshogy vették föl, ezért nem volt az, hogy elmentek egymás mellett. Hogy ugye közben irányt adtak, ez volt a mi dolgunk.

Kérdező: – És akkoriban a család mit szólt hozzá és most mit szól hozzá?

Emil bácsi: – Hát a család jönnek, nézték, Zsoltiék is voltak, múzeumba bevittem őket. Unokáim, ha tehetik, akkor jönnek haverokkal és mutogassák, ott áll a papa.

Levéltári források:

A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár iratanyagából:

XII. Sztahanovisták I. Országos Tanácskozásának iratai, 1950

Felhasznált irodalom:

Autó–Motor 2005. évi november 16-ai száma

Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945–1948. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 373–375. o. (Berend T. 1962)

Ember György: Varga Barnabás, Kossuth-díjas vájár. Budapest, k. n., 1951. (Ember 1951)

Gyáni Gábor: Az elveszithető múlt. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010. (Gyáni 2010)

Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia: Élmunkások és sztahanovisták. Kézirat, Bp., 1997. (Horváth–Majtényi–Tóth 1997)

Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia: Élmunkások és sztahanovisták. Munkaverseny a Szovjetunióban és Magyarországon. In: História 1998/8. <http://www.historia.hu/archivum/1998/9808horvath.htm> . Utolsó letöltés: 2017. június 21. (Horváth–Majtényi–Tóth 1998)

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas-kultúrában. Budapest, Atlantisz, 1999. (Assmann 1999)

Karsai Elek (szerk.): A magyarországi szakszervezeti mozgalom dokumentumai. 6. köt. Budapest, 1986. (Karsai 1986)

Murai András–Tóth Eszter Zsófia: Helyzetfüggő. A kontextus szerepe a személyes emlékezet társas szerveződésében. In: Médiakutató, 2011. tavasz. (Murai–Tóth 2011)

Szabad Nép 1948., 1952. és 1953. évi számai

Szakszervezeti Közlöny 1947-es évfolyama

Tóth Eszter Zsófia: Nők férfias terepeken és férfifoglalkozásokban: a "férfias" és "nőies" munka világa a szocialista időszakban. In.: Sic itur ad astra. 2008/58. 269–283. o. (Tóth 2008)

Rabtáborok-kényszermunkatáborok a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél 1952–1956

Bevezetés

Tatabánya város elődtelepüléseinek, és a fiatal városnak a 20. század közepén voltak „kínos”, részleteiben esetenként a mai napig feldolgozatlan időszakai. Az 1930-as, -'40-es, -'50-es évek embertelen történéseit, helyi eseményeit – melynek végrehajtói és elszenvedői gyakran helyi emberek voltak – ezidáig sok esetben nem dolgozták fel. Ezen időszak helyben, a városi levéltárban fellelhető iratanyagát szinte teljes körűen megkutattam az elmúlt négy évben, és összevettem a magyar történelem időszakos kortörténeti dokumentumaival.

Népesedés és munkaerőigény

Tatabánya város elődtelepüléseinek (Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, majd 1908-tól Tatabánya) a történetében közel 100 évig (1898–1998) meghatározó szerepe volt a szénbányászatnak. Az elődtelepülések lélekszáma a bányanyitásokat megelőző száz évben, a hagyományos paraszti életmódot folytató magyar falvakra jellemzően alig változott. A három község lakossága 1857-ben 2.519 fő, 1890-ben 3.785 fő, mely megfelel a történelmi Magyarország időközi népességnövekedésének.¹

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. bányanyitásainak köszönhetően ez a lélekszám a nagy ipari forradalmak központjaira jellemző módon 50 év alatt megtízszereződik. 1900-ra a három község lélekszáma 9.657 főre nő, majd 1902-ben létrejön Alsógalla-Bányatelep, mely 1908-ban Tatabánya község néven önállósul. 1910-ben a négy település lélekszáma már 22.927 fő, 1920-ban a létszám 28.210 fő.² Az 1941. évi népszámlálás a négy bányaközség összlakosságát 37.955 főben állapítja meg,³ 1947-ben a várossá egyesítés évében ez a lélekszám 39.800 fő körül van.

A munkaerőigény természetes velejárója volt a tömeges betelepítés, mely először a „történelmi”, majd az I. világháborút követően a „trianoni” Magyarország területéről történt. Ugyanakkor nagy létszámú volt a külföldi munkaerő megjelenése is. Az I. világháború előtt, s a két világháború között – sőt a II. világháború alatt és után – a levéltári adatok szerint: bolgár, szerb, horvát, szlovén, olasz, francia, belga, német, szudétanémet, cseh,

¹ Edelényi-Szabó (1927) 14–15. o.

² Edelényi-Szabó (1927) 60–61. o.

³ Tatabánya története (1972) 257. o.

morva, szlovák, orosz, román betelepedők jelennek meg munkavállalóként. 1939-ben, amikor Németország lerohanja a „baráti” Lengyelországot, ezres nagyságrendben érkeznek az elődtelepülésekbe a lengyel menekültek, s a MÁK Rt. munkavállalóiként élnek. A bánya még lengyel nyelvű általános iskolát is létesít, megvédi őket a német megszállás alatt, s a II. világháború után sok százan kérnek magyar állampolgárságot (1946–1947). A felbomló Jugoszlávia 1941-es német lerohanásakor – melyben hazánk is aktív szerepet vállal – délszláv menekülthullám érkezik hozzánk közvetlen, illetve a felállított barcsi menekülttáboron keresztül. Igen sok magyar menekült jön a második bécsi döntés után Dél-Erdély magyarlakta területeiről, s ez a menekülthullám megismétlődik 1944 őszén-telén. 1947 után a görög polgárháború lezárulásával közel ezres nagyságrendű görög menekült érkezik az éppen megyeszékhellyé és várossá előlépett bányatelepülésekre. Menekültek vagy migránsok befogadásából, letelepítéséből élt ez a soknyelvű város évtizedekig.

A II. világháború alatti menekülthullámok – lengyel, magyar, délszláv – sem pótolják a háború miatt keletkezett munkaerőhiányt, hisz a „hadigondozási naplók” tanúsága szerint a fegyveres sorkatonai szolgálatra behívottak létszáma: 3800–4500 fő – 18–60 éves férfi – volt az elődtelepülésekről. A Horthy-rendszer antiszemita törvényei alapján – melyet az akkori magyar állam hozott és hajtott végre – a MÁK Rt-nél, és a Bánhidai Erőműnél is megjelentek a zsidó munkaszolgálatos alakulatok. A korabeli törvények szerint a hadipari fontosságú és katonai igazgatású üzemekben – közérdekű munkavégzésre – zsidó munkaszolgálatos egységeket rendeltek. A nagymértékű iratpusztulás ellenére is lekövethető, hogy a MÁK Rt-nél legalább három, a Bánhidai Erőműnél legalább egy zsidó munkásszázad dolgozott. Egy Felsőgallán keltezett jelentés szerint egy 1944. február 19-én végrehajtott gyakorlaton a helyreállítási munkálatokban részt vett egy 250 fős zsidó munkásszázad is.

A II. világháborút követően a görög menekültek sem tudták pótolni a háborús emberveszteségeket, a bányai par munkaerőigényét. A Rákosi-korszakban a magyar államhatalom gyakorlói nem az antiszemitizmus alapján, hanem az osztályharc „logikája” szerint hozták létre a büntetés-végrehajtás keretén belül a Közérdekű Munkák Igazgatóságát, s épültek az ún. KÖMI-táborok (rabtáborok). Többek között városunkban, Tatabányán is épült három rabtábor.

10 éven belül ismétli magát a történelem szűkebb hazánkban. A magyar államhatalom fajelméleti-antiszemita, majd elkorcsosult osztályharcos ideológia alapján antidemokratikusan, civil kontroll nélkül működött. Mindkét éra a polgárok százezreit alázta meg, s a végrehajtók is magyar emberek voltak. Számomra különös és megdöbbentő volt a felismerés, hogy a kellő civil kontroll nélkül működő, demokráciahiányos hatalom mélyen lealjasítja a társadalmi morált. A kijelölt ellenségeket üldöző, demagóg propaganda révén így építhet a gátlástalanul érvényesülni akaró, megfelelni vágyó, gondolkodni nem tudó – vagy nem is kívánó – tömegek behódolására, hangos igenlésére, a „végrehajtókra”. Apáink, nagyapáink nemzedéke volt az elkövető mindkét időszakban, „önként és dalolva”. A jelenlegi és következő generációknak tisztában kell lenniük ezzel, hogy ily módon ne

lehesse szembe fordítani a magyart a magyarral, az embert az emberrel. Ne nyerhessen teret a kizárólagos ideológiai, gazdasági érdek, az egyoldalú felsőbbrendűség tudata, a kirekesztettség tudata, a szélsőségek gyakorlata.

Jelen írásomban az 1952–1956 között működő helyi KÖMI-rabtáborok dokumentumaira hagyatkozva mutatom be a Tatabányai Szénbányászati Vállalat (később Tröszt) keretében folytatott rabmunkáltatást.

A magyar rabtáborok kiépülése az 1950-es években

A II. világháború hatalmas anyagi-, erkölcsi-, és embervesztesége után a politikai számonkérés, majd bosszúállás jellemezte a magyar közéletet. A 81/1945. sz. Miniszterelnöki rendelet, mely 1953-ig maradt érvényben, bevezette az internálás intézményét, mely gyakran nagymértékben jogsértésekhez vezetett. Az internálás mint rendőrhatalósági intézkedés minimum időtartama 6 hónap volt, mely bírósági ítélet nélkül 2x6 hónapra meghosszabbítható volt. Az internálótáborok irányítása nem volt egységes (katonai-rendőri-büntetésvégrehajtási felügyelet), sok volt a szökés, fenntartásuk drága volt. 1946-ban átszervezésükre és koncentrálásukra kerül sor, 6 helyre összpontosítva (Budapest, Debrecen, Szeged, Miskolc, Nyíregyháza, Hajmáskér).

1947–48-tól internálásra már nem a háborús bűnökkel vádolt emberek, hanem a jobboldali politikai ellenfelek, majd az úgynevezett osztályárulók, később a „kulákok” kerültek. A politikai üldözések élén a Belügyminisztériumon belül 1946-ban létrehozott Államvédelmi Osztály (ÁVO), majd 1950 őszétől az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) állt. Az ellenségképet a nép számára is érthető módon tökéletesítik, s több mint 25 féle meghatározását használják (fasiszta, reakciós, horthysta, klerikális, frakciós, osztályáruló, földi kulák, ipari kulák, kupec kulák, politikai kulák, stb.)

1950–1953. május között az ÁVH több mint 1 millió büntetőeljárást kezdeményezett, melyből 650.000-nél több vádirat jutott el a bíróságokig, s ebből több mint 390.000 elmarasztaló ítélet született. 1948–1953 között 400.000-nél több parasztot hurcoltak meg „közlétfenntartási bűntett” miatt, ami a kötelező beszolgáltatási mulasztást jelentette. Ez az ún. „padláslesöprés” időszaka. 1951–1953 között 850.000 fő ellen vetettek ki a rendőrbíróságok ún. „kihágási bírság”-ot. Az új személyi igazolvány bevezetésekor az ország 9,5 millió lakosságából 6,5 millió fő volt 16 éven felüli, miközben a megfigyelt és meghurcolt emberek száma megközelítette az 1,2 millió főt. A felsorolt adatok mutatják a rendszer abszurditását.

Az újjáépítést követően (szovjet mintára) bevezetett tervutasításos rendszerben kiemelt szerepet kapott az iparosítás, a nehézipar és a bányászat. Az ekkor már totálissá váló államhatalom szovjet mintára (Gulag) szervezett kényszermunkatáborok kiépítését határozta el. A sokféle rabtábor egységesítésére a Népgazdasági Tanács 407/1951. sz.

határozata alapján kerül sor. E rendelet értelmében 1951. december 1-vel az Igazságügyi Minisztérium felügyeletével létrejön a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI). Vezetője a Szovjetunióból hazatért, s az ottani munkatáborrendszert jól ismerő belbiztonsági főtiszt Garasin Rudolf lesz, helyettese pedig Virág Miklós, akiknek a leveleivel a helyi rabtábori iratok között gyakran találkozunk. Irányításukkal alakul ki az a táborrendszer, mely az 1950-es években (1956. október 26–28-ig) a rabmunkáltatást szervezi.

Az internálás intézményének fennállása alatt (1945–1953) kb. 55.000 főt érintett. 1953. augusztus 20-án az internáltak, letartóztatottak, elítéltek száma 40.734 fő volt, közülük dolgozó rabmunkás 28.032 fő volt.

A táborok száma szintén változott. A nagy (ún. szocialista) városok építkezésein (Kazinccbarcika, Sztálinváros, Komló, Tiszalök, Oroszlány, Tatabánya) 1953-ig 12-13000 fő dolgozott rabtáborokban. A kő-, és ércbányákban (Mátra, Bükk, Gerecse, Recsk, Badacsony, Lábatlan, Tatabánya) 8-9000 fő rabmunkás dolgozott. A kiemelt mezőgazdasági üzemekben nem elítéltek, hanem internáltak dolgoztak, úgy 12-14000 fős létszámban. A szénbányászatban – Várpalota, Ajka, Komló, Pécs, Borsodnánás, Kisterenye, Nagybátony, Dorog, Csolnok, Oroszlány, Tatabánya – 13800–14500 elítélt dolgozott.

Ebben az időszakban nem rabként, de munkaszolgálatosként dolgoztatták az úgynevezett „C”, 1954-től a „B” besorolású katonákat, akik politikai megbízhatatlanságuk miatt fegyveres kiképzést nem kaphattak. A HM Vk. 1951-es rendelete (05360/HVK) létrehozta az ún. építődandárt 9819 fővel, majd 1953-ban a 4 zászlóaljból álló bányászcsoportot. 1954 júliusa után (ekkor a már a szénbányáknál működő rabtáborban nincsenek internáltak) ez az alakulat 10 zászlóaljra bővül, s ekkor már az ún. „B” katonák is választhatták ezt a szolgálati formát. Az 1955. december 18-i HM javaslatra 1956. június 1-től már 15 bányászzászlóalj, és 9 építőzászlóalj működik a honvédség keretén belül, 12695 fővel. A honvédségen belül a munkaszolgálat csak 1956. december 18-a után szűnik meg. A katonai munkaszolgálatos létszám ilyen mértékű növelését az indokolta, hogy Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, 1953 nyarán eltörli az internálás intézményét. Megszünteti a városépítő táborokat, s szabadulnak az ítélet nélkül fogvatartott és dolgoztatott rabok. Az iratokból azonban az is kiderül, hogy nem mindenki, nem egyszerűen, s nem egyszerre. A miniszterelnöki amnesztia széles körű volt, összesen mintegy 748.000 főt érintett, s a működő 65-70 rabtábor többsége megszűnt. A bányatáborok ugyanakkor 1956. október 26–28-ig működtek, így a Tatabányai Szénbányászati Tröszt keretében Oroszlányban és Tatabányán is.

A rabtáborok személyi állománya és a honvédségi munkaszolgálatos alakulatok létszáma, a munkáltatásuk helyszíne a Tatabányai Szénbányáknál állandóan változott. 1956. október 31-én Becker Ferenc főmérnök a helyi Forradalmi Tanács ülésén több mint 1600 rabmunkás és 1100 honvéd munkás eltávozásáról beszél, ami a vállalatnál azonnali 2700 fős munkaerőhiányt jelentett. A forradalom után a széntermelés újraindításában

nem csak a fizikai létszám jelentett gondot, de a rabok egy része, mint képzett szakember is hiányzott.

Komárom megyei rabmunkáltatás

A tárgyalt időszakban megyénkben a rabmunkáltatás háromféle tábori típusban működött: városépítő, ipari beruházó és bányatáborban. Oroszlányban és Tatabányán is működtetett a KÖMI városépítő tábor, melyekben a rabok az új városok középületeit, a bányamunkások és a tábori őrszemélyzet lakóépületeit, az új városrészek közműrendszereit, s a későbbi bányatáborokat építették. Mindezt a 47. számú Állami Építőipari Vállalat (ÁÉV) keretében végezték.

Az Oroszlányi városépítő rabtábor a Pénzes-patak felduzzasztásával létrejött tó és a Tancsics Mihály út közötti barakkokban volt, az ÁÉV 47/4. számú részlegeként. A Tatabányai városépítő rabtábor a mai OBI áruház (korábban Oázis strand) területén létesült, közvetlenül a Budapest–Bécs vasútvonal Bánhida vasúti megállóhelyétől északra. Almásfüzitőn a timföldgyári beruházásokon dolgoztattak rabokat, s feltehetően az akkor épült munkásszálló lakásait is velük építették. A megye szénbányáinál Csolnokon, Oroszlányban és Tatabányán dolgoztattak rabtáborokban őrzött elítélteket. Csolnokon az életfogytiglan elítélt politikai rabok dolgoztak. A Tatabányai Szénbányászati Vállalatnál (1952-től Tröszt-nél) a síkvölgyi aknán 500 fős, a XIV-es aknán 600 fős, az Oroszlány területén lévő XVIII-as aknán 1200 fős rabtábor épült. Az alábbiakban e három táborról fogok részletesebben írni. Az Esztergom város területén működött rabtábor helyét és funkcióját nem kutattam, az almásfüzitőit és a csolnokit sem. Egy 1953-as feljegyzés szerint – a Nagy Imre miniszterelnöksége elején hozott Elnöki Tanácsi amnesztiarendelethez követően – megyénkben is létrejöttek a működő rabtáborokban az úgynevezett „szabadító bizottságok”, melyeknek élén mindenütt egy-egy ÁVH-s tiszt volt. Ez az irat megemlíti Esztergomot, Csolnokot, Almásfüzitőt, az oroszlányi XVIII-as aknát, a Tatabánya síkvölgyi, és a XIV-es aknát.

Városunkat érintő írásos dokumentumok azt sugallják, hogy első lépésben a városépítő rabtábor épült meg. 1950. augusztus 28-án készült egy jegyzőkönyv a Budapesti Területrendezési Intézetben, mely tartalmazza a Tatabányán építendő megyeháza (Ta. II. rejtjelű) építkezési hely kijelölését és térképmellékletét. Részletesebb leírását az 1951. november 1-i és november 8-i jegyzőkönyvben olvashatjuk. 1951-ben létrehozzák a Tatabányai Bányászati Építőipari Nemzeti Vállalat néven azt a céget (47/4. sz. ÁÉV), mely az oroszlányi és tatabányai beruházásokat végzi, végezteti.⁴

⁴ TMJVL XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács Iratai 1951/115/1.

A Tatabányai Szénbányászati Vállalat (Tröszt) KÖMI-táborai

A Tatabányai Szénbányászati Vállalatnál épült rabtáborok előkészítése az 1952. év elejére, Nagy Lajos igazgatóságának végére (1948–1952) esik, majd Bunna Gyula igazgatósága alatt (1952–1953) ölt testet (a vállalat ekkor lesz tröszt), és Gál István vezérigazgatósága első éveiben (1953–1979) teljeseedik ki, és számolódik fel. Sajnos a bányairatok ezen időszakból nagyon kevés rabmunkáltatással összefüggő anyagot őriztek meg. Gyakran volt olyan érzésem, hogy a kompromittáló iratanyag tudatos megsemmisítésére került sor a bányánál és a városi tanácsnál.⁵

Az első fennmaradt okirat nem az egyeztetésről, az igények felméréséről, a hely kijelöléséről szól, hanem rögtön egy KÖMI utasítás. A 2026-K-31-1952 HM IV.2. sz. levél, mely Budapesten 1952. március 29-én kelteződik, egy utasítás a bánya felé a mellékelt munkaerő-felhasználási terv űrlapjának kitöltéséhez. Ezt követi egy szerződés (9 oldal) a KÖMI és a Tatabányai Szénbányászati Tröszt részéről 1952. április 11-én, melyet a KÖMI részéről Virág Miklós ig.h., a bánya részéről Bunna Gyula ig. neve szerepel. Másnap (április 12-én) Virág Miklós KÖMI ig.h. a 0040/24/52. ü.cs. IX. számú levélben ír a megkötött szerződésről, a kiemelt feladatokról. Ezen levél mellékleteként maradt fenn a megkötött és aláírt szerződés egy példánya. A levélből kitűnik, hogy a KÖMI számára nem a rabok élet- és munkakörülményei a fontos szempontok, hanem a tervteljesítés és a pontos anyagi elszámolás.

A szerződés⁶

A „szigorúan bizalmas” szerződés az igazságügyi letartóztató intézetektől rendelkezésre bocsájtott letartóztatottakról szól, akiket az oroszlányi XVII-es és XVIII-as aknáknál fognak foglalkoztatni. A Közérdekű Munkák Igazgatósága Budapest V., Mérleg út 3. sz. és a Tatabányai Szénbányászati Tröszt (Vállalat) a megállapodó felek.

1, A szerződés első pontja kimondja, hogy a letartóztatottak rendelkezésre bocsátásának feltétele, hogy a KÖMI által meghatározott számú őrszemélyzet látja el a biztonsági felügyeletet. Az előírt biztonsági és elhelyezési létesítmények (rabtábor) befejezése után 15 napon belül érkezik a munkára 1.100 fő.

2, A vállalat az őrszemélyzet részére a munkáltatás alatt biztosítja:

a, Az őrszemélyzet elhelyezéséhez az anyagot, leltári és letéti tárgyak, fegyverek és az ahhoz tartozó felszerelések, valamint az egyéb felszerelési tárgyak elhelyezését illetve raktározását, valamint az ügykezelés elvégzését az alábbi helyiségekben:

⁵ TMJVL XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács Iratai 1952/115/18.

⁶ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/15/1.

egy-egy lakószoba az őrparancsnok, ill. az őrparancsnok-helyettes és a szolgálatvezető részére.

megfelelő nagyságú közös szoba, illetve szobák az őrszemélyzet tagjai részére. Az éjjeli szolgálatban lévő őrszemélyzet részére külön szoba biztosítandó.

a parancsnok részére megfelelően berendezett irodahelyiség.

a fegyverek és lőszer elhelyezésére a biztonsági követelményeknek megfelelően vasráccsal ellátott ablakos és ajtós helyiség, amelyben az őrszemélyzet létszámához mérten fegyverállványok, és a lőszer elhelyezésére szolgáló szekrények helyezendők el.

megfelelő nagyságú helyiség a kincstári anyaggal, leltári- és letéti tárgyak és egyéb felszerelési tárgyak elhelyezésére, illetve raktározására.

b, Az őrparancsnok, az őrparancsnok-helyettes és a szolgálatvezető, valamint az őrszemélyzet elhelyezésére szolgáló helyiségek, továbbá az őrparancsnok irodahelyisége mind az egészségügyi, mind pedig a biztonsági követelményeknek meg kell, hogy feleljenek, tehát jól szellőztethetőnek és világosnak kell lenniük, továbbá az ablakokat dróthálóval, vagy vasráccsal kell ellátni.

c, Az őrszemélyzet, valamint a karhatalmi felszerelés elhelyezésére szolgáló helyiségek, továbbá az irodahelyiség a biztonság érdekében a letartóztatottak elhelyezésére szolgáló épülettől külön épületben helyezendők el, és pedig legfeljebb m távolságra.

d, Az őrszemélyzet részére személyenként egy-egy nem emeletes ágyat, szekrényt, illetve külön bezárható fél szekrényt kell rendelkezésre bocsájtani.

e, Amennyiben a Vállalatnak telefonberendezése van, úgy köteles az őrparancsnok irodahelyiségébe a telefont bevezetni, és a munkáltatással összefüggő hivatalos telefonbeszélgetések díja a Vállalatot terheli.

f, Az őrszemélyzet részére – esetleg a vállalati – kultúrhelyiség biztosítandó. Továbbá biztosítani kell részükre a vállalati könyvtár használatát is.

g, A Vállalat a szalmazsákok kitöméséhez zsákonként 18-20 kg szalmát köteles adni és a szalmazsákokat szükség esetén három havonként, de legalább hathavonként utántölteni és a szalmát évente egyszer cserélni.

h, Az őrszemélyzet rendelkezésére bocsájtott helyiségek tisztán tartásáról, fűtéséről és világosításáról a Vállalat saját költségén gondoskodik.

i, A Vállalat az Őrszemélyzetet a szerződéséhez csatolt élelmezési normáknak megfelelő napi háromszori élelmezésben köteles részesíteni és az élelmezésért napi 10 Ft-ot számíthat fel. Az élelmezést a vállalat az Őrszemélyzet részére havonként történő utólagos megtérítés mellett köteles kiszolgáltatni. Ennek megtérítéséért a KÖMI kezességet vállal.

j, A Vállalat köteles gondoskodni az Őrszemélyzet részére mind a szálláskörletében, mind pedig a munkahelyen ivóvízről, továbbá éjszakára az ivóvíz tárolásához megfelelő edényekről.

k, Az Őrszemélyzet részére a fürdési és tisztálkodási lehetőségeket minden időszakban biztosítani kell oly módon, hogy a napi többszöri mosdásra és a heti egyszeri meleg vízű fürdésre lehetőség legyen.

l, Az Őrszemélyzet részére külön WC-t kell készíteni.

m, Az Őrszemélyzet látogatóba érkező hozzátartozói részére a szálláskörleten kívül esetenként látogatószobát kell térítés nélkül biztosítani.

3, A Vállalat a letartóztatottaknak a biztonsági követelményeknek megfelelő őrzésére a következőket köteles biztosítani.

a, A Vállalat köteles bekeríteni a szálláskörletet, valamint a munkahelyet legalább 2,5 m magas vastagságú drótból készült és soros tüskés dróttal átszótt drótkerítéssel, vagy ha az a helyi viszonyoknak jobban megfelel, és gazdasági szempontból is célszerűbb, 2 m magas kőkerítéssel, amelybe befelé hajló vas, vagy beton oszlop építendő be, és az oszlopoknak a kerítés feletti részére 4, vagy 5 soros tüskés drótot kell felszerelni.

b, A kerítés melletti terület kívülről és belülről 2 m szélességben holt területté nyilvánítandó. A holt területnek a kerítésen belülső széle 40-50 cm-s karókra szerelt dróthuzallal jelölendő meg körös-körül. A dróthuzal mellett 50 m-ként 1 m-es cölöpökre figyelmeztető táblák helyezendők el, melyekre „A dróton belül belépni szigorúan tilos, az őr felszólítás nélkül lő” szöveg írandó.

c, A letartóztatottak elhelyezésére szolgáló épületek kerületét az esti szürkülettől a reggeli virradatig kör-körbe villanyvilágítással kell kivilágítani. Munka esetén a kerítés melletti területet, továbbá a szálláskörletől a munkahelyig vezető utat, valamint a munkahelyet ugyancsak az esti szürkülettől a reggeli virradatig ki kell világítani.

d, A kerítés mellett szolgálatot teljesítő őrök részére a jelen szerződéshez csatolt tervrajzon feltüntetett helyeken db magas megfigyelőállást kell felállítani. A megfigyelőállásnak zártnak és beüvegezettnek kell lennie. A megfigyelőállásokra fényszórót kell felszerelni.

e, A Vállalat a letartóztatottakat a lehetőséghez képest oly módon köteles foglalkoztatni, hogy azok ne széjjelszórtnan, hanem csoportosan dolgozzanak, és velük egy helyen csak a legszükségesebb szabad munkavállalók, főleg szakmunkások (munkavezető, gépkezelő, robbantó, bányamester, stb.) foglalkoztathatók, de segédmunkások és különösen nők semmi körülmények között sem. A szabad munkavállalók és a letartóztatottak aránya:
.....

f, A vállalat az őrszeméllyel karöltve gondoskodni köteles arról, hogy a letartóztatottak és a szabad munkavállalók között az érintkezés, továbbá a büntetés-végrehajtás különleges szabályaival szemben mindennemű visszaélés meggátolható legyen és ebből a szempontból a Vállalat alkalmazottai kötelesek az őrparancsnoknak, vagy a börtönügyi ellenőrző közegeknek az utasításait betartani. A büntetés-végrehajtás szabályainak betartására a Vállalat is köteles alkalmazottait utasítani.

g, Az őrség tagjai jogosultak a letartóztatottak munkahelyére belépő, vagy ott tartózkodó valamennyi személyt igazoltatni, tőlük belépésük, illetve ott tartózkodásuk célját megtudni.

h, A Vállalat a jövőben esetleg felmerülő biztonsági előírásokat tartozik saját költségen megvalósítani.

4, A Vállalat a letartóztatottak elhelyezése céljából a következőket köteles biztosítani:

a, A letartóztatottak elhelyezésére szolgáló helyiségeknek mind az egészségi, mind pedig a biztonsági követelményeknek megfelelőeknek kell lenniük, ezenfelül az ablakokat vastagságú és sűrűségű vasráccsal kell ellátni. A helyiség bejárati ajtajait biztonsági zárral és kémlelőlyukkal kell ellátni. A helyiségekben az ágyakon kívül a letartóztatottak létszámának megfelelő asztalokat és ülőhelyeket kell elhelyezni.

b, A letartóztatottak elhelyezésére szolgáló helyiségek mellett ... db egyszemélyes és ... db ... személyes fegyelmi zárkát kell felállítani. A fegyelmi zárkák elhelyezése mindössze személyenként egy-egy fapriccs.

c, A letartóztatottak gyógykezelése céljából egy külön ágyú betegszobát kell berendezni, továbbá egy külön orvosi helyiséget is biztosítani kell a letartóztatottak orvosi vizsgálata céljából.

d, Külön helyiség biztosítandó, ahol a letartóztatottak hozzátartozóikkal vasárnap, vagy munkaszüneti napokon bármilyen időszakban és időjárás esetén beszélhetnek.

f, A letartóztatottak ruháinak és élelmiszereinek, valamint kisebb személyes tárgyainak elhelyezése érdekében a hálóteremben személyenként egy-egy polcot kell biztosítani.

g, A vállalat gondoskodik a letartóztatott részére ágyról, vagy priccsról, szalmazsákról és fejpárnáról. Köteles továbbá a szalmazsákok kitöméséhez zsákonként 18-20 kg szalmát rendelkezésre bocsájtani és a szalmazsákokat három havonként, de legalább hathavonként utántömetni, továbbá a szalmát évente egyszer cserélni.

h, A letartóztatottak elhelyezésére szolgáló helyiségek tisztán tartásáról, fűtéséről és világításáról a Vállalat saját költségére gondoskodik.

i, A letartóztatottak polgári ruháinak elhelyezésére, valamint letéti tárgyainak megőrzésére a Vállalat raktárhelyiséget, illetve jól zárható ládákat köteles rendelkezésre bocsájtani.

j, Tartozik a vállalat a letartóztatottakat a helyszínen napi háromszori étkezésben részesíteni a csatolt ételmezési normáknak megfelelően és az ételmezésért – már figyelembe véve a vállalati hozzájárulást – személyenként és naponként 10 forintot számíthat fel, amely összeget jogosult a Vállalat a munkabérekéből levonni. A letartóztatottak külön juttatásban (külön étel, cigaretta, levélpapír stb.) – még ha ez a Vállalat költségére is történik – csak a KÖMI előzetes, írásbeli engedélye alapján részesíthetők. Ilyen juttatást a KÖMI felé külön jegyzék alapján személyenként kell elszámolni. A vállalat – akár saját üzemeltetésű konyháról, akár ételmezési vállalat útján biztosítja a letartóztatottak ételmezését –, köteles ellenőrizni az ételmezést abból a szempontból, hogy az ételek a hatósági előírásoknak és kiutalásoknak minőségileg és mennyiségileg megfelelnek-e. Amennyiben az ételek minőségileg és mennyiségileg nem megfelelőek, a Vállalat az ételmezés megjavítása érdekében köteles a szükséges intézkedéseket azonnal megtenni.

k, Az ivóvízről a Vállalat a letartóztatottak részére ugyanolyan módon gondoskodik, mint az őrszemélyzet részére.

l, A Vállalat a letartóztatottak részére külön és egészségügyi szempontból kifogástalan WC-t köteles építeni úgy elhelyezve, hogy az a biztonsági követelményeknek megfelelően a letartóztatottak részéről könnyen megközelíthető legyen.

m, A letartóztatottak szálláskörzetének takarításához és a letartóztatottak tisztálkodásához szükséges eszközöket (lavór, vödör, seprő, lapát, rongy, stb.) a Vállalat bocsájtja rendelkezésre.

n, A Vállalat köteles a letartóztatottak elhelyezésére szolgáló helyiségeket jól karbantartani és azokat félévenként fertőtlenítés céljából kicserélni.

o, A Vállalat köteles a letartóztatottak ruházatának és lábbelijének javításával foglalkozó háziműhelyek részére helyiségeket biztosítani, azokat tisztántartani, világítani és fűteni.

5, A KÖMI a munkáltatás folyamán az alábbiakat köteles biztosítani:

a, A KÖMI gondoskodik az őrszemélyzet részére szalmazsákról, fejpárnáról, ezenkívül mind az őrszemélyzet, mind a letartóztatottak részére lepedőről és takaróról. A Vállalat köteles azonban a felügyeleti szervnél elintézni, hogy a lepedőkre és takarókra vonatkozó anyagokat a KÖMI-nek adja át.

b, A KÖMI viseli az őrszemélyzet kiküldetésével felmerülő étellemezési költségeket (napidíjakat).

c, A KÖMI gondoskodik a letartóztatottak ruházati és lábbeli ellátásáról, étkezési felszereléséről, tisztálkodási szerekről és úrcsöbörrel.

d, A letartóztatottak fehérneműjének mosása a Tröszt feladata.

6, A Vállalat a letartóztatottak munkája fejében kollektív szerződésben és az azt kiegészítő és módosító jogszabályokban meghatározott bért és bérpótlékot, valamint a munkabérek 10%-át kitevő SZTK-járulékoknak megfelelő összeget a KÖMI részére tartozik a 8. pontban meghatározott módon és időben megfizetni. A Vállalat tudomásul veszi, hogy közvetlenül a letartóztatottak kezéhez sem bért, sem semmiféle más juttatást nem szolgáltatathat. Mindazon esetekben, ahol a ruházat nagyfokú szennyeződésnek, vagy nagyfokú ruha-elhasználódásnak van kitéve és a fennálló jogszabályok szerint a munkavállalót munkaruha, vagy védőöltözet illeti meg, a Vállalat éppen úgy köteles munkaruházatot, vagy védőöltözetet szolgáltatni, mint ahogy ezek a szabad munkavállalókat is megilletik. Minden munkakörben, ahol a fennálló jogszabályok védőételeket írnak elő, a Vállalat azt a letartóztatottak részére is szolgáltatni köteles. Mind a bérezés kérdésében, mind egyéb tekintetben a letartóztatottakat a szabad munkavállalókkal azonos jogok illetik meg – pl. magassági, mélységi, csoportvezetői külön pótlékok –, várakozási és készenléti idő, fizetett munkaszüneti napokra járó bér, stb. Eltérések: Nem illetik meg a letartóztatottakat bérezés szempontjából azok a jogok, amelyek ellentétben állnak azzal a körülménnyel, hogy letartóztatottak (pl. fizetett szabadság pénzbeli megváltása, négyhetenkénti hazautazás, segélyek stb.).

7, Köteles a Vállalat a munkát úgy megszervezni, hogy minden egyes letartóztatott rendszeresen foglalkoztatva a leggazdaságosabban végezhesse munkáját. Kerülni kell tehát a kapun belüli munkanélküliséget és azt, hogy a Vállalat ne a munka legalaposabb felmérésére figyelemmel igényeljen – esetleg más munkaterületről vonjon el – letartóztatottakat. Úgy tartozik tehát a vállalat a munkát megszervezni – és ehhez a KÖMI minden segítséget megadni –, hogy minden egyes letartóztatott külön-külön – és nem globálisan – a havi minimálisan 450 (négy százötven) forintot megkeresse. Amennyiben bármelyik letartóztatott keresete – betegség, fegyelmi büntetés, vagy az őrség intézkedésében rejlő

okoktól eltekintve – ezt a havi minimálisan 450 Ft-ot nem érné el, úgy a tényleges kereset és a 450 Ft közötti különbség fele részét a Vállalat kártérítésként tartozik a KÖMI-nek megfizetni –, a másik fele részét pedig a KÖMI viseli. Bármelyik szerződő félnek jogában áll azonban közös bizottsági vizsgálat útján megállapíttatni, hogy a keresetkiesés melyik fél hibájára vezethető vissza, amelyik fél ezután a tényleges kereset és a 450 Ft közötti különbséget teljes egészében tartozik megfizetni, illetve viselni.

8, A Vállalat éppen úgy, mint szabad munkavállalóinál, minden tárgyhónapot követő hónap 15. napjáig köteles a jelen szerződéshez mellékelt Űrlapnak megfelelő bérjegyzéket készíteni, azt a KÖMI részére az említett határnapon elküldeni és a letartóztatottak keresményét valamint a munkabérek 10%-át kitevő SZTK-járuléknak valamint az előző pont szerinti kártérítésnek megfelelő összeget a KÖMI ... számú csekkszámájára a fenti határnapon befizetni. Köteles a vállalat bérjegyzékekkel egyidejűleg ugyancsak a tárgyhónapot követő hónap 15. napjáig részletes elszámolást adni, amely elszámolásban szerepelni kell az előző bekezdés szerinti összegek részletezésének, az ételmezési költségeknek, a túlóráknak és külön a túlórapótlékoknak is.

9, A vállalat minden tárgyhónapot követő hónap 15. napjáig beérkezőleg köteles a jelen szerződéshez mellékelt munkaerő-felhasználási tervűrlapot pontos adatokkal kitöltve a KÖMI részére megküldeni.

10, A Vállalat az esetleges bérreklamációkat a következő elszámolási időszakig köteles elintézni.

11, A Vállalatnak a letartóztatottakat az SZTK-nál bejelenteni nem kell, továbbá az öregségi biztosítás célját szolgáló 1% járulékot nem kell levonnia a letartóztatottak munkabéréből. A rabbiztosítási járulékot a KÖMI vállalja.

12, A Vállalat a munka elosztására vonatkozó pontos létszámadatokat kellő időben köteles az őrparancsnokkal közölni. A vállalat a KÖMI-nek, illetve az őrség parancsnokának a letartóztatottakat munkára csak az őrszemélyzet csoportosíthatja, de a Vállalat adja meg az egy munkán gazdaságosan dolgozni tudók létszámát és a csoportosítás gazdasági szempontjait, amelyeket az őrparancsnok köteles figyelembe venni, amennyiben ez a biztonságot nem veszélyezteti és a közölt létszámadatoknak megfelelően osztja be a letartóztatottakat és a munkahelyre a munkaidő megkezdése előtt őket elővezeteti.

13, A Vállalat a letartóztatottakat 2, illetve 3 műszakban foglalkoztathatja, de csak az esetben, ha az előírt és szükséges biztonsági berendezéseket a Vállalat megvalósítja.

14, A KÖMI nem emel kifogást az ellen, hogy a Vállalat a letartóztatottakat szükség esetén vasárnap, vagy egyéb munkaszüneti napokon foglalkoztassa.

15, A KÖMI elősegíti azt, hogy a Vállalat a letartóztatottakat átképzésben részesítse, azonban csak a szabad munkavállalóktól elkülönítetten lehet oktatni és az átképzés ideje alatt részükre a fennálló jogszabályokban előírt bérezést tartozik megfizetni.

16, Amennyiben a munkaidő a napi 12 órát meghaladja, úgy a Vállalat a túlmunkaidőben külön élelmezésről tartozik gondoskodni.

17, A KÖMI nem emel kifogást az ellen, hogy a Vállalat az adminisztráció egyes területein, főleg a bérelszámolás és a letartóztatottakkal kapcsolatos egyéb ügykezelések vonalán megfelelő szabad munkavállalók ellenőrzése mellett letartóztatottakat foglalkoztasson.

18, A Vállalat köteles a munka megkezdése előtt a letartóztatottak részére ugyanolyan keretben és módon, mint a szabad munkavállalók részére – a munkautalványokat előzetesen kiadni és a munka befejezése után azokon az elvégzett munkát a munkavezető aláírásával igazolni, hogy az esetleges szökésnél a munkautalványok munkahely igazolására felhasználhatók ne legyenek, azokra „Elítélt munkás” szöveget kell bélyegzővel ráütni.

19, A letartóztatottak betegellátását az Egészségügyi Minisztériumnak a különmunkán foglalkoztatott letartóztatottak betegellátása tárgyában kiadott és a jelen szerződéshez hiteles másolatban mellékelt 0446/1951. sz. rendelete szabályozza. A letartóztatottak orvosi és kórházi kezeléséről munkaképtelenségük esetén a KÖMI gondoskodik. Ettől függetlenül azonban tartozik a vállalat a fennálló jogszabályok szerint a letartóztatottakat elsősegélynyújtásban részesíteni.

20, A Vállalat vállalja a letartóztatottaknak és az ehhez szükséges őrszemélyzeti tagoknak a munkahelyre szállításával és az onnan visszashállításával felmerülő vasúti és egyéb fuvar költségeket akkor is, ha ezek a költségek a letartóztatottaknak, vagy az őrszemélyzeti tagoknak személyében történt változás következtében válnak szükségessé. A betegség, vagy baleset következtében felmerülő szállítási költségeket a Vállalat köteles előlegezni és azokat a KÖMI részére fizetendő 10% SZTK-járuléknak megfelelő összegből kellő igazolás mellett levonhatja. A munkahelyekre szállítás és az onnan visszashállítás költségei alatt attól a helytől illetve addig a helyig felmerülő szállítási költsége alatt attól a helytől, illetve addig a helyig felmerülő szállítási költségek értendők, ahonnan, illetve ahová a munkahelyről a letartóztatottak és az őket kísérő őrszemélyzet vezényelve lettek. Ugyancsak a Vállalatot terheli azoknak a letartóztatottaknak az utazási költsége, akik az Államügyészségek, illetve a járásbírói közvádlók utasítására börtönbüntetésük kitöltése végett közvetlenül, őrszemélyzet kíséréte nélkül utaznak a munkahelyre. Az így felmerült útiköltség is a KÖMI csekkszámájára fizetendő be.

21, Jelen szerződés 1. pontjában megjelölt létszám – illetőleg létszámváltozás esetén a mindenkori létszám – maximálisan 2 (kettő) százaléka erejéig a KÖMI, illetőleg az őrpáncsnokság által kijelölt rezsimumkásokat a munkakörnek megfelelően a Vállalat

tartozik bérezni. Ilyen rezsimumkások például: takarítók, függetlenített csoportvezetők, tábor-napos, szabó, cipész, borbély, stb. Nem számít rezsimumkának a Vállalat által esetleg felállítandó javítóműhelyben foglalkoztatandó lakatos, asztalos, ács, bognár, villanyszerelő stb. – mérnökök, műszakiak, adminisztratív dolgozók, bérelszámolók, konyhaszemélyzet, akiknek bérét a fennálló jogszabályok szerint tartozik a Vállalat számfejtteni.

22, A Vállalat tartozik a munka folytatásához szükséges összes felszerelést és munkaeszközt rendelkezésre bocsájtani és saját költségén gondoskodni arról, hogy ezek állandóan használható állapotban legyenek. Amennyiben a Vállalat a munkahelyen belül erre a célra javítóműhelyt állít fel, az itt dolgozók munkabére is a Vállalatot terheli.

23, A letartóztatottak részére átadott szerszámok elvesztéséért, illetve eltűnéséért a KÖMI anyagi felelősséget vállal az esetben, ha a Vállalat a szerszámok munkaidő utáni elhelyezése céljából a letartóztatottak szálláskörzetén belül zárható helyiséget bocsájt rendelkezésre.

24, A Vállalat köteles az ottani bérezési rendszert az őrparancsnok részére hozzáférhetővé tenni.

25, A Vállalat köteles mind az őrszemélyzetnek, mind pedig a letartóztatottaknak az elhelyezésére, továbbá a munkahely biztonsági berendezésére vonatkozóan 5 példányban tervrajzot készíteni és azokat a jelen szerződéshez mellékelten csatolni.

26, A Vállalat tudomásul veszi, hogy az újítási ügyek intézésének egységes szabályozásáról szóló 56/195. (II. 27.) MT. sz. rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 2021-12516/1951. I.M. titkos utasítás értelmében a letartóztatottak műszaki tökéletesítésre vonatkozó újítási javaslatokat közvetlenül a Vállalatnál nem terjeszthetik elő, hanem azt az őrparancsnokhoz kell benyújtaniuk. A letartóztatott javaslatát 2 példányban nyújtja be. Ha a javaslat helyi jelentőségű, vagyis elsősorban a Vállalatot érinti, akkor az őrparancsnok a javaslat egyik példányát azonnal átadja a Vállalat újítási megbízottjának.

27, Az üzemi baleset-elhárítás fokozottabb biztosítása tárgyában közzétett 216/1951. (VIII. 22.) MT. sz. rendelet értelmében a Vállalat köteles a letartóztatottakat is a rendelet szerinti határidőben a munkaidejükön kívül 2 óras elméleti, baleseti oktatásban részesíteni, ahol a Vállalat erő-, vagy munkagépeket tart üzemben. Ugyanezen rendelet értelmében azokat a letartóztatottakat, akik közvetlenül baleseti veszéllyel járó munkára nyernek beosztást, szakmai oktatásukkal együtt gyakorlati baleset-elhárítási oktatásban is részesítenie kell a Vállalatnak.

28, Ha a Vállalat a szerződés 8. pontjában meghatározott határidőt nem tartja be, az esetben a késedelem minden napjára az átutalandó összeg 2 (kettő) ezrelékét tartozik kötbér címén megfizetni. Az átutalás szempontjából a postára adás napja az irányadó. Ha

a Vállalat a szerződés 9. pontjában meghatározott határidőt nem tartja be, az esetben a késedelem minden napjára az első esetben 50, a további esetekben 100 Ft kötbért tartozik megfizetni.

29, Amennyiben a Vállalat jelen szerződésben foglalat kötelezettségei közül a biztonsági berendezések létesítését nem eszközli, vagy nem szerződésszerűen teljesíti, vagy a vállalat alkalmazottainak magatartása veszélyezteti a biztonságot –, fizetési, adatszolgáltatási és elszámolási kötelezettségének nem, vagy nem szerződésszerűen tesz eleget –, maradéktalanul nem teljesíti az étkeztetés természetbeni nyújtására vonatkozó kötelezettségét –, a letartóztatottak egészségét, vagy testi épségét súlyosan veszélyezteti, ez esetekben a KÖMI kötbér- és kártérítési igényen felül jogosult a szerződést azonnali hatállyal felbontani.

30, Ha a Vállalat a jelen szerződésben vállalt és az előző pontban fel nem sorolt olyan kötelezettségét mulasztotta el, vagy nem szerződésszerűen teljesítette, amely a KÖMI részéről kifogásolható, ilyen esetekben a KÖMI jogosult az azonnali felmondását 10 napos felmondási időre bejelenteni a letartóztatottak egy részének, illetve egészének kivonására. A felmondólevél másolatát megküldi a KÖMI a Vállalat illetékes minisztériumának is, amely záros határidőre biztosíthatja a hiány pótlását. Ennek a záros és a KÖMI által elfogadott határidőnek betartása esetén a rendkívüli felmondás hatályát veszti.

31, (Az egész bekezdés törölve)

32, Ezt a szerződést a felek határozatlan időre kötik, joga van azonban mindkét félnek a jogviszonyt előzetes felmondással a hét végére esedékességgel megszüntetni és pedig a KÖMI a vállalat felé 6 hónappra, a Vállalat a KÖMI felé 2 heti felmondási idő közlésével. Kőbányában végzendő munkára KÖMI csak olyan egyéneket ad, akiknek büntetéséből még legalább hat hónap van hátra.

33, A Vállalatnak a jelen szerződésben foglalt kötelezettségei nem teljesítés, illetve nem szerződésszerű teljesítése esetén a KÖMI jogosult a Vállalat által elmulasztott, illetve nem szerződésszerűen teljesített szolgáltatásokat a Vállalat költségére elvégeztetni.

34, A Vállalat a letartóztatottakat csak a KÖMI előzetes írásbeli engedélyével adhatja át munkáltatás végett más vállalatok részére, de ez esetben is mind a munkabérek szabályszerű átutalásáért, mind a jelen szerződésben szabályozott egyéb kötelezettségek teljesítéséért is a Vállalat felelős.

35, A jelen szerződésben szabályozott és a Vállalat által elvállalt kötelezettségek végrehajtását a KÖMI bármikor jogosult a helyszínen is ellenőrizni, és a Vállalatnak a szerződésben szabályozott pontok tekintetében könyveibe, feljegyzéseibe betekinteni.

36, Ha a Vállalat a letartóztatottakat, illetve azok részét 2 napon keresztül munkával nem foglalkoztatja, az esetben a KÖMI kártérítési igényén felül a nem foglalkoztatott letartóztatottakat jogosult a munkahelyről elszállítani.

37, A Vállalat tudomásul veszi, hogy a letartóztatottakkal kapcsolatos mindenféle ügyintézés, ügykezelés szigorúan bizalmas természetű.

38, Jelen szerződést tartozik a Vállalat illetékes Minisztériuma termelési főosztályával láttamoztatni. Jelen szerződés 5 eredeti példányban készült, amelyből hármat a KÖMI, kettőt pedig a Vállalat kapott kézhez.

A börtönügyi biztonsági és elhelyezési kérdések közös kitárgyalás alapját képezik. A szerződő felek megállapodtak abban, hogy a szerződés 7. pontjával ellentétben a Tröszt 3 hónapon keresztül vállalja, hogy minden egyes letartóztatott a minimális 40 Ft-ot megkeresi, ellenkező esetben a különbözetet kártérítés címén tartozik megfizetni a KÖMI-nek. Ezzel szemben a 4. pont j. bekezdése szerint fejenként és naponként 10 Ft ételmezési költséget a Tröszt három hónapon belül nem vonja le a letartóztatottak keresményéből, azt saját költségére tartozik kiszolgáltatni.

Budapest, 1952. évi IV. hó 11. napján.

KÖZÉRDEKŰ MUNKÁK IGAZGATÓSÁGA

TATABÁNYAI SZÉN BÁNYÁSZATI
TRÖSZT

Virágh Miklós
igazgató h.

Bunna Gyula
igazgató

A megkötött szerződés jó néhány hiátussal rendelkezik, melyre a következő másfél év töredékesen feltárható vitái utalnak. Fontos ebben a folyamatban a KÖMI igazgatóhelyettesének – Virágh Miklósnak – a 0040/23/52. ü.cs. IX számú levele, mely 1952. április 21-én érkezik a Tröszthez.⁷ Az iratból kiderül, hogy az elszámolási és átutalási kötelezettségét a Tröszt a Győr-Sopron Megyei Bírósági Börtön 164-507. sz. IM letéti számlájára köteles teljesíteni. A levél aprólékosan részletezi az elszámolás tartalmát, melyben az elítélt neve és törzsszáma mellett az ételmezési napok és munkanapok számát, a munkaórák számát, a bruttó keresetet, az SZTK-járulék levonását, az ételmezési és tartásdíjtérítést, a kifizetett munkaszüneti napok bérét, a túlórákat – a 25-50-100%-os pótlékkal feltüntetve, a kártérítési kötelezettséget, stb. A levél külön kiemeli, hogy a rabbiztosítási járulékot a BM viseli, de az 1%-os kereseti adót a Trösztnek kell fizetni. Egy későbbi módosító javaslat az őrszemélyzet családostagjai részére 10 km-es körzetben belül, a családtagok számától függően 1 vagy 2 szoba-konyhás lakások (családi házak) biztosítását

⁷ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/15/1.

kéri 1953 év végéig a Trösztől. Az őrszemélyzet ezért a vállalatnak normál bért tartozik fizetni. Szintén módosító javaslat a napi kernyérfejadag felett az őrség és a dolgozó elítéltek számára, a legalább 3200 kalória ételmennyiség biztosítása. Kéri még a KÖMI a későbbiekben a mély szinten szolgáltatást teljesítő „őrelvtársak” részére a Trösztől a föld alatti pótlékot. 1952. augusztus 12-én dr. Szentirmai József a Tröszt jogi titkárságának vezetője a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályán keresztül kezdeményezi a megkötött szerződés módosítását. A KÖMI igazgatója Garasin Rudolf bv. ezredes a 004/243/1952. BM VIII. iktatószámú levelében – mely 1952. október 6-án kelt Budapesten –, az április 11-én kötött szerződést december 31-i határral felmondja, és jelzi, hogy új szerződést kell kötni. Később vita alakul ki az 1952. november 25-én a táborok tulajdonába került és Németh Károly táborgondnok által igazolt takarók minőségével és értékével kapcsolatban. A takarók miatti trösztli inkasszó megbízást a KÖMI Francia János bv. főhadnagy munkahelyparancsnok személyén keresztül kifogásolta. A viták és a felmondólevelével ellenére a rabtáborok tovább működtek 1953. január 1-től is. Később előkerül egy szerződéstervezet (9 oldal) 1953. április 30-i keltezéssel, s a tervezett tárgyalás időpontja 1953. április 28. 13³⁰ óra. A tervezetnek csupán egy mellékletét találtam meg, mely az „üzemi orvosi rendelő minimális bútor és műszer felszerelése” c. jegyzéke. Az alapszerződésben felsorolt mellékletek – 2/i pont, 3/d pont, 8. pont, 9. pont, 19. pont, 25. pont – nem voltak fellelhetők a levéltári iratok közt, csakúgy, mint az új tervezetben megjelölt mellékletek, az orvosi szoba felszerelési jegyzéke kivételével. Az 1953-tól működő új szerződés aláírt példányát nem találtam meg, de egy 1954. IV. 7-i trösztli levél – melyet dr. Szentirmai jegyez – észrevételeket tesz, és újabb módosításokat javasol. A módosítási javaslatok jórészt ésszerűek és a bánya érdekeit szolgálják. A bánya kéri, hogy csak olyan elítélteket adjon a táborokba a KÖMI, akinek „bányamunkára alkalmas” orvosi papírja van. A szerződés I/9. pontja 2. mondatát törölték, mert az étkezéstérítésben a kenyéradag is benne van. Az I/4. pontot úgy értelmezi a vállalat, hogy az örök a bányafelszerelést nem személyre, hanem kihordási időre kapják. Az I/15. pontot úgy módosítanák, hogy az őrszemélyzet szénjuttatását a KÖMI fizesse, a rabokét a bánya. A II/5. pont szerint a „szabad, szabadult és ott munkát vállalt vajúrokat nem tudják kivonni a termelésből” 1954. július 1-ig. A II/7. pontot úgy módosítanák, hogy a KÖMI térítse meg január 1-től a bánya által biztosított takarók, lepedők, párnák költségeit, mert ezeket az elítélteknek akkor is adni kell, ha nem a bányában vannak. A III/1.c pontnál – a beteg rab étkezési költségeit a bánya nem vállalja, az a KÖMI-t vagy a rabot terhelje – kivétel, ha a rabot fogdába vagy tárgyalásra szállítják. A III/15. pont esetében a rabok cipőinek, ruháinak javítási költségeit, és a rezsiköltségeket újra kell pontosítani. A IV/A.1. esetén firtatja a bánya a táborparancsnok költségvetési kötelezettségének betartását, mely elmaradása prémiumkizáró tényező legyen, ugyanis a költségtüllépések gyakoriak és magasak. A IV/A.2. pontot úgy módosítaná a Tröszt, hogy a „bányabeli visz major” esetén (pl. vízbetörés) a KÖMI 5 napon belül szállítsa el a fölösleges létszámot, 5 napon túl a költségek a KÖMI-t terheljék. A IV/A.4. pont új szövegére a bánya a következőt javasolja: „A letartóztatottak megbetegedése esetén a kórházi és orvosi kezelésükről, valamint étkezésükről a KÖMI gondoskodik.” A IV/A.5. pontban a bánya véleménye, hogy ha a KÖMI

kapja a 10% SZTK-járulékot, akkor a munkából származó balesetek járandóságait is fizesse. Ilyen és ehhez hasonló módosító észrevételek, kérések, követelések rendszeresen felszínre kerülnek a levelezésekben, ugyanakkor érvényesítésükről nincs módunk meggyőződni, aláírt új szerződés helyben fellelhető hiánya miatt.

A táborok építése

Az első fennmaradt aláírt szerződés a bányavállalat Oroszlány területén működő aknáinak munkaerő-ellátásáról kíván gondoskodni. A szerződés szerint a XVII-es és a XVIII-as aknáknál 1100 fő rabmunkást foglalkoztatnak (ez a szám ténylegesen 1200 főre változik), akik számára a barakktábort a XVIII-as akna területén építik fel. A szerződés első pontjából kitűnik, hogy az elítéltek a már megépített, és a rabtartás biztonságos feltételeinek megfelelő elhelyezést követően telepíthetők. Mivel az első rabszállítmány 1952. június 6-án megérkezik, feltehető – de erre vonatkozó írásos dokumentum itt nem került elő –, hogy a rabtáborokat a korábban már említett 47-es számú Bányászati Építőipari Vállalat építteti fel. A műszaki átadási jegyzőkönyvek – a síkvölgyi aknai és XIV. aknai táboroknál maradtak fenn – tanúsága szerint a munkálatokat nem építőipari szakemberekkel végeztették el, de a rabmunkás építtető felügyelői sem álltak szakmájuk magaslatán.

A szerződés tételesen felsorolja egy-egy rabtábornál a megépítendő létesítményeket, azok funkcióit, a funkcióknak megfelelő műszaki paramétereket, berendezéseket, biztonsági előírásokat. A különböző épülettípusok tervrajzai a síkvölgyi aknai és a XIV. aknai rabtáboroknál maradtak fenn, s a keltezésük 1952. VII. 30.–1952. VIII. 1. napokra esik. Ekkor már az oroszlányi tábor üzemel! Mégis kitűnik a tervrajzokból, hogy egységesített típusépületeket használtak az ország különböző rabtáboraiban (pl. Badacsony). Kivételt képezhettek az első táborok, melyeknél sok helyütt fabarakkok épültek (Recsk). A tisztázatlan részletek és viták ellenére a Trösztnél létesített rabtáborok (XVIII. akna 1952. július elejétől, XIV. akna és a síkvölgyi akna 1952. decemberétől) működnek. Működésük napi rendszerességgel nem követhető. A XVIII-as aknai a rabtábor egész működése alatt (1952. július 6 – 1956. október 27.) Tatabányához tartozott, mert az Oroszlányi Szénbányák Vállalat 1957. január 1-től önállósult, de az anyagok archiválására feltehetően Oroszlányban került sor. Barakka Gábor: Rabtáborok Oroszlányban 1951–1956 című könyvében részletesen ír a XVI-II. aknai rabtábor működéséről. A táborba az első rabszállítmány 1952. július 6-án érkezik 350 fővel, július 15-én már 544 elítélt dolgozik, augusztus 1-jén 691 fő, szeptember 1-jén 944 fő, október 1-jén 972 fő, november 26-án pedig 1.122 fő. Az adatokat Erdélyi Lajos bv. hadnagy munkahelyi parancsnok és a tröszt koordinátor Lajtai János által jegyzett 1952. november 27-ei jelentése alapján adja meg. Sajnos helyben Tatabányán ilyen iratanyagot nem találtam kutatásaim során.⁸

Típusépületek leírása (a tervrajzokat a Tb-i Szb-i T. Beruházási Osztálya jegyzi)

⁸ Barakka (2003) 65–66. o.

A síkvölgyi és XIV. aknai rabtábor épülettípusaiból elsőként a 13 db (6+7) egyenként 100 személyes rabbarakot mutatom be. Az épületek 45x10,75 méteres (483,72 m²) alapterületűek. Középen az épület hossz tengelyében egy 4 méter széles előtérből nyílik két irányba 2-2 db 20x5 méteres (100 m²) 25-25 fős hálóterem, ahol a rabok ágyai, polcai, asztalai és székei vannak elhelyezve. A hálótermeken a hosszú külső falon 6-6 ablakszem található. A tervrajzon az egyik hálóteremnél az ágyak és asztalok elhelyezési rendje is látható. A hálóteremek belső magassága a ferde plafon miatt eltérő, az ablak melletti falnál 2,4 m, a középső gerincnél (a hálóteremek belső fala) 2,65 m. Az épület hossz tengelyének közepénél kialakított 4x10 m (40m²)-es térségben az őrszemélyzet ügyeletet ellátó tagjai tartózkodtak, s a hálószobák bejárataitól válaszfalakkal voltak elválasztva.

Az őrparancsnoki épület 13,60x4,30 (57m²) alapterületű, mely áll egy 3x3,80 (11,4m²)-es parancsnoki irodából, egy 2,40x2,68 (6,4m²)-es irodából, 3 db 1,6x2,68 (4,2 m²)-es fogdaszobából és egy 2,50x3,80 (9,5m²) széntárolóból. Az épület két végén lévő őrparancsnoki és a széntároló helyiséget egy, a kisiroda és a fogdaszobák előtt futó folyosó köti össze. A tervrajz szerint a 3 fogdaszobán nincs ablak, a folyosóra ajtó nyílik, míg a külső falon csak világítórészek láthatók. A parancsnoki épület külső magassága nagyobb, mint a rabbarakoké, a ferdesíkú tetőtől egy vízszintes padlásboltozat választja el, s belmagassága 2,8 m.

A konyhaépület 32,98x13 (428,7 m²-es) több helyiségből áll. Az épület hossz tengelyében egy 1,68 m széles folyosó húzódik végig a tetőt tartó két oszlopsor között. Egyik oldalon mosdó-öltöző, liszt kézíraktár, tészta-előkészítő, másik felében a konyha és más meg nem nevezett helyiség található. Az épület belső magassága a barakkokéval megegyező. Az alaprajz szerint a konyhaépületi részben a hossz tengelyi folyosó két oldalán 4-4 db kémény, azaz 8 főzőhely volt kialakítva.

A gazdasági épület mérete 29,30x12,50 (366 m²-es) alapterületű. Hossz tengelyében 1,60 m széles folyosó, kétoldali tetőtartó oszlopsorral. A folyosó egyik oldalán kis méretű iroda 3,3x5 (10,5 m²), mosókonyha 11x5 (55m²), szárító 14x5 (70m²), a másik oldalon szárító 9x5 (45m²) raktár 6x5 (30m²), üzemeltetői szállás 3,5x5 (17,5m²), raktár 5x5 (25m²) és egy kisméretű üzlet 4,5x5 (22,5 m²) található. Az épület belső magassága a parancsnoki épületével megegyezően 2,8 m, s a ferde tetősíkot itt is vízszintes plafon választja el a belső tértől.

A kultúrterem egy 40x10 (400 m²)-es csarnoképület, melyet középső hossz tengelyében 7 db oszlop tagol 8x5 m-es szakaszokra. A hossz tengelyen húzódó oszlopokon nyugodott az alaprajz szerinti közép főfal kiváltó gerenda, melyre a tetőszerkezeteket alátámasztó közbenső támaszok vasai ültek fel. A terem egybefüggő volt, s mivel csak az alaprajzi és a tetőszerkezeti rajzok maradtak fenn, így belmagasságára vonatkozó adatok nem találhatóak.

A síkvölgyi és a XIV. aknai rabtábor méretarányos helyszínrajzai megtalálhatók voltak, s a síkvölgy aknai telephely jelenlegi tulajdonosa lehetővé tette a tá-

bor területének megismerését, így sikerült azonosítani néhány barakkmaradványt, s a konyha és a gazdasági épület, a kultúrépület átalakított maradványait. Remélem, hogy a közeljövőben mindhárom bányatábor területét részletesen azonosíthatom.

A levéltári iratok között mindhárom bányatábor méretarányos térképrajza fennmaradt, így utólagosan is könnyen beazonosítható elhelyezkedésük, kiépítettségük. A legkorábban létesített és beüzemelt XVIII-as aknai rabtábor tervrajza nem eredetiben maradt fenn, hanem egy 1955. február 1-jén készült változat mutatja be a létesítmények elhelyezkedését. A térképet a Bányatervező Intézetben készítették a XVIII-as aknai létesítmények csatornázási- és szennyvíztisztító telepi beruházás előkészítéséhez. A méretarányos és tájolható térképvázlaton egyaránt szerepelnek a XVIII-as akna műszaki létesítményei (függőakna, felvonó gépház, légszivattyú, kompresszorház, trafó, hűtőtorony, alapraktár, műhelycsarnok, lámpakamra, üzemiroda) éppúgy, mint az őket körbevevő bekerített rabtábor létesítményei (parancsnokság, őri konyha és étkező, konyha, zsírfogó akna, körleti iroda, kultúrterem, orvosi rendelő, 12 db rabbarakk és a WC-k). Ugyanakkor kitűnik néhány hiányosság is: a 11. sz. barakképület, a mosoda-szárító-fürdő (gazdasági épület) hiányzik, holott ez az eredeti alapszerződés fontos részét képezi.⁹

A KÖMI tábori létesítmények tervrajzai, műszakilétesítmény-leírásai és a kivitelezés viszontagságai – a Tatabányai Szénbányászati Tröszt Beruházási Osztálya a Tatabányai Városi Tanács VB. VIII. Építési és Közlekedési Osztálya, valamint az Építésügyi Minisztérium Városépítési Tervező Vállalat iratanyagaiból rekonstruálhatók.¹⁰

Már a létesítés időpontja is nehezen behatárolható. Egy, a KÖMI-központból származó levél – melyet Garasin Rudolf 1952. augusztus 23-án még mint főosztályvezető ír alá (0040/168/1952. VII. sz.) – korábban megkötött szerződés kiegészítésének visszaigazolásáról szól. A levélben jelzi a KÖMI, hogy a Tröszt 1637/1952. augusztus 12-i kérésének megfelelően 1952 november hónap folyamán a síkvölgyi és XIV. aknai foglalkoztatáshoz 1.300 fő elítéltet tudna biztosítani, s az oroszlanói tábor 1.100 főre még augusztus hónapban feltöltik. A levél egy fejezete közli, hogy a továbbiakban az Anna-bánya kifejezést nem használják és helyette a XIV. akna elnevezés szerepel. A levélhez tartozik egy feljegyzés arról, hogy szeptember 2-án Budapesten a BM-ben folytatott tárgyalást a bánya részéről Vitéz Nándor beruházási osztályvezető és dr. Szentirmai József jogi osztályvezető képviselte a tatabányai bányatáborok építéséről, s ezen a tárgyaláson a Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Igazgatóságát Gál, Vizi és Princz elvtársak képviselték. Az OTH elnöke Herczeg Ferenc 1953. február 4-én kelt levelében engedélyezi a XIV-es aknánál és a síkvölgyi aknánál egy-egy rabtábor kiépítését 700 fő és 600 fő férőhellyel. A városi tanács építési osztályán iktatott levél másolatán szereplő kézirásos feljegyzés szerint (1953. II. 23.) már 1952. december 15-én megtörténtek a helykijelölő bejárások, de a bánya a tervdokumentációkat még nem küldte meg.

Az építés, kivitelezés, engedélyeztetés és a használatbavétel a két tatabányai tábornál rengeteg visszasságot mutat, és komoly következményekkel járt. A KÖMI igazgatójának (Garasin Rudolf) 1952. augusztus 23-i levele, a fennmaradt tervrajzok (síkvölgyi

⁹ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/5/1–2.

¹⁰ TMJVL XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács Iratai 1952/115/9.

akna, XIV. akna) keltezése (július 30 – aug. 1.), és az 1953. június 30-i műszaki átadási jegyzőkönyvben szereplő szerződéses befejezési határidő (1952. XII. 31.), és mindkét tábor műszaki átadási jegyzőkönyvének hivatkozásai az engedély nélküli korai igénybevételetről arra engednek következtetni, hogy ezeket a táborokat már 1952–1953 telén félkész állapotban feltöltötték rabmunkásokkal. A felügyeleti hatóságok az elsődleges műszaki átadási bejárást csak 1953. június 23-án a síkvölgyi aknán és június 30-án a XIV-es aknán tudják kikényszeríteni. A két tábor szűkszavú műszaki leírásáról csak a második műszaki átadási határidő napján (1953. október 31-én) keltezett irat maradt fenn.

A síkvölgyi tábor műszaki leírása: 6 db 100 fős barakk, konyhaépület, kultúrépület, egy gazdasági épület, egy körletparancsnoki épület és egy WC-t tartalmaz. A XIV-es aknai leírás 7 db 100 fős barakkot, és az előzőekben felsorolt épületeket tartalmazza, WC nélkül. Mindkét dokumentumot a Tatabányai Szénbányászati Tröszt Beruházási Osztálya jegyzi (588-104/ i ill. 588/21/g) s mindkettőhöz tartozik egy tábori alaprajz. A műszaki leírás az addigi viták és nyüglődések ellenére is primitíven egyszerű.

Alapozás: Az alapok 40x80-as keresztmetszetű p.e. javított cementhabarcsba rakott téglalapok.

Felmenő fala: P. C. javított habarcsba rakott 0,25, ill. 0,38 m méretű téglafalak, a válaszfalak 0,12 m méretűek.

Födém tetőfedés: Az épületek mennyezetszintjében elhelyezett vasbeton koszorúgerenda, előre gyártott vasbeton gerendák közé rakott téglalabotzat, salakterítéssel. A tető lejtbeton lemez kétrétegű papírfedéssel.

Belső felületképzés: Sima vakolással, háromszori meszelés.

Külső felületképzés: Durva vakolás, kőporos fröcskölés.

Padozatok: lapjára fektetett téglalap és márvány mozaik, lapburkolat, 20x20-as mozaiklapokból. A mosdók csempézettek.

Világítás: Az összes helyiségben mennyezetvilágítás.

Csatornázás: ivóvíz bevezetés, a szennyvíz elvezetése derítón át történő csatornavezetéssel.

Fűtés: kályhafűtés.

A XIX. aknai tábor műszaki leírása tartalmazza még a padlózatok és a világítás címszavak között a nyílászáró szerkezet leírását.

Nyílászáró szerkezet: Kapcsolt faszerkezeti ablakok, palló- és gerébtokos ajtók.

Nézzük meg, hogy az első műszaki átadáskor hogyan is állt az építkezés! 1953. június 20-a előtt kimennek a meghívók a beruházási osztály részéről a felügyeleti hatóságoknak június 23-ára a síkvölgyi aknai, június 30-ára a XIV. aknai tábor műszaki átadására. A tröszt jogi titkárság 1700/1953. számú levélből, mely június 29-én született s a jogi titkárságvezető dr. Szentirmai jegyzi – kiderül, hogy a vállalaton belül a KÖMI konyhák üzemeltetése tárgyában június 20-án volt egy belső vizsgálat. A feltárt hiányosságokért a beosztottai Bunna Gyula betegállományban lévő igazgató ellen fegyelmi eljárást kezdeményeznek. A levél címzettje az Állami Ellenőrző Központ, Budapest, Nádor utca 36. További kérdéseket vet fel a levél tárgya: a KÖMI konyhák üzemeltetése. A többes számú fogalmazás azért kérdéses, mert a két tatabányai bányatábor műszaki átadása még meg sem történt. Az is rendkívül furcsa, hogy a tröszt jogi titkárságvezetője ír a trösztigazgató elleni fegyelmi eljárás kezdeményezéséről. A két műszaki átadási jegyzőkönyv megdöbbentő hiányosságokat tár fel az alábbiak szerint:

Műszaki átadási jegyzőkönyv¹¹

Készült Tatabányán, 1953. június hó 23-án.

Tárgy: Síkvölgyi KÖMI tábor műszaki átadása.

Építető megnevezése: Tatabányai Szénbányászati Tröszt.

Építető felügyeleti hatóság: B.E.M.

Kivitelező megnevezése: É.M. 47/1. sz. Építőipari Vállalat

Kivitelező felügyeleti hatósága: É.M.

Üzemeltető megnevezése: Síkvölgyi Akna

Felelős műszaki ellenőr neve és címe: Vitéz Nándor és Oláh Károly, Tatabánya

Felelős építésvezető neve és címe: Bosnyákovics László, Tatabánya, II. ker.

Megjelent személyek neve: annak feltüntetésével, hogy mely szerv megbízása alapján jelentek meg, és van-e meghatalmazásuk:

Építető részéről: Vitéz Nándor és Oláh Károly

Beruházási irányító hatóság részéről: Vitéz Nándor

¹¹ TMJVL XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács Iratai 1953/125/4.

Üzemeltető részéről: Balázs József és Meszesi Ferenc

Kivitelező fővállalkozó részéről: Kiss Béla főépítv., Szalai László

Kivitelező felügyeleti hatósága részéről: senki

Alvállalkozók részéről: Madarász Géza az ÉVISZ részéről, Grünszeisz István a Tetőfedő és Szigetelő v. részéről

B.B. részéről: senki

Tervező vállalat részéről: házilagosan készült a terv

I. fokú építésügyi hatóság részéről: Szitányi János csop.vez., dr. Csoma László eu. csop. és ált. közeg.ügy képviselőjében.

A műszaki átadáson magukat nem képviseltető szervek megnevezése: É.M., B.B. A műszaki átadás alapokmányai és a főbb adatok felsorolásai:

Szerződés kelte: 1952. VIII. 2., 1952. IX. 5., 1952. XI. 21., 1952. XII. 15., 1953. III. 12.

Műszaki tervek: helyszínrajz, R.1/3, parancsnoki, gazdasági, kultúr, és 100 fős barakkok

Építési napló és mellékletei: felmérési napló, költségvetések,

Munkahelyi átadási jegyzőkönyv: 0

Közbenső tételes keresetek: I–X.-ig

Részszámlák: I–X.-ig

Szakaszos, vagy részleges átadások jegyzőkönyvei: 0

Egyéb okmányok és döntőbizottsági határozatok: 0

Szerződés szerinti kivitelezés összege: 1.300.000.-Ft + 1.100.000.-Ft + 341.000.-Ft + 106.030.-Ft + 127.130.-Ft + 1.117.159,80.-Ft

Szerződés főbb határidői:	szerződéses	tényleges	késedelem nap
munkahely átadása:	1952. VIII. 10.	1952. VIII. 5.	-
kivitelezés megkezdése:	1952. VIII. 10.	1952. VIII. 2.	-
műszaki tervek egészének vagy részeinek átadása:	1952. VIII. 10.	1952. VIII. 27.	-
kivitelezési részhatáridők:	-	-	-
szerződéses befejezési határidő:	1953. VI. 30.	1953. V. 11.	-
utolsó meghat. szerz. szer. bef. h.i:	-	-	-
kötbér igény bejelentésének ideje:	-	-	-
műszaki átadás megtervezett előírt időpontja:	1953. VI. 23. 11h		
késedelem indoklása:	nem volt		
Jótállási határidő:	1954. VI. 23.		

A bizottság az épületeket bejárva az alábbi hiányosságokat állapította meg.:

Kv. 16 tétel, 16 db füstcső hüvely hiányzik:	73,92 Ft
Mosdó helyiségek ajtóinál küszöb hiányzik:	120.-Ft
12 db heveder tokos ajtó két oldali borítóléc hiánya	240.-Ft
Kv. II./5 tétel belső vakolat helyett 1970 m ² -en pacsekírozás van	7425.-Ft
Kv. II./6 tétel mennyezetvakolás 2682 m ² pacsekolás készült	10728.-Ft
Kv. II./9 tétel 100-as barakkok téglapadló burkolata 480m ² kijavítandó	8932.-Ft
A partfal mentén elhúzódnó három darab (18,61 Ft) m ² barakk épület partra néző ablakain az egyszeri mázolás hiányzik 400 m ² a= 6,50 Ft	2600.-Ft
Kv. II./13. tétel 2.sz. barakk épület 4.sz. szoba ajtaja rövidebb	50.-Ft
Kv. II/13 tétel 3.sz. barakk épület mosdó bejárati ajtó mozog	7,40 Ft
3. sz. ép. és az 1.sz. épületben a tetőtartón a mennyezet beázik	50.-Ft
4. sz. épület bejárati lépcső vakolatlan	50.-Ft
4. sz. épületben ½ négyzetméter mozaiklap hiányzik	18.-Ft
Gazdasági épület folyosó, bejárati ajtótok törött	50.-Ft
WC piszoár lefolyóvályú szakszerűtlen, nincs a lefolyás kellően biztosítva	60.-Ft
A WC épületben homlokdeszka és a két végén vihardeszka hiányzik és az egész tető cserépfedése átrakandó úgy, hogy a cserepek szabályosan fedjék egymást	280.-Ft
Pöcegödör fedlapok nem megfelelőek, így az előgyártott tégla fedlapok kicserélendők és a pöcegödör teteje az eresztől a lejtősen kiképezendő pót kv.19 tétel	460.-Ft
Szennyvíz szikkasztó akna készítendő kv. 17 tétel	4530,60 Ft
Mennyiségi hiány összesen:	35.594,92 Ft
Összminőségi hiányok címén eszközölt minőségi levonás összege:	10.000.-Ft

(szobák belmagasságának egyenlőtlensége, belméretek nem tervszerinti méretek, ajtók, ablakok befalazása szakszerűtlen, előregyártott pallók a földemen úgy anyagban, mint méretben nem teljes értékűek, ereszpárkányok görbék, kémény fedlapok megmunkálatlanok.)

Az orvos előadó az alábbi hiányosságokat állapítja meg:

- 1, Tervdokumentáció bemutatásra nem került
- 2, Építési engedélyezési eljárás nem történt
- 3, Kivitelezési tervek csak most nyertek bemutatást
- 4, A kultúrteremben a padlóterület és az ablakok viszonyában nincs meg a 10:1 arányosság
 - 5, Lakószobák
 - a, 100m² alapterülethez viszonyítva csak 7m² az ablakterület
 - b, Sok, kb. 40% darab téglával történt a padlóburkolás. A téгла berakás csak homokba történt, kötőanyag nélkül. A padlózat felszín kiképzése hullámos, gidres-gödrös. Ezen kiképzés folytán a tisztántartás megvalósíthatatlan.
 - c, A mennyezet több szobában nedves, azt a látszatot kelti, mintha a földem beázna
 - d, Több helyiségben a mennyezet (valószínűleg beázás következtében) lelökődött, mely helyeken után vakolás történt.
 - e, A bejárati ajtóknál hiányos a küszöb, más helyütt hiányos az ajtók alja
 - f, Több szobában hiányos méretezés észlelhető a kivitelezési tervekhez viszonyítva. Szabályos kivitelezési méret 240–260 cm. Ezzel szemben 228–250 cm magassági méret is előfordul.
 - g, a 2/1-es szoba oldalfala beázik
 - h, sok szoba falazata, mennyezete pacsekírozva van
 - i, Igen rossz az ajtók ablakok berakási falkiképzése. Egyenetlen, nem határozott, ferde vonalú, zegzugos. Ablakdeszkák nem készültek, de hiányos itt a falkiképzés is.
 - 6, Mosdóhelyiség lejtő síkjairól terv nincs. Azok a kivitelezési adottságok szerint készültek, nem rendeltetésszerű. Nincs meg a lejtős síkléptékszerűsége és úgy nincs biztosítva a víz egyenletes elfolyása. Sár képződik. Tisztán nem tartható. A lejtési sík bemérésétől a kivitelező elzárkózik. F. év június 8-án a tábor megtekintésekor Skrinár János művezető előtt kifejeztem és kértem, hogy a kivitelező a vállalat felé adja tovább ennek megállapítási szükségességét.
 - 7, A beépített mosdó állványok, lefolyók igen gyenge minőségűek, így idő előtt fognak elhasználandni. A táboron belül a vízvezetéki csőhálózat sok helyütt fedetlen. Ugyancsak fedetlen a mosdók vas állványszerkezete is.
 - 8, Bejáratok, előterek és a konyha műköpadló kivitelezése nem tökéletes. Egyenetlen, nem résmentes, több helyütt kilazult, tisztán nem tartható. Ugyancsak vonatkozik a konyha 1 ½ m magas mozaiklap kiképzésére is.
 - 9, WC egészében tökéletlen, a gyenge felépítményei, alapfala megsüllyedt. Tetőszerkezet gyenge, kb. 6x6 cm gömbfára került a lécezés, ami közvetlenül tartja a cserepet. Cserepezés hiányos. Hiányzik a deszka lefedés. Félő, hogy erősebb szél a tartószerkezetet felemeli. A WC ürögödör fedlapjai hiányosak. A WC vizelde folyókája minőségileg tökéletlen. A WC ilyen adottságai komoly közegészségügyi veszélyét jelenti a tábornak.
 - 10, A PK épület domb felőli oldalán támfal épül a műszaki átvételkor, bemutatott terv alapján.

11, Szennyvízderítő (ülepítő) nem készült. Június 8. és 9. eü szervek alkalmával kivitelező figyelmét erre a körülményre felhívtuk és az állami közegészségügyi felügyelet határozatot adott ki. A tábor szennyvíz és a konyha szennyvizét a volt homokbánya fölötti volt homokgödörbe vezeti. Tószertü szennyvízterület van, ami rothadt, és bűzös. A közelgő nyári időben igen nagymértékben veszélyezteti a tábor e.ü. viszonyait.

Eü. vélemény a tábor megépítési folyamatának gondosságát mutatja, hogy még ma sincs tervdokumentáció és építési engedély. A kivitelezés teljesen mellőzte a feltétlenül megkívánandó eü. viszonyok szem előtt tartását.

A 11. pontban felsorolt észlelések és hiányosságok megszüntetendők, felszámolandók. Mindaddig a tábor használatba vételi hatósági engedély kiadását nem javaslom.

Az állami tűzoltóparancsnokság részéről kiküldött Szücs Imre tizedes észrevételében az alábbiakat mondja el:

1, a kultúrteremnél nincs meg a kijáratok felett a vészkijárást jelző lámpa.

2, A konyhában a villanybiztosítók felett elhúzódo csőről a biztosíték szekrényre csepog a víz, mely a gőzlecsapódásból adódik.

Az I. fokú építésügyi hatóság kiküldöttje az alábbi észrevételeket teszi meg:

Elöl járóban megállapítja, hogy a kivitelezésre vonatkozó építési engedély megkérése nem történt meg, s a kivitelezés anélkül készült el, így az idevonatkozó rendeletek rendelkezése szerint úgy az építető, mint a kivitelező építési kihágást követett el, mely a sürgősségre való tekintettel nem indok. Így a feltüntetett hiányosságok összessége, valamint az építési engedély előzetes meg nem kérése alapján a használhatósági engedélyt megadni nem áll módomban. Felhívom az építetőt, hogy az építési engedély megszerzése céljából az I. fokú építési hatóságnak a teljes tervdokumentációt 2 példányban küldje meg és az építési engedély megszerzése, valamint a felvett hiányosságok pótlására után ismételten kérje a használhatósági engedély megadását.

Fentiekre vonatkozólag az építető műszaki ellenőre megjegyzi, hogy az építési engedély megadása iránti kérelmet a tervekkel együtt a fenti hatóságnak megküldött, azonban a helykijelölés során tervdokumentáció vált szükségessé, így az előbb megküldött terveket az I. fokú ép. hat. visszaküldte azzal, hogy csak a tervdokumentáció elkészülte után adhatja meg az engedélyt. Ezt azonban mindaddig nem sikerült elkészíttetni, mivel a VÁTERV a megrendelést visszautasította. Később az I. fokú építőügyi hat. közbenjárása folytán volt hajlandó a VÁTERV a tervdokumentációt elkészíteni. Egyébként az összes kiviteli tervek házilagosan készültek, mivel erre tervezési kapacitás nem volt biztosítható.

A kivitelező megbízottjai előadják, hogy a hiányosságok közül az alábbiakat nem áll módjukban garanciális munkaként elkészíteni:

belső oldalfal vakolás, melyet az építető 1952. decemberében a használatbavétel sürgősségre való tekintettel pacsekolásként rendelt el, és vett használatba.

Mennyezet vakolat ugyanaz. A durvavakolás elkészült.

Padló téglaburkolat az építető által rendelkezésre bocsátott téglanyagból készült.

½ m² mozaiklap burkolat elkészült a használatbavétel óta került felbontásra az üzemeltetéssel kapcsolatban.

A gazdasági épület bejárati ajtója a használatbavétel óta rongálódott meg.

A WC pöcegödör feletti vb. födémlemeze terv szerint készült. A lejtős kiképzést csak megrendelés alapján végezzük el.

Az ÉVISZ vállalat részéről megjelent megbízott megjegyzi, hogy a konyában elhelyezett 3 db elosztó tábla fölél a beépítés után a vízszelők egy hidegvíz csapot szereltek, mely a konyha melegétől páralecsapódást idéz elő, így az elosztó táblákat állandóan nedvesség alatt tartja, mely életveszélyt és tűzveszélyt rejt. Felkéri az üzemeltetőt, hogy ezt szigeteléssel oldja meg.

A villanyszelési munkálatokkal kapcsolatban a bizottság megállapítja, hogy a tábor körülvilágítása, valamint a barakkok belső világítása az anyagok nehéz beszerzésének ellenére is idő előtt és minőségi kivitelben készült el.

dr. Csonka László

Szirtányi János

Vitéz Nándor

Oláh Károly

Balázs József

Meszési Lajos

Kiss Béla

Szalai László

Madarász Géza

Grünszein István

U.i. Az É.M. Tetőfedő és Szigetelő Vállalat részéről meg kívánom jegyezni, hogy az előbb felsorolt hiányosságok úgy a 2. sz. ép. mind a kultúrépület mennyezetbeázása nem a kivitelező alvállalkozó hibájából történt, mert a téli munka keretében elkészült födémekek salakalja erősen átázott és az erre felfektetett forró bitumenes lemez a benne lévő nedvességet a mennyezet vakolatán keresztül párologtatta el. Ugyancsak meg kívánom jegyezni, hogy így a 2, 3. és a kultúrépületen elhelyezett villanyvezető póznák a 2. rétegű szigetelés után lettek bádoglemezrel ellátva, s az itt látható beázások szintén nem a kivitelező alvállalkozót terhelik. Az utóiratot a bizottság tudomásul vette:

k.m.f

A XIV. aknai rabtábor 1953. június 30-án készült műszaki átadási jegyzőkönyve a szerződés szerinti befejezési határidőt 1952. december 31. napjára teszi. Ennél a tábornál a hiányosságok még durvábbak. Falakat kellett lebontani és újraépíteni, ajtók-ablakok a

helyükön mozogtak, mérethiányosak voltak, konyhai csapokat kellett pótolni, a konyhai szellőző tetőfedést elkészíteni, dupla WC-ülőkéket berakni, a szennyvíz elvezetéséről szakemberként gondoskodni, az épületek aljzatburkolatát sok helyen újrarakni stb. A kivitelező cég megbízottja a jegyzőkönyvben többször is rögzíteti, hogy a téli fagyban elkészített épületeket a megbízó azonnal használatba vette, s így a vakolások, burkolások meg sem tudtak száradni. A rabtáborok aljzatát a fagyos földre rakott falazótéglából alakították ki, mely a fűtés hatására és a korai használatbavétel miatt egyenetlenné vált. A hiányosságok pótlásának ellenőrzésére nem az építető vállalat műszaki vezetését, hanem a KÖMI-alkalmazott Szabó János bv. hadnagyot kérik fel a jegyzőkönyvben. Az építési hatóság szerint a tábor érvényes építési engedély nélkül készült, a hiányok pótlására 15 napot adtak (június 15.). Az ismételt műszaki átadási jegyzőkönyv ennek ellenére csak 1953. október 30-án készült el, s az újabb hiányosságpótlási határidő 1953. november 14.

Feltehetően a három bányatábor építési, és üzembe helyezési visszasságai is közre játszottak abban, hogy a Trösztigazgató – akit 1952-ben neveztek ki – tartós betegságbadságra ment, majd feljelenti, leváltják. A feljelentést az Állami Ellenőrző Központ (Bp., Nádor utca 36.) a Tröszt Jogi Titkársága teszi meg, egy a KÖMI-konyháknál 1953. június 20-án lefolytatott vizsgálat során feltárt hiányosságok alapján. Az 1700/1953. sz. Jogi Titkársági levelet, melyben a vállalati igazgatót feljelenti, dr. Szentirmai József jogtanácsos jegyzi június 29-én. Ezt követően kerül a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Bányászati Főosztályának helyettes vezetője, Gál István a tatabányai bányavállalat élére.

Ugyancsak születik egy feljelentés a Szénbányászati Tröszt Beruházási osztályvezetője, Vitéz Nándor ellen. A feljelentést a 588-21/6. 1953. VIII. számú levél tartalmazza, melyet a Városi Tanács építési osztálya kezdeményez. Indoklás szerint a síkvölgyi aknáknál, valamint a XIV. aknáknál a KÖMI-tábort és a transzformátorház építését az építési engedély megkezdése illetve kézhezvétele előtt folyamatba tette. A levél keltezése 1953. július 2. A Városi Tanács V.B. Rendőri Büntetőbíróház, mint I. fokú kihágási bíróság a 201/1953. kih. sz. Büntetőparancsa Vitéz Nándort az 1950. évi III. 31. tv. N.T. rendeletének 14. § alapján a Btá 85. § alkalmazásával 150 Ft pénzbüntetésre v. 15 nap elzárásra ítéli. A büntetőparancs keltezése 1953. július 17.

A folyamat bemutatása szemlélteti a korszak és a rendszer abszurditását. Állásával játszik a beruházási osztályvezető, s az ott dolgozók, ha engedélyek és műszaki feltételek teljesülése nélkül nem építeti meg a rabtáborokat, melyeket azonnal betelepítenek elítéltekkel – mert az iparnak, a népgazdaságnak kell a szén –, meg sem várva a műszaki átadást, átvételt. A hűség és „szolgai” végrehajtót mégis megbírságotják, mert végrehajtott a parancsokat, s ha nem engedelmeskedik, könnyen válhatott volna maga is rabbá.

A táborok engedélyeztetési eljárása itt még nem zárul le, mert a Tatabánya Városi Tanács X. Közegészségügyi Osztály 1953. november 10-i levelében közli, hogy „a Közegészségügyi Osztály a fenti tárgyban (síkvölgyi KÖMI-tábor) hozzájáruló véleményt csak

az esetben tud adni, ha tervrajzon feltüntetett WC-k, valamint mosdási lehetőségek, szennyvízelvezetés kérdése az előírásoknak mindenben megfelelnek.” Aláíró dr. Dobó Kálmán eü. csop. vez. A tábortól nem messze akkor még tavat alkotott a szennyvízzel és a csapadékvízzel keveredett emberi ürülék. Kisebb súlyú problémák miatt ugyanezen a napon a XIV. aknai tábor engedélyéhez sem járul hozzá a tanács eü.-i osztálya. Engedélyek nélkül, immár 11 hónapja működik a két rabtábor embertelen körülmények között.

A városi tanács egyes ügyosztályai közötti kommunikációs hiányt mutatja, hogy a tanács VIII. Építés és Közlekedési osztálya 10 nappal korábban mindkét működő táborra építési engedélyt ad ki 1953. október 31-i keltezéssel.

Tovább színesíti a rendszer abszurditását, hogy a Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Igazgatóság 1953. december 23-án kelt 001070-D és 001070-E sz. SZIGORÚAN TITKOS! jelzésű – a jobb felső és a bal alsó sorok között húzódó piros átlós vonallal áthúzott levele rögzíti a Tatabányai XIV. aknai és a síkvölgyi aknai KÖMI-táborok helykijelölését, véghatározatba foglalva azokat. A levél írója a szerző számára egy korábbi kutatásból már ismert bányászati személy, aki 1946-1947-ben a Kommunista Párt helyi képviselőjeként bátran érvényesítette a később napi gyakorlattá vált felfogást, mely szerint „nem a tudás, hanem az elvhűség a fontos Elvtársak”. Ettől kezdve már nincs apelláta, s az 1954. január 29-én és 1954. február 2-án kelt megyei tanácsi levelek (természetesen „Szigorúan Titkos” minősítéssel), pontot tesznek a már több mint egy éve működő, de építési engedéllyel még teljes körűen jóvá nem hagyott, két táborra – hisz véghatározatot közölnek a táborok helykijelöléséről.

A rabtáborok működése

Mint láttuk az előzőekben ismertetett jegyzőkönyvből, valójában mindhárom bányatábor üzemelni kezdett 1952 decemberéig, függetlenül a készülségi állapottól és a törvényekben előírt engedélyezési eljárásoktól. A felügyeleti hatóságok – és ebben még az Országos Tervhivatal sem kivétel – csak követő, utólagos legalizáló szerepet töltenek be. Valós, hiteles forrásként a KÖMI-igazgató – Garasin Rudolf bv. ezredes, és Virágh Miklós KÖMI ig.h. – fogadható el. A későbbi jegyzőkönyvek is ezt támasztják alá.

A létszámokat a KÖMI az egész ország területéről biztosítja. A három bányatábor összesen 2500 rabot tudott egyidejűleg foglalkoztatni. (Síkvölgy 600 fő, XIV-es akna 700 fő, XVIII-as akna 1200 fő). A rabmunkások között 1953 júliusáig voltak internáltak, ítéletre váró letartóztatottak, és bírói ítélettel rendelkező tényleges rabok. A kevés fennmaradt iratból, és a néhány még élő volt rabtól kiderül, hogy többségük politikai okok miatt került sajátos helyzetébe. Olyan adattal nem találkoztam, mely egy polgári társadalomban köztörvényes bűncselekményben elítéltet (rablás, gyilkosság) említett volna. Néhány ember (pl. bányamérnök) visszaemlékezése szerint volt rab, aki azért állította magáról, hogy rettenetes bűncselekményt követett el, hogy az örök és a munkahelyi civilek tartsanak tőle.

A táborok működtetése alatt (1952. júl.-dec. – 1956. okt.) a foglalkoztatott rabmunkások létszáma legalább egyszer lecserélődött. Különösen felgyorsult ez a folyamat az internálás intézményének 1953. júliusi eltörlése után. A rabszállítmányok indítási helyei nem mindig követhetőek, de Debrecen, Gyula, Sátoraljaújhely, Esztergom, Pécs, Szekszárd, Kecskemét, Nyíregyháza, Balassagyarmat, Győr, Sopronkőhida, Szolnok, Eger, Kaposvár, Baracska, Pálhalma, Vác lekövethető. Néhány irat, néhány személyes kapcsolat pedig több Zala megyei embert hozott előtérbe. A létszámmozgásokat és a táborok befogadóképességét figyelembe véve nem túlzó az állítás, hogy a Tatabányai Szénbányák rabtáborában a működésük során mintegy 5-6000 fő fordult meg kényszermunkásként, s ily módon ez a vállalat az egyik legnagyobb rabfoglalkoztató munkahely volt Magyarországon az 1950-es években.

A táborba érkező rabok származása, képzettsége, végzettsége tükrözte a 20. század közepének teljes keresztmetszetét. A háború előtti, uralkodó elit éppúgy jelen volt, min a Rajk perben elítélt pénzügyminiszter-helyettes, aki még rabként is hithű kommunistának vallotta magát, rendszeresen túlteljesítette a normát és bízott az igazság kiderülésében. Jelen volt a több nyelvet beszélő egyetemi tanár, később akadémikus – éppúgy, mint az egyszerű parasztember, vagy az „osztályáruló” szociáldemokrata munkás. A bányavezetés örült a műszaki, értelmiségi raboknak, de közülük volt, aki elutasította az irodai munkát, mert egy tervrajzi tévedésért újabb éveket kapott volna szabotázscselekmény címén, de a kutyát sem érdekelte, ha „két lapát szénnel kevesebbet rak a csillébe”. A rabmunkások között voltak sokan önkéntesek, és ezt sokan félreértették, az ostobábbak félremagyarázták. A rabok kimehettek a börtönökből dolgozni építkezésekre, bányamunkákra, ahol a börtönhöz képest jobb volt a légkör, esetleg az ellátás, és a rabmunkával egy keveset kereshettek is. Így például a váci börtönből illegális határátlépésért elítélt (szerzetesrendjük 1950-es feloszlata után) cisztercita papnövédek, akik a XIV-es aknára kerültek dolgozni, és korábban szabadulhattak munkájuk révén.

Egy belső rendelkezés szerint, a föld alatti bányamunkában a 100% norma túlteljesítése után havonta 2%-onként egy-egy napot elengedtek a büntetésből. Így például az Oroszlányi XVIII-as aknai rabtábor lakónak egy 368 fős csoportjának teljesítménye, mely a XVII-es aknán dolgozott, egy 1952. október 16-án kelt „Kimutatás a KÖMI munkavállalók szeptember havi teljesítményéről” név szerint lekövethető. A 111. csapathoz beosztott Osváth György (későbbi akadémikus), Gerencsér György (a Rajk-perben elítélt PM-helyettes) szeptemberben 147%-ot teljesített, s így 23 napot dolgozott le büntetéséből. Volt, aki a 107-es csapatban 164 %-ot teljesített abban a hónapban. Az őrszemélyzet számára is jó volt az ilyen teljesítés, mert prémiumrészesedést kaptak a tervek túlteljesítése után, s különösen jó volt a brigádok gerincét alkotó civil bányászok számára, mert többet vihettek haza fizetéskor a családjuknak. Ráadásul a bánya nem válogatott a civil munkavállaló, a rabmunkás, és a rabokat kísérő fegyveres őrök között. Az elővájáson, a frontfejtésnél vagy másutt mindenki azt a levegőt szívta, csurgott rá víz, s egy sújtólégrobbanás, vízbetörés

vagy omlás egyformán veszélyeztetett mindenkit. Különösen jó munkakapcsolat alakult ki a civil- és a rabmunkások között.

Az elmondottak és a leírások szerint egy-egy rabszállítmány érkezése után 6-7 napra volt szükség, hogy a rabok a tényleges termelőmunkát elkezdhessék. Az üzemirodák felvették a személyi lapokra az adatokat, s elkezdték a szakmák szerinti csoportosítást, kiemelve a bányászokat, ácsokat, villanszerelőket, s a bánya számára fontos szakembereket. A következő napok úgynevezett sétáltató bányajárással teltek el, amikor a rabokkal a szükséges és felesleges anyagokat szállították be- és ki a bányavágatokba. A háromnapos sétáltatás után 1-2 teljes munkavédelmi nap, baleseti oktatással (elmélet-gyakorlat) telt el. Ezt követően a megfigyelések alapján a műszaki vezetők – aknászok, lőmester, szállításvezetők – kiválogatták a nekik megfelelő embereket, és brigádokhoz osztották be őket. A minimális szaktudást igénylő ismereteket a rabok rövid oktatás után a munkacsapatoknál vagy brigádoknál sajátították el. Mindenki érdekelt volt a gyors, biztonságos munkába állás előmozdításában.

A rabokat ellátták munkaruhával, védőfelszereléssel ugyanúgy, mint a civil munkásokat, s az őrszemélyzetet. Ruházatuk, felszerelésük karbantartásáról, tisztításáról a táborokban meglévő mosodák, műhelyek gondoskodtak.

A rabok és az örök élelmiszer-ellátását szerződés szabályozta, egyaránt 3.200 kalória mértékben, s ebbe a napi 40 dkg kenyéradag nem számított bele. Ezt a kenyérfejadagot egy 1953. április 23-i miniszterhelyettesi utasítás 60 dkg/nap mértékre megemelte. Ennek ellenére a raboszt sokáig elfogadhatatlan volt, míg a XIV-es aknai tábor lakói az őrség hallgatólagos támogatásával megtagadták az élelem elfogadását és a munkavégzést. Három nap után a felügyeleti hatóságok ellenőrizték a bányában működő KÖMI-konyhákat és az 1953. június 20-ára összehívott értekezleten döntéseket hoztak a hiányosságok felszámolására. Az egyik volt cisztercita papnövendék rabmunkással folytatott 2016. decemberi telefonbeszélgetés tette helyre a hiányos iratanyagból ki nem derülő részleteket. A bánya jogi osztályvezetője ugyanis 1953. június 29-én feljelenti az Állami Ellenőrző Központnál (Bp., Nádor utca 36.) a bánya betegállományában lévő igazgatóját, Bunna Gyulát, s kéri az ig. elleni fegyelmi eljárás lefolytatását.¹²

1953 sokféle változást hozott a tatabányai rabtáborok életében. Ezt mutatja a Nehézipari Minisztérium (Bp. V., Markó utca 16.) 1953. július 11-i levele, melyet Tihanyi Lajos miniszterhelyettes jegyez, s tárgya az elítéltek bérszámfejtése és hideg étellemmel való ellátása. A levél szerint az elítéltek egy részét az országgyűlés megnyitása alkalmával elhangzott minisztertanácsi elnöki beszámoló értelmében szabadon bocsájtják, ezért számukra a bért és másfél napi hideg ételmelet ki kell adni. Az Elnöki Tanács közkegyelem gyakorlásáról szóló rendelete (1953. július 25.) a 2 évet meg nem haladó politikai büntetésekre terjed ki, kivéve a háborús, népellenes államrend megdöntésére irányuló kísérlet

¹² TMJV L XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács Iratai 1952/115/9, 1953/125/4.

miatt kiszabott büntetéseket. A Minisztertanács 1034/1953. sz. határozata pedig az 1951-ben elrendelt internálást szünteti meg. A rabtáborokban megalakulnak az úgynevezett, „szabadító bizottságok”, így megyénkben Almásfüzitőn, Csolnokon, Esztergomban, az oroslányi XVIII-as aknán, a tatabányai XIV-es aknán és a síkvölgyi aknán. A Bizottságok élén ÁVH-s tisztek állnak. Az érintettek egy része kiszabadul, akit nem akarnak kiengedni, gyorsított eljárással bíróság elé kerül, mások számára marad a rabmunka. Az ÁVH szervezettségét jelzi, hogy egy belső utasítás alapján augusztus 2-a és szeptember 30-a között az egész országban napi „legfeljebb 500 fő” bocsátható el.

A rendelet végrehajtása a munkaerő-ellátásban komoly gondot okoz. 1954-1955-1956-ban a rabtáborok létszáma szinte teljes mértékben kicserélődik. Ezért a Néphadsereg úgynevezett „B” katonáit ösztönzik a bányamunka vállalására. Az 1953-ban létrehozott HM bányászcsoport 4 zászlóaljból 1954-re 10 zászlóaljra, 1956. július 1-re 17 bányászzászlóaljra bővül.

A rabmunkások felértékelődését jelzi, hogy megindulnak az úgynevezett szakmá-sító tanfolyamok számukra a bánya szervezésében. A ránk maradt 11.029/1956 engedély-számú 1956. 08. 13-án kelt vizsgajegyzőkönyv, mely a Tatabányai Szénbányászati Tröszt X. sz. bányaüzem KÖMI-táborokban megtartott vajúrtanfolyam záróvizsgájáról készült, 30 rab sikeres vizsgájáról szól. A vizsgabizottság szerint a tanfolyam résztvevői a tananyagot átvették, igazolatlan órát nem mulasztottak, s az alábbi eredményeket érték el.¹³

1,	504 közepesen	11,	813 jól	21,	356 közepesen
2,	568 kiválóan	12,	21 megfelelt	22,	67 megfelelő
3,	319 kiválóan	13,	46 kiválóan	23,	589 jól
4,	422 kiválóan	14,	461 megfelelő	24,	47 kiválóan
5,	177 közepesen	15,	69 jól	25,	753 kiválóan
6,	825 kiválóan	16,	375 kiválóan	26,	484 kiválóan
7,	638 kiválóan	17,	335 jól	27,	153 kiválóan
8,	602 kiválóan	18,	781 közepesen	28,	128 kiválóan
9,	754 megfelelt	19,	325 kiválóan	29,	13 jól
10,	812 jól	20,	493 közepes	30,	929 kiválóan

k.m.f

Kövesdi József sk.
vb. elnök

Apsitos István sk.
vb. tag

Beer János sk.
szaksz. tag

Bokros Márton sk.
szakoktatás

¹³ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/15/2.

Míg 1952 szeptemberében a XVIII-as aknai rabtáborban a XVII-es aknán dolgozó 368 fő rabot még névvel jelenítik meg a munkaverseny eredményeinél, addig az 1956 augusztusában szakvizsgát tett rabok csak nyilvántartási számukkal szerepelnek. Ekkor már gyakran előfordul, hogy egyes feladatokat szakképzett rabok végeznek, gyakran úgy, hogy irányításukkal dolgoznak civil szakképzetlenek (villanszerelő, telefonszerelő, vájár, aknász, sőt bányamérnök is).

A bánya műszaki vezetésének 1953-tól megszaporodtak a munkafegyessel kapcsolatos gondjai. Rengeteg ún. első generációs ipari munkás érkezett – elsősorban az Alföldről, Dél-Dunántúlról –, akiknek a mezőgazdaság nagyüzemesítése és gépesítése elvette a megélhetését. A bányamunka nem tűrte a lazaságot, sorban születnek a Tröszt főmérnöki utasításai, hogy kiket nem szabad felvenni (önkéntesen kilépett, elbocsájtva), hogyan kell fellépni az igazolatlan mulasztókkal szemben (étkezési pénz megvonása, munkásszállásról eltávolítás, figyelmeztetés, elbocsájtás). 1954-re kiderül, hogy a bánya szívesebben alkalmazza a szakképzett, szabadult rabokat, mint a toborzásokban összeszedett, szakképzetlen, volt mezőgazdasági dolgozókat. Visszásságot jelent ugyanakkor és sokakban ellenérzéseket vált ki, hogy egy vezető szakember, aki szabadult, főnöke lesz a korábbi szabad civilnek, partnere lesz a korábbi rabtartóinak. A feszültséget jelzi a Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Igazgatóságának levele, melyet 1954. május 11-én Bese Vilmos, a Bányászati Igazgatóság vezetője írt alá.¹⁴ Ebben leírja, hogy Györe József BM helyettes tájékoztatása szerint egyes KÖMI munkahelyeken szabadult elítélteket foglalkoztatnak. A korábbi felszólító levélre a bánya igazgatósága nem válaszolt, holott a 297/1952. N.T. határozat is kimondja, hogy a szabadult rabok ott nem dolgozhatnak, ahol a büntetésüket töltötték. A levél a továbbiakban név szerint felsorol 23 szabadultat, akik között csillás, vájár, művezető, termelésellenőr, kovács, géplakatos, műszerész, mérnök, telefonszerelő, villanszerelő, gépműhelyi dolgozó egyaránt megtalálható. A válasz két hetet késik, s látszik a helyi vezetés kompromisszumkészsége. 1954-től változnak az elítéltek számára megadott alapjuttatások. Új számítási metódusokat kap a bánya a N.I.M. Szénbányászati Igazgatótól, hogy 1954. június 1-től a rabmunkások alapszabadságát (12 nap) pénzben váltsák meg, hogy számukra is számfejtteni kell különböző pótlékokat (pl. hűségjutalom), és részleteket kell tisztázni a gyermekadó levonásakor stb.¹⁵

A korabeli iratok tanulmányozásánál a kutató számára gondot okoz sok belső rendelkezés, titkos, szigorúan titkos irat nem ismerete, ugyanakkor segítséget ad ezek esetleges megtalálása. Egy SZIGORÚAN TITKOS! trösztfőmérnöki leirat, mely Tatabánya, 1954. július hó 13.-i keltezéssel született és utóirata szerint „Ez a rendelkezés senkivel sem közölhető,” arról rendelkezik, hogy 1954. július 15-től a széntermelést és adatszolgáltatást nem az üzemek megnevezésével továbbítják, a későbbiekben a diszpécserhez géptávirati, vagy telefoni úton, hanem az üzem neve mellett feltüntetett kóddal. Egy sor termelési adatot értetlenül néz az, aki nem ismeri ezt a belső utasítást. Nézzük a kódokat:

¹⁴ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/15/2.

¹⁵ TMJVL XI/1.1 Tatabányai Szénbányák Vállalat (Tröszt) iratai 1952/1/15/2.

Tröszt-10	VII. bánya-105	XVI. bánya-109	XIV. akna-1102
VI. bánya-101	Kezelő bánya-1051	XVI. akna-1091	Külfejtés b.-111
VIII. bánya-102	XII. bánya-106	XVIII. akna-1092	I. lejtős akna-1111
X. bánya-103	XIV. bánya-107	XVII. bánya-110	II. lejtős akna-1112
XI. bánya-104	XI. bánya-108	XVII. akna-1101	Síkvölgyi bánya-112
			V/a. akna-113

Míg egyik oldalról „emberségesebbé” vált a rabmunkáltatás, étkezés, bérezés, büntetési idő ledolgozása, szakmaszerzés, másik oldalról nőtt a titkosítás iránti igény, lásd vājárvizsgán részt vettek rabszám szerinti jelölése, termelési adatok kódolt továbbítása, félelem a szabadulás utáni volt rabok alkalmazásától.

Egy 1956. augusztus 16-án keltezett levélben, mely a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Ügyészségének szól, s benne egy Zala megyéből származó, kulákká nyilvánított, s az építőiparban foglalkoztatott deportált kéri ügye igazságos elbírálását. 1950. június 23-ig gazdálkodott a Zala megyei Kálócfán, neki 8 kh¹⁶, apósának 40 kh gyenge minőségű földje volt. Őt feleségétől és gyermekeitől Tatabányára, apósát Tiszafüred-Koócspusztára deportálták. A nevezett az elmúlt években az építőipar négyszeres kiváló dolgozója címet ért el, s úgy véli, ideje az elszenvedett anyagi, erkölcsi károkért kártalanítani őt. A kártérítés mellett kéri, hogy a deportálásban töltött három esztendő (1950–1953 nyara közötti időszakot), mely alatt állami alkalmazott volt, s az OTI-t is fizette, a nyugdíjba számítsák be. Ezek a dokumentumok, egy – a törvényességet kereső, talán emberibb bánásmódot nyújtó – társadalom iránti igényt mutatják.

Utószó

A jelenlegi tanulmány egy közel négyéves helybéli kutakodás eredménye, melyet nehezített a tapasztalt irathiany. A következő időszak feladata lesz a még élő szemtanúk megkeresése, megszólaltatása, az esetleges visszaemlékezések, emléktárgyak gyűjtése, dokumentálása. Újabb éveket vehet igénybe a budapesti, győri levéltárak anyagainak feltárása, elemzése. Izgalmas munkát adhat az esetleges bírósági iratok, büntetés-végrehajtási intézeti írások megtalálása, feldolgozása. Amennyiben egészségem engedi, úgy pár év múlva előállhatok egy részletes, több irányba kiterjedő, egyes egyének sorsát bemutató anyaggal. Jó egészséget és hosszú életet kívánok a még élő elszenvedőknek, és minden tiszteletem az övék.

¹⁶ Katasztrális hold (1kh=1600 négyszögöl, ill. 0,5755 hektár – szerk.).

Levéltári források:

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára iratanyagából:

V/101–104. Elődközségek (Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya) iratai

XXIII/101. Tatabánya Városi Tanács iratai

XI/1. Tatabányai Szénbányák Vállalat iratai

Felhasznált irodalom:

B. Stenge Csaba: Tatabánya az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. In: A megtorlás Tatabányán. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő főbb tatabányai perek. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2017. 7–18. o.

Bank Barbara–Gyarmati György–Palasik Mária: „Állami Titok” - Internáló és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953. Budapest, L’Harmattan, 2012.

Barakka Gábor: Rabtáborok Oroszlányban 1951–1956. Oroszlány, Oroszlány Város Önkormányzata, 2003. (Barakka 2003)

Csonkaréti Károly: Szigorúan titkos dandár. Budapest, Zrínyi, 1994.

Dr. Edelényi-Szabó Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi véstől napjainkig Budapest, Hornyánszky Viktor Rt, 1927. (Edelényi-Szabó 1927)

Fakász Tibor: A csolnoki rabtábor. In: Új Forrás 2000/8. 83–87. o.

Germuska Pál: Az 1956-os forradalom Tatabányán. Kronológiai vázlat. In: Évkönyv III. Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 197–219. o.

Dr. Ilkei Csaba: Ávós történelem. Szerzői kiadás, 2010.

Jóna Imre: Fejezetek az elődközségi önkormányzatok képviselő-testületi munkájából (1945–1947) In: Az újjáépítéstől a községyesítésig. Tatabánya a koalíciós években (1945–1948). Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2007. 24–53. o.

Lőrincz József (szerk.): Emlékkönyv a Győr-Moson-Sopron m-i Büntetésvégrehajtási intézet fennállásának 125. évfordulójára. Győr, Összefogás a Börtönügyért Egyesület, 2011.

Pelle János: A magyar gulágon. Osváth György története. In: Magyar Szemle 2013/3-4. 44–61. o.

Dr. Rudnyánszky Pál: A Bányászati Építő Vállalat a bányászat szolgálatában. In: Bányászat-történeti közlemények 2009/1. 106–113. o.

T. Varga György: A rabmunkáltatás rendszere. In: Rubicon 2002/120-121. 26–29. o.

Tatabánya története I. kötet. Tatabánya, Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1972. (Tatabánya története 1972)

Nők a gyárakban. Tatabánya város tervei a nők foglalkoztatására az 1960-as években

Bevezetés

Az 1960-as években Tatabánya város egyik legnagyobb problémája a női munkaerő elhelyezése volt. Különösen a szakképzetlen nők foglalkoztatása vált egyre sürgetőbbé. Tanulmányomban elsősorban a nőket tömegesen foglalkoztató könnyűipari üzemek Tatabányára történő telepítésének terveit, az elért eredményeket, és az üzemek letelepedése során felmerülő problémákat mutatom be. Az egyes üzemek gazdasági helyzetére és a profiljára csak annyiban térek ki, amennyiben az befolyásolja a munkakörülményeket, hatást gyakorol a dolgozó nők életkörülményeire, egészségügyi állapotára. Munkám során felhasználtam Tatabánya Város Végrehajtó Bizottságának ülésjegyzőkönyveit és Tatabánya Városi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyveit, az Ipari, Kereskedelmi, Mezőgazdasági és a Munkaügyi Osztály iratait, a különböző gyárak és üzemek beszámolóit, valamint a korabeli sajtó, elsősorban a Dolgozók Lapja című újság cikkeit.

Mi lesz a nőekkel? A szakképzetlen női munkaerő helyzete

A nők foglalkoztatásának problémája már 1947-ben, Tatabánya várossá egyesítésének időpontjában felmerült. Országszerte gondot okozott a nők „munkába állítása” elsősorban a nehézipari dominanciájú településeken, különösen a bányavidékeken. A nők foglalkoztatási problémájának érdemi megoldására az 1960-as évekig várni kellett. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy eddig az időpontig ne dolgoztak volna nők különböző üzemekben és gyárakban. A nehézipari üzemekben azonban csak nagyon kevés női dolgozó alkalmazása volt lehetséges, főleg adminisztratív és kisegítő munkakörben.¹ Emellett az oktatási, az egészségügyi, a szociális és a kulturális intézményekben, a kereskedelemben és a szolgáltatói szektorban is folyamatosan emelkedett a nők aránya, de ezeken a munkahelyeken az elhelyezkedési lehetőségek Tatabányán korlátozottak voltak.² Mégis egyre inkább növekedett az igény arra, hogy a családon belül több legyen a keresők száma, ezzel párhuzamosan pedig növekedett a nők elhelyezkedésének igénye is. A rosszul értelmezett női egyenjogúság következményeként sok helyen a nehéz fizikai munkát is vállalták, mivel más kereseti lehetőség, főként a szakképzetlen munkát kereső nők részére nem volt.³

Az 1950-es évek elején a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) a nehézipar fejlesztését tartotta az egyetlen gazdaságpolitikai prioritásnak, ennek következtében ezen iparág és

¹ TMJVL XXIII/102/a. Végrehajtó Bizottság (VB) ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

² Tatabánya története II. (1972) 186. o.

³ TMJVL XXIII/101/a. Tanácsülés (TÜ) jegyzőkönyve 1966. június 23.

ágazatai (elsősorban a bányászat, a vas-, az acél-, és a gépgyártás, továbbá a nehézipari beruházásokat szolgáló építőipar) munkaerő-ellátását segítette gazdaság-, és munkaerő-gazdálkodási politikájával is. A képzettség és a munkavégző-képesség szempontjából legértékesebbnek tartott munkásokat e területekre kívánta összpontosítani. A könnyű-, az élelmiszer-, és az úgynevezett helyi ipar területéről az értékesnek tartott, képzett, és elsősorban fiatal férfimunkásokat átcsoportosították a kiemelt iparágakba, és eredeti munkahelyükön nőkkel, csökkent munkaképességűekkel, és idős munkásokkal váltották fel őket. Ezt hivatalosan „minőségi cserének” nevezték.⁴ A probléma súlyát jól mutatja például a Tatabánya és Környéke Bányászellátó Kiskereskedelmi Vállalat vezetőjének 1952. évi jelentése. „A Párt és Kormányhatározat értelmében vállalatunk férfi dolgozói nap, mint nap kéri áthelyezésüket az iparba, amit nem is szabad, hogy megakadályozzunk. De ez nagymértékben gátolja vállalatunk munkáját, mivel tudvalévő, hogy kereskedelmi vonalon az elmúlt időkben csak nagyon csekély létszámban dolgoznak. Így az utánpótlás nagy nehézségekkel jár. 22 női dolgozót, akik szakképzettséggel nem rendelkeztek, vállalatunk levizsgáztatta, és az eddigi fejlődést figyelembe véve szakképzett kereskedősegéddé minősítettük át, s így illetményük is emelkedett. Ezt az átminősítést folyamatosan végre fogjuk hajtani és ezzel igyekszünk a bérfeszültséget megszüntetni. Egyébként gátló körülmény az is, hogy az iparban áthelyezett férfi munkaerők helyett felvett, kereskedelemben járatlan női munkaerőket nehezebb betanítani és megnehezíti a munkánkat az, hogy ezeknél a női munkavállalóknál az illetményt a kollektív szerződés nagyon alacsonyan írja elő.”⁵

Az első tatabányai próbálkozás egy nőt is nagy létszámban foglalkoztató kézműipari vállalat alapítására 1955 nyarán történt. „Az elmúlt két évben Pártunk és Kormányunk feladatul tűzte ki, hogy helyi ipari vállalati keretben, a csökkent munkaképességű dolgozók, többgyermekes családanyák minél nagyobb tömegét vonja be a termelő munkába. A város megyei székhelyé fejlődve, lakosságának száma egyre emelkedik. Magától adódott a gondolat, hogy a megnövekedett lakosság csökkent munkaképességű rétege, főképpen pedig a gyerekes anyák, otthonukban foglalkoztatva legyenek és így közvetlenül vegyék ki a részüket a termelő munkából.”⁶ „...Ezen vállalat tatabányai működése nagymértékben elősegítené a helyi árualap növelését, különösen azon cikkekben, melyben a lakosság nincs ellátva. (gyermekruha, konfekció stb.) Ezen túlmenően azonban jelentős lenne a vállalat működtetése abból a szempontból is, hogy lehetőséget biztosítana gyermekes anyák, csökkent munkaképességűek foglalkoztatására és a kontárkérdés részbeni felszámolására.”⁷ A Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága egyhangúan jóváhagyta a Kézműipari Vállalat alapításáról beadott javaslatot és 1955. június 30-án tartott ülésén alapítási határozatot hozott, mely szerint a vállalat 1955. augusztus 1-jén kezdi meg mű-

⁴ Munkások Magyarországon (2000) 19. o.

⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve Tatabánya és Környéke Bányászellátó Kiskereskedelmi Vállalat jelentése. 1952. augusztus 1.

⁶ TMJVL XXIII/119/a. Ipari Osztály iratai, Javaslat kézműipari vállalat alapítására 1955. július 10.

⁷ TMJVL XXIII/119/a. Ipari Osztály iratai, Ipari Osztály javaslata 1955. június 29.

ködését.⁸ Azonban a Komárom Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága nem engedélyezte a vállalat alapítását.

A nők foglalkoztatási nehézségeit jól bizonyítja egy 1960-ban készített beszámoló, mely szerint Tatabányán 1959-ben a munkát keresők számának 90%-a nő és fiatalkorú jelentkező volt. A női dolgozók elhelyezése már ekkor problémát okozott a város vezetésének, mivel Tatabányán kevés volt a „könnyű gyár”, vagy üzem. A munkaügyi előadó arról is beszámolt, hogy több tatabányai nő és asszony is panasszal fordult a Nők Lapjához, illetve a Népszabadság szerkesztőségéhez, mert nem találtak munkát. Nekik ugyan sikerült munkát biztosítani, de a legtöbb esetben nem lehetett munkahelyet találni a panaszosnak. „Tapasztalatom az, hogy elzárkóznak a vállalatok, ami annak tudható be, hogy azt az elvet vallják: csak az a jó munkaező, akit ők maguktól vesznek fel. Az irányítás érdekében szükséges, hogy a vállalatok jelentsék munkaezőigényüket, főleg a női munkaterületeken”⁹ –írta a munkaügyi előadó.

1960-ban a város legnagyobb munkáltatójánál, a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél 400 munkakereső volt regisztrálva. Ezek többségben nők és fiatalkorúak voltak. A beszámolókból kiderül, hogy a munkaügyi előadó nem rendelkezett pontos adatokkal arról, mennyi volt a ténylegesen elhelyezkedni kívánók száma. Feltételezhető ugyanis, hogy a munkát keresők a trösztnél és a tanácsnál is jelentkeztek, gondolva arra, hogy így nagyobb eséllyel kaphatnak állást.

Tavasztól nyárig a legtöbb munkalehetőséget az építőipar kínálta, de ezt a munkát nem minden nő vállalta. A Vendéglátó Vállalat is nagyon sok női dolgozót vett fel idény-munkára, elsősorban tavasszal. Alapvető probléma volt azonban, hogy a Vendéglátó Vállalat nem jelentette be munkaezőigényét, így nem lehetett nyomon követni, hogy ki és mikor áll munkába. Ugyanez volt a probléma az ipari üzemekkel is. A Szénbányászati Tröszt üzemei nem tartották a kapcsolatot a városi munkaügyi előadóval, mivel maguk intézték a dolgozók felvételét. Ha mégis kiközvetített valakit a munkaügyi előadó, nem mindig akarták az illetőt felvenni.¹⁰

A legtöbb munkát kereső nőnek „ismeretség” híján nem sok esélye volt munkát találni, ezért az elhelyezkedni kívánó nők általában felkeresték a Nőtanácsot is. Azt tapasztalták, hogy leghamarabb azok találtak munkát, akik szociális helyzetüknél fogva nem tekinthetők rászorultaknak, de rokonaik, ismerőseik már azon a munkahelyen dolgoztak, ahová a munkát kereső nők is felvételt szerettek volna nyerni. Emellett nagyon sok nő kikötötte, hogy hol, milyen munkakörben akar elhelyezkedni, ami szintén nehezítette felvételüket.¹¹

⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1955. június 30.

⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve A munkaügyi előadó beszámolója az 1959 és 1960 évi tapasztalatokról. 1960. január 14.

¹⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1960. január 14.

¹¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1960. január 14.

Munkát vállal a feleség? A nők tömeges foglalkoztatása

A nők foglalkoztatottsági problémájának megoldására tett első érdembeli lépés 1962. március 22-én a VB ülésen hozott határozat volt, mely szerint: „Tatabánya Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága a női munkaerők munkába állítása érdekében szükségesnek tartja egy nőket foglalkoztató könnyűipari üzem létrehozását.”¹² Határidőként a második ötéves terv végét (1965) szabták meg. Több szomszédos település gyárait megkereste a város, hogy telepítsenek üzemeket Tatabányára, a női munkaerő lekötésére. Épületet ajánlottak fel a gyárak számára és jelentős támogatást a közséfejlesztési alapból, de hiába. Ráadásul a már működő üzemek korszerűsítésével, ami a munkaerő nagyarányú felszabadulását eredményezte, az elhelyezkedésre váró női dolgozók száma megsokszorozódott.¹³

1960-ban Tatabánya lakosságának majdnem fele nő volt, de a munkaképes korú női lakoságnak alig 50%-a dolgozott, az összkeresők 79%-át a férfiak tették ki. Még 1963-ban is az összkeresőknek csupán 26%-a volt nő.¹⁴ Tatabányán 1964 júliusában 6252 munkaképes korú nő foglalkoztatása volt biztosítva, az összes munkaképes korú nő 41%-a dolgozott. Ez az arány a megyei (52,5%) és az országos (62,4%) szinthez képest még mindig alacsony volt.¹⁵

Azt, hogy mennyire sürgető feladat volt a város vezetése számára a nők foglalkoztatásának rendezése, mi sem bizonyítja jobban, mint a számtalan határozat, amelyet a nevezett probléma megoldása érdekében hoztak. 1963-ban ilyenek voltak többek között, hogy „Tatabánya Végrehajtó Bizottsága utasítja a munkaügyi előadót, hogy a vállalatok ellenőrzésénél keresse annak lehetőségét, hol lehet a férfi munkaerő helyett nőket alkalmazni, s kérje ehhez a vállalatok vezetőinek segítségét.”¹⁶ „Tatabánya Végrehajtó Bizottsága megbízza a VB-elnököt, hogy a súlyos női munkaerő-probléma megoldása érdekében járjanak el az OT-nál¹⁷ és a Könnyűipari Minisztériumnál, hogy könnyűipari üzemeket létesítsenek.”¹⁸ „Tatabánya Végrehajtó Bizottsága egyhangúlag állást foglal a tekintetben, hogy a városban felszabaduló középületeket elsősorban könnyűipari üzemek vagy részlegek létesítésére használja.”¹⁹

Akadályt jelentett a női munkaerő foglalkoztatásánál, hogy 98%-ban szakképzetlenek voltak, és a munkát kereső nők több mint felének még 8 általános iskolai végzettsége sem volt.²⁰ Ezért olyan munkalehetőséget kellett teremtenie a városnak, ahol a nők betanított munkásként foglalkoztathatók. Általában könnyű, kézi munkát igénylő munkahelyeket

¹² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 70/1962. sz. VB határozat 1962. március 22.

¹³ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1963. május 23.

¹⁴ Budapesten ez az arány 56,4%, megyei jogú városokban 41,2%, járási jogú városokban 36,9% volt. In: Tatabánya története II. (1972) 187. o.

¹⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

¹⁶ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 154/1963. sz. VB határozat 1963. május 23.

¹⁷ Országos Tervhivatal.

¹⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 155/1963. sz. VB határozat 1963. május 23

¹⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 156/1963. sz. VB határozat 1963. május 23.

²⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. március 11.

kerestek, mivel a munkára jelentkezők gépi munkát, vagy fizikai munkát nem szívesen vállaltak volna el, még akkor sem, ha a fizetés magasabb lett volna.²¹ Voltak népszerű munkakörök: adminisztratív munka, takarítónői, konyhai és felszolgálónői, de még a rászorulóknak sem szívesen vállaltak pl. kertészetben vagy termelősövetkezetben munkát.²²

Az elhelyezésre váró nők között a munkaügyi előadó sürgősségi sorrendet állított fel, az alapján, hogy ki a legrászorultabb. Gyakran előfordult, hogy a felkínált munkát nem fogadták el, mivel túl nagy fizikai megterhelést jelentett volna pl. építkezésen végzett segédmunka, illetve feltétel volt a 8 általános iskolai végzettség és a jó számológépszerűség pl. a MÁVAUT jegykezelői állásához.²³

A dolgozni vágyó nők részben családi helyzetüket akarták jobbá tenni, de az is gyakori volt, amikor a „kenyérkérdés” kényszerítette a nőt, hogy munkát vállaljon. Olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy könnyűipari beruházást azért nem kap Tatabánya, mert itt a nők elhelyezkedése nem kenyér, hanem inkább „kalács” probléma. Vagyis nem megélhetési gondok miatt vállalnának munkát a tatabányai lányok és asszonyok, hanem egy kis költőpénzt akarnak maguknak szerezni. Felmerült megoldásként, hogy átmenetileg háziipari szövetkezet létesítése is megfelelő lenne, kosárfonás, hímzés, és varrásoktatás indítása, hogy a szükséges ismeretek elsajátítása után lehetőség nyíljon az asszonyok alkalmazására. A háziipar azonban nem biztosított volna megfelelő bért a női munkavállalóknak. A tanfolyamok indításával kapcsolatban pedig az volt a tapasztalat, hogy inkább otthon maradtak az asszonyok, minthogy tanuljanak.²⁴

A nők foglalkoztatásánál problémát jelentett továbbá, hogy a hét legnagyobb tatabányai iparvállalat létszámigénye 1970-ig nem haladta meg az 500 főt. Az üzemek többségében kapun belüli munkanélküliség volt.²⁵ Nehezítette a nők munkába állását, hogy a vállalatok saját igényekkel léptek fel: pl. gyakorlatlalt rendelkező munkaerőt kerestek, olyan jelentkezőt akartak felvenni, akit már ismertek, illetve fontos szempont volt, hogy az illetőt megbízhatónak tartásák. Egyes vállalatok a munkaerő felvételnél a könnyebb munkára is gyakran egészséges, erős fizikumú férfiakat alkalmaztak, pedig az ilyen munkaköröket betölthették volna női jelentkezővel, vagy idősebb dolgozókkal is.²⁶ Problémát okozott, hogy felvételkor a nők nem vallották be várandósságukat, és munka közben lettek rosszul, aminek következményeként súlyos balesetek történhettek.

Számottevő volt azoknak a fiatalok számára a száma, akik a gimnáziumból kimaradva nem tanultak tovább, hanem elhelyezésüket kérték a Városi Tanácsnál. Ezeknél a jelentke-

²¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

²² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1962. július 12.

²³ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1963. május 23.

²⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1962. július 12.

²⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

²⁶ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1962. július 12.

zöknél már nemcsak a szakképzettség hiánya okozott problémát, hanem automatikusan megjelent a napközi, és bölcsődei férőhelyigény is.²⁷

A Tatabányán működő nehézipari üzemek csak kisszámú kisegítő munkakörben tudtak alkalmazni női munkaeerőt. Olyan előfordult, hogy a korszerűsített, gépesített üzemekben a férfiakat lecserélték olcsóbb női munkaeerőre, de nem ez volt a jellemző.

Az állami vállalatok könnyűipari üzemeinek tatabányai letelepítésével a Könnyűipari Minisztérium nem értett egyet. A tanácsi vállalatoknál visszahúzó erőként jelentkezett az ilyen üzemek alacsony termelékenységé és nagyméretű gépi és anyagi beruházása. A szövetkezeti szektor rugalmasabb volt, és a „felsőhatósági intézkedések” kötelezték a szövetkezeteket a vidéki letelepülésre. A város vezetői 1963-tól a szövetkezeti és tanácsi vállalatoknál próbálkoztak olyan munkahelyeket szervezni, amelyek növelnék a női munkaeerők elhelyezésének lehetőségeit.²⁸

A női munkaeerő foglalkoztatására tett lépéseket két csoportba lehet osztani: egyrészt a régi üzemek női munkavállalói létszámának emelésével, másrészt új üzemek letelepítése révén. A Tatabányán működő vállalatok közül a Hungária Ktsz, a Mikrolin Ktsz, a Gép- és Vegyesjavító Vállalat, az Ipari Melléktermék Feldolgozó Vállalat és a Magyar Gyapjufonó és Szövőgyár Tatabányai kivarró részlege tekinthető olyan munkahelynek, amelyeknek fejlődése folyamán további női munkaeerő-felvételre volt lehetőség. A szezonmunkák, pl. a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél a kertészet, csak enyhítették a nők foglalkoztatásának problémáját, de nem oldották meg.²⁹

A telepített könnyűipari üzemek dolgozói létszámának alakulása az első években

Vállalat neve	Tatabányai működés megindítása	Induló létszám	1965. évi létszám
Mikrolin Politechnikai Játékkészítő Ktsz	1963. április	15	102
Hungária Ktsz	1963. szeptember	25	186
Ipari Melléktermék feldolgozó Vállalat	1964. február	33	207
Gép- és Vegyesjavító Vállalat fémcikk üzeme	1964. március	60	316
Magyar Gyapjufonó- és Szövőgyár Tatabányai kivarró részlege	1964. december	38	100

A könnyűipari üzemek Tatabányán történő telepítését számtalan akadály hátráltatta. A legalapvetőbb probléma, hogy több üzem is kultúrotthonban kezdte meg működését, mert nem volt megfelelő kialakított üzemhelyiség a városban. A Szénbányászati Tröszt felajánlotta a tatabányai villamos műhely, a tatabányai forgácsoló és a régi Központi Mű-

²⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. december 18.

²⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

²⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

helyüzem épületét a női munkaerő foglalkoztatására.³⁰ Ezeket azonban át kellett alakítani, illetve felújítani, korszerűsíteni, ha egyáltalán megfeleltek a vállalatok elképzeléseinek. A legtöbb könnyűipari üzemmel kötött szerződésben a megállapodásnak, és az üzem megindításának két alapvető feltétele volt. Az egyik a megfelelő üzemhelyiség kialakítása, amit a Városi Tanácsnak kellett megteremtenie. A másik, hogy a városba települt gyár, vagy a gyár egyik részlege elsősorban női munkaerőt foglalkoztasson.³¹

A Hungária Ktsz-nél a megállapodásban rögzítették, hogy a dolgozók betaníttatását, ha szükséges szakmai képzését a termelőüzem vállalja.³² Nehéz volt a szakképzetlen munkaerővel dolgoznia az új gyáraknak, különösen a Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyárnál okozott ez nagy problémát. A gyár tatabányai kivarró részlegénél további problémát jelentett, hogy a betanulási idő alatt (6 hét) alacsonyabb bért kaptak a dolgozók.³³ A foglalkoztatott dolgozók túlnyomó többsége a Tatabányai Cementgyárból került át a kivarró részleghez, ahol a munka lényegesen nagyobb fizikai igénybevételt jelentett és a kereset is magasabb volt.³⁴ Olyan üzem is volt, amely illegálisan kezdte meg a termelést (Gép- és Vegyesjavító Vállalat fémcikk üzeme) mert az Országos Tervhivatal nem engedélyezte működését. Volt olyan könnyűipari üzem (Hungária Ktsz), amelyben az egészségügyi körülmények nem voltak megfelelőek. „A szabályos iparigazolványt a szövetkezet részére már több ízben ki akartuk adni, de ezt lehetetlenné tették a szövetkezetnél fennálló szociális és egészségügyi problémák. A szövetkezet végleges működési engedélyét 1966. december 31. után kívánjuk kiadni. A fenti türelmességnek a fő oka az, hogy városunkban a női munkaerő foglalkoztatottságának lehetőségei kismértékben állnak fenn, és jelenleg mintegy 3000 főt tartunk nyilván, akiknek foglalkoztatásáról feltétlenül gondoskodni kell”.³⁵

A bedolgozói hálózat megszervezését több vállalat is tervezte, amelyben kifejezetten nőket kívántak alkalmazni. A bedolgozói rendszer nagyon kedvező volt a nők foglalkoztatása szempontjából, mert nem vont maga után bölcsődei és óvodai helyigényt.³⁶ Ugyanakkor kialakításánál problémát jelentettek pl. a balesetek, mert nem volt egyértelműen megállapítható, hogy üzemei vagy egyéb balesetet szenvedett-e a dolgozó.³⁷

Eleinte nagy volt a gyárakban a fluktuáció, mert az addig háztartási munkához szokott asszonyok nehezen szokták meg az üzemi munkát.³⁸ Sokan a könnyebb munkahely reménye, illetve különböző családi problémák miatt léptek ki, de olyan is előfordult, hogy a férj nem nézte jó szemmel, hogy az asszony munkahelyen dolgozott, mert akkor kevesebb ideje maradt a háztartásra és a családra. A fluktuáció okai között szerepelt, hogy nem tud-

³⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 290/1963. sz. VB határozat 1963. szeptember 12.

³¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

³² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. július 29.

³³ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. augusztus 26.

³⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. augusztus 26.

³⁵ TMJVL XXIII/120/a. Ipari, Kereskedelmi és Mezőgazdasági Osztály iratai Budapesti Hungária Műanyagfeldolgozó KTSZ tatabányai részlegének iparügye. 1966. szeptember 2.

³⁶ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1964. július 30.

³⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. augusztus 26.

³⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve. 1965. július 29.

ta mindenki elvégezni a rábízott munkát, vagy — és ez gyakori indok volt — nem tudta megoldani a gyermeke bölcsődei elhelyezését. Ez a probléma nem kizárólag az újonnan települt könnyűipari üzemek miatt alakult ki, de a nők tömeges munkába állása folytán megsokszorozódott. A Tatabányai Hőerőmű Vállalat beszámolója szerint „Az üzemben dolgozó nők egy része kis gyermekeit a városi bölcsődékben és óvodákban helyezi el. Megnehezítik a nők helyzetét, hogy ezen, gyermekjóléti intézmények nyitvatartási ideje nem igazodik az üzemi munkaidőhöz. A gyerekeket csak reggel 6 óra után lehet elhelyezni és ezért a nők nem tudják az üzemben időben megkezdeni munkájukat. Az üzemi munkaidőt nem lehet a gyermekes nők igénye szerint megváltoztatni. Az intézmények nyitvatartási idejének módosítása meghaladja a vállalat hatáskörét.”³⁹

A Hungária Ktsz-nél a munkahelyről történő kilépés legfőbb oka az volt, hogy a dolgozók nem tudták vállalni az egészségre ártalmas munkát, és rövid idő múlva, olykor pár nap után kiléptek. Éppen ezért a város vezetése vizsgálatot rendelt el a gyár területén a bőrbetegségek megelőzése érdekében.⁴⁰ Akik viszont egy-két hetet dolgoztak a gyárban — derül ki a jegyzőkönyvből — már ott maradtak a munkahelyükön. A rossz munkakörülmények is befolyásolták a dolgozók felmondását, illetve a munkahely váltását, pl. az építkezések elhúzódása miatt semmilyen szociális létesítmény nem állt a dolgozók rendelkezésére: sem meleg víz, sőt hosszabb ideig fürdési lehetőség sem volt, de rossz volt a fűtés is.⁴¹ A munkaügyi főelőadó kimutatása szerint kb. ugyanannyian kérték felvételüket, mint amennyi nőnek korábban már munkát biztosítottak.⁴²

A könnyűipari üzemek közül több is végleg Tatabányára kívánt telepedni, ha megfelelő üzemhelyiséget és szociális létesítményeket alakítanak ki a működésükhöz.

A felmerülő problémák ellenére a női munkaerő elhelyezésére tett intézkedések mellett, hogy növelték a munkalehetőségek számát, a női lakosság körében is megemelték a munkát keresők számát. Ez részben a város fejlődésével, részben a magasabb életszínvonalra való törekvéssel indokolható.⁴³ A nők fokozottabb munkába állítását igényelte az a tény is, hogy az 1960-as évek közepén férfi munkaerőhiány volt, és így a munkaerőigény kielégítése elsősorban nők és fiatalok köréből volt lehetséges. Az 1963 és 1965 között letelepült üzemek 1000-1100 nő számára biztosítottak munkalehetőséget.⁴⁴

³⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve A Tatabányai Hőerőmű Vállalat tájékoztató jelentése a munkásosztály helyzetének megjavítása érdekében tett intézkedésekről. 1966. október 20.

⁴⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve. 197/1965. sz. VB határozat 1965. július 29.

⁴¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. július 29.

⁴² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. december 18.

⁴³ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. március 11.

⁴⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1966. június 2.

Háziasszonyból gyári munkás. A nők tömeges foglalkoztatásának nehézségei

Annak ellenére, hogy az 1960-as évek közepén már sok nő dolgozott a különböző hivatalokban és a kereskedelemben, az itt dolgozók létszáma mégsem volt jelentős a nők összfoglalkoztatottságában. A könnyűipari üzemeken kívül több nagyobb üzemben is dolgoztak nők, pl. a Cement- és Mészműveknél, a KOMÉP-nál. A városban működő két termelőszövetkezetről is elég nagy volt a nők aránya. Az egészségügyi ágazatban, bölcsődevezetőként, napközi otthonokban, gyermekorvosként, asszisztensi, gondozónői, védőnői, takarítói munkakörökben is jelentős volt a nők létszáma. A művelődésügyi ágazatban is többségben voltak a nők.⁴⁵ Ezekon a munkahelyeken azonban vagy nehezebb, fizikai munkát kellett végezni, vagy túl alacsonyok voltak a fizetések, vagy magasabb iskolai végzettséghez kötött volt az álláslehetőség.

Az üzemi, hivatali munka elvégzése után továbbra is nagy terhet jelentettek a nőknek a második műszak nehézségei. A város nem készült fel időben a nők tömeges foglalkoztatására. A munkába járó nők nehezen jutottak el a munkahelyükre és haza, mert a közlekedés nem tartott lépést az igényekkel, de az üzletek ellátottsága sem volt megfelelő. A munka után vásárló asszonyokat délután már csak az üres polcok várták a boltokban.⁴⁶ Hiányoztak a városban a megfelelő színvonalú szolgáltatások, pl. gyorstisztító és patyolat.⁴⁷ Különböző javaslatok születtek, pl. hogy a kereskedelemben minél több zöltség megtisztítva, vagy félig feldolgozva kerüljön eladásra, ezáltal az otthoni főzés könnyebbé és gyorsabbá válhat.⁴⁸ Továbbá az is szóba került, hogy segítheti a nők foglalkoztatását a bedolgozói hálózat kiszélesítése és a részmunkaidős foglalkoztatás bevezetése pl. a kereskedelemben, a postai kézbesítőknél, a közműszolgáltatásoknál, a díjbeszedőknél és az áramleolvasóknál.⁴⁹

1964-től kezdve a VB minden évben sokat foglalkozott a női munkaerő helyzetével és az ezzel kapcsolatos ipartelepítéssel. A rendelkezésre álló anyagi eszközök és a Szénbányák Vállalat, valamint a II. sz. Hőerőműnél átadott épületek átalakításával jelentős eredményt ért el a város a női munkaerő foglalkoztatása terén.⁵⁰ „A bányai lakótelep mögött 26 épület készült felvonulási munkásszállás céljára. A Városi Pártbizottság, valamint a Városi Tanács kezdeményezésére, ezek közül 8 épületet a Magyar Gyapjúfonó- és Szövő Vállalatnak, 10 épületet a Beloianisz Híradástechnikai Gyárnak adjuk át. Ezek a vállalatok női munkaerőt foglalkoztató ipari üzemeket rendeznek be ezekben az épületekben. Itt több száz tatabányai nő részére biztosítanak munkalehetőséget” — írja beszámolójában a Tatabányai Hőerőmű Vállalat igazgatója.⁵¹

⁴⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. december 18.

⁴⁶ Dolgozók Lapja 1967. július 15. Egy téma. Ami már a múlté Tatabányán. Női munkást keresnek, kevés a jelentkező, új gondok, nehézségek c. cikk.

⁴⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1965. december 18.

⁴⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1966. február 10.

⁴⁹ TMJVL XXIII/101/a. Tű jegyzőkönyve 1966. június 23.

⁵⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

⁵¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve A Tatabányai Hőerőmű Vállalat tájékoztató jelentése a munkásosztály

Az Erőmű Beruházási Vállalat (ERBE) is lemondott a felszabaduló felvonulási épületeiről annak érdekében, hogy minél több női munkaerőt alkalmazhassanak a városba települt üzemek. Határozatban rögzítették, hogy „a Végrehajtó Bizottság felkéri a Hőerőmű Vállalat Vezetőségét, hogy a Városi Tanács VB függetlenített vezetőikkel közösen folytassanak tárgyalást az ERBE Vezetőségével, annak érdekében, hogy a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár még ebben az évben két épületet igénybe tudjon venni, úgy, hogy ott az üzemelést 1966. december 31-ig megkezdhessék”.⁵² Mivel „a jelenlegi kedvezőtlen álláspont elkedvetlenítette a gyár vezetőit, s nem akarnak beruházást tervezni Tatabányára. Ez pedig súlyosan érintené azokat a munkalehetőségre váró nőket, akiket a gyár alkalmazásába kívántunk felvetetni. Az ERBE épületek átadását sürgetni kell, elsősorban a BHG⁵³ kérdésében. A gyár 800 személy elhelyezését vállalta, s mi nem tudunk két épületet biztosítani. A megbeszélésünk során, s a nyilatkozataikból az tűnt ki, hogy legszívesebben visszalépnének. Ezt pedig nekünk nem szabad megengednünk” fogalmazott a VB elnöke.⁵⁴

Telepített üzemek dolgozói létszáma 1967-ben⁵⁵

Vállalat neve	1967. I. negyedévi létszám	Bedolgozók létszáma
Beloianisz H. Gy.	263	
Gyapjúfonó- és Szövőgyár	410	
Mikrolin Ktsz	278	24
Magyar Acélárugyár Kisrugó Üzeme	72	
Fővárosi Kézműipari V.	100	70
Ipari melléktermék V.	167	159
Hungária Ktsz	153	
Fémipari V.	348	
összesen	1791	253

A Beloiannisz Híradástechnikai Gyár 1966 év végén, az Acélművek Szerszámgépgyárának finomrugók gyára és a Fővárosi Kézműipari Vállalat — eleinte csak bedolgozókat foglalkoztatva — az 1967. év elején települt Tatabányára. Emellett Papírfeldolgozó Vállalat letelepítését is tervezte a város.⁵⁶

A telepített és helyi üzemek női munkaerő-felvétele az 1967. év második félévére jelentős létszámot tett ki. A kialakult helyzetet nagyban segítette a szülési szabadság és a gyermekgondozási segély bevezetése, amely városi szinten kb. 600-800 női dolgozót

helyzetének megjavítása érdekében tett intézkedésekről. 1966. október 20.

⁵² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 262/1966. sz. VB határozat 1966. október 20.

⁵³ Beloiannisz Híradástechnikai Gyár.

⁵⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1966. október 20.

⁵⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve „A nők munkafeltételeinek megteremtése a II. sz. Hőerőmű felvonulási épületeiben, új üzemek telepítésének tapasztalatai és a további lehetőségek” tárgyú jelentés I. sz. kimutatása 1967. június 1.

⁵⁶ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1967. június 1.

érintett. Emellett egyes üzemek gyorsabb ütemben érték el a tervezett létszámot, és a bedolgozói rendszer is csökkentette a munkaerő-kínálatot, ugyanúgy, ahogy a nyári idénymunka lehetősége is.⁵⁷

Sikerült elérni, hogy egy-egy munkára jelentkező nő részére nemcsak egy munkahelyet tudtak megjelölni, hanem 8, többségükben korszerű munkahely közül választhattak. Ezzel éltek is a munkavállalók, minden beinduló új üzemben 50%-os volt a fluktuáció.⁵⁸ A textilipari üzemeknél a munka sok türelmet, gyakorlást, jó szemet és kezűgyességet igényelt, ezért a létszám szinten tartása nehéz volt. A Magyar Gyapjúfonó- és Szövőgyárból 1967-ben a dolgozók több mint fele lépett ki. A Fővárosi Kézműipari Vállalat konfekciórészlegénél 105%-os volt a fluktuáció 1967-ben, vagyis a dolgozói gárda teljesen kicserélődött. A magas fluktuáció okai között továbbra is szerepelt a nehézkes organizáció, az alacsony kereseti lehetőség, a nyereségrészesedés kifizetése körüli huzavona, a nem megfelelő informáltság a munkahelyi normákról. Nagy felháborodást okozott, hogy egyes telepített üzemeknél jelentős különbség volt a gyár budapesti és tatabányai kereseti lehetősége között, „természetesen” a tatabányai dolgozók kárára. Ugyanakkor szinte mindegyik üzem étkezési hozzájárulást fizetett dolgozóinak, általában napi ebédjegy formájában. Több munkahelyen textilutalványt adtak évente, és a Magyar Gyapjúfonó- és Szövőgyárnál már ipartanuló-képzés is folyt, így az ott dolgozók szakmunkások lehettek.⁵⁹

Az új üzemtelepítéseknél nehezítette a munkakezdést a közlekedés túlszűfolttsága. Főleg a II. körzet erőműi telepítésénél jelentkezett a munkaidő váltásakor zsúfolttság. Az Autóközlekedési Vállalat járatainak sűrítésével enyhített a helyzeten, azonban ez nem jelentett, nem jelenthetett végleges megoldást.⁶⁰

Azzal is számolnia kellett a városnak, hogy nem csak tatabányai nőket kell elhelyezni. Elsősorban oroszlányi jelentkezőkkel kellett számolniuk. Többen azért költöztek tatabányai rokonaikhoz vidékről, hogy nagyobb eséllyel nyerjenek el egy-egy állást.⁶¹ A vidékiek létszáma az új könnyűipari üzemekben eleinte a dolgozók 6-8%-a volt, de fokozatosan emelkedett a „bejáró” dolgozók száma.⁶²

1967. július 15-én megjelent egy cikk a Dolgozók Lapjában: „Egy téma. Ami már a múlt Tatabányán. Női munkást keresnek, kevés a jelentkező, új gondok, nehézségek.” — címmel. A cikk szerint Tatabányán a '60-as évek elején 18 ezer munkaképes korú nő tartottak számon. Foglalkoztatásukra a nehézipar nem volt alkalmas. Egy új problémáról, a női munkanélküliségről kezdtek beszélni, és ez jelentős szociális problémákat okozott. A város azonban megtalálta a megoldást. A nehézipar mellé telepített könnyűipar munkát

⁵⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

⁵⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1967. június 1.

⁵⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

⁶⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1967. június 1.

⁶¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1967. június 1.

⁶² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1969. november 12.

adott a dolgozni vágyó nőknek, jövőt biztosított a városnak és sokrétűbbé tette arculatát is. A cikk szerint 1967 nyarán 9580 nő dolgozott Tatabányán, ez több mint a fele volt a munkaképes korúaknak. A Városi Tanács mindenkit elhelyezett, aki dolgozni akart. Ez év első felében több mint 2000 nőt közvetített ki a tanács munkaerő-közvetítő irodája, közülük 900-at az újonnan települt üzemekbe — nyilatkozta a város egyik vezetője az újságnak. Többek között elmondta, hogy az a vád érte a tanácsot, hogy nincs annyi munkát kereső nő Tatabányán, mint ahogy arra számítani lehetett. 1967-ban 250-260 lány végzett középiskolában, de csak 15 jelentkezett munkára és nem sokan tanultak tovább főiskolán sem. Többségük irodai munkára várt illetve vágyott, nyilván úgy gondolták, hogy adminisztratív munkaerő is kell a gyárakba, üzemekbe. Példaként említette a Beloianisz Híradástechnikai Gyárat, amely 40 nőt kért a tanácstól. A munkaközvetítő iroda azonnal értesített 150 nőt, de csak 14 jelentkezett munkára. Pedig a legtöbb újonnan telepített könnyűipari üzem nagyarányú létszám bővítést tervezett a közeljövőben, melyhez női munkaerőt kerestek. Az elhelyezkedésre várók között alig volt már 8 általános iskolával rendelkező nő, s ezek többsége is csak bedolgozást vállalt. A cikk hangsúlyozta, hogy „a városban még mindig 8 ezer olyan munkaképes korú nő van, akiknek egy részére számítanak, de hogy hol vannak, és miért nem jelentkeznek, azt senki sem tudja.”⁶³

Telepített üzemek létszámának alakulása 1968-ban⁶⁴

Vállalat neve	1968. I. 1.		1968. VII. 15.	
	összlétszám	ebből nő	összlétszám	ebből nő
Gyapjúfonó	564	558	725	719
Beloianisz	321	310	630	615
Mikrolin Ktsz	309	224	453	260
Hungária Ktsz	207	180	220	199
Kézműipari V.	111	109	97	95
Fémipari V.	923	438	967	466
Acélárugyár	88	66	232	128
összesen	2523	1885	3324	2482

1968 szeptemberében szintén a Dolgozók Lapja írt arról, hogy felmerült újabb könnyűipari vállalatok Tatabányára történő telepítése. 12 ezer családhoz küldték ki a Hab-selyemárugyár jelentkezési lapjait. „A felhívásra mindössze százhetvenen jelentkeztek, közülük is negyvenen jövőre állnának munkába, a csomagolóban ötvenkilencen vállalnának munkát, a többi bedolgozó lenne. Ez a — mondhatjuk nyugodtan — kudarc egész új megvilágításba helyezte Tatabányán a női munkaerő helyzetét. Nincsen munkát vállaló nő Tatabányán! Illetve az a nem számottevő létszám, amely vállalna, nem megy a Hab-

⁶³ Dolgozók Lapja 1967. július 15. Egy téma. Ami már a múlté Tatabányán. Női munkást keresnek, kevés a jelentkező, új gondok, nehézségek c. cikk.

⁶⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve, „A Női munkaerő elhelyezésének lehetősége és további feladataink” tárgyú jelentés 4. sz. táblázata 1968. szeptember 5.

selyem- és Kötöttárugyárba varrni.”⁶⁵ 1968-ban az egyik VB ülésen a VB elnökhelyettes beszámolójában is konkrét számadatokkal indokolta egy újabb gyár letelepítésének szükségességét. Ezek szerint 1968. január 1-én 10676 nőt dolgozott a városban, a kimutatások alapján ez a szám 1971-re 13934 főre emelkedhet. A különbség 3258 fő volt, akiknek elvileg munkalehetőséget kellett volna biztosítani. A közel 3300 munkaképes korú nőből a telepített üzemek 1971-ig 900 főnek teremthettek volna munkát. „Ezért mintegy 12 ezer családhoz küldtünk ki jelentkezési lapot a Habselyemáru gyárhoz. Ebből, mint igény érkezett be 1968-ra üzembe 170 fő, bedolgozónak 74, csomagolóba 59.”⁶⁶ Ezek alapján a város úgy látta, hogy csak a meglévő üzemek munkaerő-szükségletét tudja biztosítani, így nincs szükség a Habselyemárugyár Tatabányára történő telepítésére.

Valójában 7670 munkaképes korú nő élt a városban, de csak egy részük dolgozott, és egy jelentős részük nem akart — legalábbis gyárakban — dolgozni. Ezt azzal magyarázták, hogy amikor a női munkaerőt foglalkoztató üzemeket letelepítették a városban, nem gondoltak arra, hogy a tatabányai nők hozzászótkak ahhoz, hogy nem járnak el dolgozni. A szemléletváltáshoz pedig időre volt szükség.⁶⁷

A munkafegyelemmel eleinte nagyon sok probléma volt. Azok a nők, akik gyárakban, üzemekben kezdtek dolgozni, nem váltak egyik napról a másikra ipari munkássá. Nagyon nehezen szoktak hozzá a „munkába járáshoz”. Például, ha beteg lett a gyerekük, szabadságkérés nélkül otthon maradtak, vagy ha reggel elhúzódott a házimunka, pár órával később mentek dolgozni. Ha az anya, a feleség dolgozni kezdett, az egész család élete megváltozott. Olyan is volt, aki bár szeretett dolgozni és a munkát sem tartotta nehéznek, mégis kilépett a munkahelyéről, mert nem bírta tovább elviselni a férje „cirkuszolását”. Pedig nagyon sok családban szükség volt arra, hogy mindkét szülő dolgozzon. Tatabányán az átlagkereset elég nagy volt, de ez nem volt igaz az egy családtagra eső jövedelem nagyságára. A könnyűiparban alacsonyak voltak a bérek, különösen a textiliparban. Néhány vállalatnál 15-16 napos munkahónapok voltak. Itt a folyamatos termelés érdekében szükséges lett volna olyan létszámra törekedni, amely a teljes foglalkoztatást biztosítja. Minden munkahelyen az volt a cél, hogy csökkentsék a fluktuációt és kialakuljon a törzsgárda. Panaszként hangzott el az egyik VB ülésen, hogy az ide települt vállalatok azt várják, hogy a város oldja meg helyiségigényüket, közlekedési problémájukat, létszámingadozásukat, de ők maguk nem tesznek azért semmit, hogy a dolgozókat maguknál tartsák. A gyárak vezetősege pedig arról panaszkodott, hogy sok nő visszament volna szülés után dolgozni, de nem volt elég bölcsőde, illetve bölcsődei férőhely a városban.⁶⁸ A szülési szabadságon lévő nők mindegyike igénybe vette az anyasági segélyt, de a gyermekgondozási segély

⁶⁵ Dolgozók Lapja 1968. szeptember 19. Nincs munkát kereső nő Tatabányán. Megszüntetnek egy üzemet, előtérben a szociális problémák rendezése c. cikk.

⁶⁶ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

⁶⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

⁶⁸ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. szeptember 5.

teljes tartamára a szülő nők mintegy 50%-a nem tartott igényt, inkább újra munkába állt, ha volt kire bízniuk gyermeküket. Ezt nyilván az anyagi körülményeik határozták meg.⁶⁹

A foglalkoztatott női munkaerő megoszlása korcsoportonként 1968. július 15-én.⁷⁰

Vállalat neve	15–18 éves	19–25 éves	26–30 éves	31–35 éves	36–40 éves	41 és több	összesen
Gyapjúfonó	302	249	80	46	29	13	719
Beloianisz	106	223	109	78	62	37	615
Mikrolin + bedolg.	35	72	52	55	52	87	353
Hungária + bedolg.	2	45	35	36	28	51	197
Kézműipari V	9	28	14	11	12	20	94
Fémipari V.	35	140?	72	67	48	68	430
Acélárugyár	21	38	15	26	12	15	127
KIMÉV	66	68	20	22	15	18	209
összesen	576	863	397	341	258	309	2744
A fentiből szülési, gyermekgondozási szabadságon van							
Gyapjúfonó	5	72	11	5	1		94
Beloianisz		17	11				28
Mikrolin Ktsz		17	2				19
Hungária Ktsz		9	9	1		1	20
Kézműipari V.		1					1
Fémipari V.	1	33	9	3	1	1	48
Acélárugyár		4					4
KIMÉV		9	3	2			14
összesen	6	162	45	11	2	2	228

Sok fiatal lány befejezve, esetleg abbahagyva a középiskolát, sőt olykor az általános iskolát, mindenféle szakképesítés nélkül munkába állt. A telepített üzemekben dolgozó lányok, és asszonyok kétharmad része 30 év alatti volt, többségük betanított munkásként dolgozott, és lehetőségük sem volt, vagy csak nagyon keveseknek, szakmunkássá válni. Akadályt jelentett, hogy a legtöbb üzemben nem volt ilyen képzés, illetve, hogy a munka és a háztartás mellett nem volt idejük és türelmük a tanulásra.

⁶⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1969. november 12.

⁷⁰ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve. 1968. szeptember 5.

Határozati javaslatként fogalmazták meg a Városi Tanács ülésén, hogy az üzemeknél nagyobb mértékben kell segíteni a tanulóképzést, figyelembe véve azt, hogy a 8 általános iskolát végzettek száma csak növekedni fog. Fel kell hívni az általános és a középiskolák figyelmét, hogy pályaválasztási tanácsadás keretében szervezzenek üzemlátogatást, ezáltal népszerűsítve az üzemi munkát.⁷¹ Voltak olyan üzemek, amelyek szinte csak betanított munkásokat alkalmaztak, ott nem volt lehetőség szakmunkás bizonyítványt szerezni, ezen is változtatni kívánt a városi vezetés.

Női munkaerőt foglalkoztató üzemek létszáma 1969-ben

Vállalat neve	összlétszám	ebből nő	ipari tanuló
Hungária Ktsz	197	180	—
Fémipari V.	1178	401	52
Gyapjúfonó	572	562	44
Beloianisz	984	898	31
Kézműipari V.	109	107	—
Mikrolin Ktsz	499	384	19
Háziipar Export	80	80	—
Praktika Ktsz	214	144	12
Delta Ktsz	493	206	51
KIMÉV	452	238	5

A Városi Tanács nemcsak a dolgozó nők szociális helyzetét, hanem a női dolgozókat foglalkoztató üzemek egészségügyi ellátását is folyamatosan figyelemmel kísérte.⁷²

1969 őszén a Városi Tanács többször is napirendjére tűzte a női dolgozókat foglalkoztató üzemek egészségügyi helyzetét. Többek között meghallgattak egy tájékoztató jelentést a női dolgozók munkafeltételeinek „megjavítására” tett intézkedésekről, és azok eredményeiről a telepített üzemeknél. A beszámolót azonban nem fogadták el, mivel azt hiányosnak találták, és egy újabb ellenőrzést írtak elő az üzemeknél, majd az egész intézkedési tervet újratárgyalták 1970 januárjában. Ezekből a jelentésekből kiderült, hogy a Komárom Megyei Fémipari Vállalat Tatabánya egyik legnagyobb ütemben fejlődő üzeme volt az 1960-as évek végén. Az újonnan épült üzemrészek korszerűek voltak, a régi telephelyek adottságai azonban egészségügyi szempontból nem érték el a megfelelő szintet, de a vállalat vezetői igyekeztek a meglévő hiányosságokat megszüntetni. Az üzem részére csak napi két órában rendelő üzemorvost alkalmaztak, a főfoglalkozású üzemápolónőt pedig a vállalat fizette. Az orvosi rendelő állapota megfelelő volt, de az egészségügyi osztályvezető mindenképpen szükségesnek tartotta egy főfoglalkozású üzemorvos alkalmazását. A Komárom Megyei Ipari Melléktermékfeldolgozó Vállalat egészségügyi hiányosságai elsősor-

⁷¹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1968. október 17.

⁷² TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 114/1969. sz. VB határozat 1969. augusztus 21., TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 91/1970. sz. VB határozat 1970. augusztus 19.

ban az üzemszerek nem megfelelő helyen történő elhelyezéséből adódtak. A fröccsöntő műanyagipari részleg elég zsúfolt, és meleg volt. Főfoglalkozású üzemorvos nem volt, az üzemszörzeti orvos hetenként kétszer látogatta meg az üzemet.⁷³

A Fővárosi Kézműipari Vállalat tatabányai üzemeinek öltözői messze elmaradnak a követelményektől. A 80 főt — teljes létszámban női dolgozókat — foglalkoztató üzemsben csupán a kézműipás volt megoldható problémamentesen. Mindössze kétfős zuhanzó állt a műszak után tisztálkodni vágyók rendelkezésére, ráadásul fűtetlen helyiségben. Az Acélárugyár üzemeiben viszonylag könnyű, de „olajos” munkát végeztek a dolgozók. Az orvosi felügyeletet egy mellékfoglalkozású üzemorvos látta el az üzems rendelőjében. A dolgozók részére az igényeknek megfelelő fürdőt biztosítottak.⁷⁴

A II. sz. Erőmű lakótelepén létesített két üzems, a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár és a Magyar Gyapjúfonó- és Szövőgyár üzemeinek egészségügyi problémái azonosak voltak. Különbösebb „egészségügyi ártalom” egyik munkahelyen sem volt, a munkatermek kialakítása megfelelt az egészségügyi követelményeknek. Korszerű munkakörülmények, jól berendezett öltözők, és fürdők álltak a dolgozók rendelkezésére. A Beloiannisz Híradástechnikai Gyár tatabányai telepén a munkakörülmények kimagaslóan a legjobbak voltak — ahogyan a munkaügyi főelőadó fogalmaz —, legalábbis tatabányai viszonylatban. Tiszta, könnyű munka, jól felszerelt üzemsrészsel. Az öltözők kapacitása viszont kicsi volt a telep 1000 fős létszámához képest. Ezt a helyzetet egy új csarnok felépítésével kívánták megváltoztatni.⁷⁵ Mindkét üzemsben üzemszörzeti orvos volt, vagyis mindegyik üzemsben más-más körzeti orvos hetente kétszer 2-3 órában látta el az üzemorvosi feladatokat. Az egészségügyi osztályvezető arról panaszkodott beszámolójában, hogy igyekeztek végleges formában megoldani a gyárak ellátását, de az üzemek vezetői nem nyújtottak ehhez megfelelő segítséget. Terveik szerint egy főfoglalkozású orvost kívántak alkalmazni, aki az ott letelepült valamennyi üzemsben ellátná az üzemorvosi feladatokat, és egyidejűleg a telep lakosságát is.⁷⁶

Az 1969-es jelentésben még arról is beszámol az egészségügyi osztályvezető, hogy semmilyen formában nem tudták megoldani saját erejükből — bár a dolgozók létszáma és az üzemek tevékenysége indokolta volna — a Delta, a Mikrolin és a Hungária Ktsz üzems-egészségügyi ellátását. A felsorolt műanyagipari tevékenységet folytató ktsz-eknél dolgozók komoly egészségi ártalmaknak voltak kitéve. A felsorolt üzemek vezetői általában tiszteletdíjas orvosokat alkalmaztak. A Hungária Ktsz volt az egészségre legártalmasabb üzems, ezért szigorú ellenőrzést tartottak a dolgozók egészségének védelme érdekében. Új öltözőt építettek, és korszerű fürdővel látták el az üzemet. Korszerű elszívó-,

⁷³ TMJVL XXIII/102/a. Tű ülés jegyzőkönyve Beszámoló Tatabánya város vállalatainak, üzemeinek üzems-egészségügyi helyzetéről. 1969. szeptember 11.

⁷⁴ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1970. január 21.

⁷⁵ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1970. január 21.

⁷⁶ TMJVL XXIII/102/a. Tű ülés jegyzőkönyve Beszámoló Tatabánya város vállalatainak, üzemeinek üzems-egészségügyi helyzetéről. 1969. szeptember 11.

és fűtőberendezéseket szereltek fel, így biztosítva a munkatermek fűtését, és a levegő tisztaságát. Ezeknek a lépéseknek a hatására a foglalkozási ártalomból eredő betegségek száma fokozatosan csökkent.⁷⁷ A Delta Ktsz üzemében nehéz fizikai munkát végeztek a dolgozók, amely az egészségre is ártalmas volt, ráadásul a szociális és kommunális berendezések fejlesztése is elmaradt.⁷⁸ A Mikrolin Ktsz üzemeiben elszívó berendezéseket szereltek, és saválló téglával vonták be a padlót, valamint megoldódott a női mosdó fűtése is, de a meleg víz a műszak végén még mindig nem volt elegendő a dolgozók tisztálkodásához.⁷⁹

A jelentésekből és beszámolókból kiderül, hogy több üzemben végeztek a nők nem kimondottan könnyű fizikai munkát. Egyes üzemekben kifejezetten veszélyes, és egészségtelen körülmények között dolgoztak. Gyakori volt, hogy az egészségi állapotuk romlása miatt léptek ki a nők a munkahelyükről. Több üzemben nem volt megfelelő öltöző, a tisztálkodási lehetőségek korlátozottak voltak és rossz volt a gyárak megközelíthetősége, nehezen lehetett munkába járni. Az üzemek többsége eleinte nem rendelkezett orvosi rendelővel és állandó üzemorvossal sem, gyakran csak egy mellékállású üzemorvos látta el az orvosi felügyeletet.

Összefoglalás

Tatabányán már az 1950-es években problémát jelentett a női munkaerő foglalkoztatása, de csak az 1960-as években sikerült a szakképzetlen nők tömeges foglalkoztatását megoldani. Mind a telepített könnyűipari üzemek vezetői, mind a női munkavállalók eleinte másképpen képzelték „a munkába állást”. Sokat kellett mindkét félnek változtatni, amíg a munkavállalók igényei, elsősorban bérigényei, és a foglalkoztatás lehetőségei, valamint a munkához való hozzáállás és a munkakörülmények is megfelelően alakultak. Az 1960-as évek közepére Tatabányán sikerült elérni, hogy a szakképzettséggel nem, vagy csak kismértékben rendelkező női munkavállalóknak megfelelő munkalehetőségeket tudjanak biztosítani, de a kezdeti nehézségek után még hosszú évek teltek el addig, amíg a gyárak és üzemek szociális, és egészségügyi normái is megfelelővé váltak.

⁷⁷ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1970. január 21.

⁷⁸ TMJVL XXIII/102/a. TŰ ülés jegyzőkönyve Beszámoló Tatabánya város vállalatainak, üzemeinek üzem-egészségügyi helyzetéről. 1969. szeptember 11.

⁷⁹ TMJVL XXIII/102/a. VB ülés jegyzőkönyve 1970. január 21.

Levéltári források:

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára iratanyagából:

XXIII/101/a. Tatabánya Városi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei

XXIII/102/a. Tatabánya Városi Tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei

XXIII/119/a. Tatabánya Városi Tanács VB Ipari Osztály iratai

Felhasznált irodalom:

Tatabánya története. Helytörténeti tanulmányok II. kötet. Tatabánya, Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1972. (Tatabánya története II. 1972)

Munkások Magyarországon 1948–1956 Dokumentumok. Budapest, Napvilág, 2000. (Munkások Magyarországon 2000)

Dolgozók Lapja 1967–68. évi évfolyamok.

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára munkatársainak tudományos publikációs jegyzéke (2009-2016)

Összeállította: Bognár István – Sári Aliz Imola

Dr. B. Stenge Csaba (Becze Csaba)

2009

Le Me 210 en Hongrie. In: Aero Journal, 3. évf. (2009) 8. sz. 56–63. pp.

Les Potez 63 Magyars. In: Aero Journal, 3. évf. (2009) 10. sz. 49–51. pp.

Magyar repülőtisztok kiképzése Németországban. In: Haditudósító, 2. évf. (2009) 5. sz. 36–39. pp.

2010

Benkő Lajos – egy veszprémi vadászpilóta a második világháborúban. In: Veszprémi Szemle, 12. évf. (2010) 18. köt. 1–2. sz. 13–31. pp.

Az első uriv-sztorozsevojei hídfőcsata. In: Haditechnika, 44. évf. (2010) 6. sz. 58–62. pp.

In memoriam Mátyás János. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2010) 35. köt. 205–206. pp.

2011

Adalékok Bogyay Kamill életrajzához és a szentesi repülés történetéhez. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2011) 36. köt. 236–241. pp.

In memoriam Robert John Goebel. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2011) 36. köt. 164–165. pp.

„Juju”: Egy tatabányai vadászpilóta a második világháborúban. In: Ravasz Éva (szerk.): Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2011. 83–106. pp. (Tatabányai levéltári füzetek, 13. köt.)

Kóta József bányamérnök katonai karrierje. In: Ravasz Éva (szerk.): Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2011. 71–82. pp. (Tatabányai levéltári füzetek, 13. köt.)

A legidősebb még élő magyar vadászrepülő ász volt. In: memoriam Mátyás János. In: Katonaújság, 2. évf. (2011) 1. sz. 2–7. pp.

A magyar casus belli. Kassa, 1941. június 26. In: Katonaújság, 2. évf. (2011) 4. sz. 16–25. pp.

A tiszaborkúti incidens. Hetven éve sodródott a világháborúba Magyarország. In: Indóház: Vasúti Magazin, 7. évf. (2011) 6. sz. 12–14. pp.

Veszprém végnapjai 1945 márciusában – Benkő Lajos naplója alapján. In: Veszprémi Szemle, 13. évf. (2011) 21. köt. 84–90. pp.

2012

Egy furcsa légi győzelem – IAR vagy sem? In: Veszprémi Szemle, 14. évf. (2012) 24. köt. 97–99. pp.

Egy igazi repülő sportember – Hennyey Imre. In: Katonaújság, 3. évf. (2012) 4. sz. 42–46. pp.

Az első magyar Messerschmitt pilóta. In: Katonaújság, 3. évf. (2012) 5. sz. 28–35. pp.

Garán Nándor - az egyetlen tatabányai hivatásos repülőtszáz a második világháborúban. In: Horváth Géza – Takács Anna (szerk.): A Komárom-Esztergom Megyei József Attila Könyvtár Évkönyve, (2012) 17. köt. 205–212. pp.

In memoriam Michna György. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2012) 37. köt. 65–68. pp.

In memoriam Péterdi Adolf. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2012) 37. köt. 69–72. pp.

Irány a keleti hadszíntér! In: Indóház: Vasúti Magazin, 8. évf. (2012) 11. sz. 30–35. pp.

A magyar légierő 1938-1945 között. In: Rubicon, 23. évf. (2012) 9–10. sz. 98–109. pp.

Majoros Kornél repülő főhadnagy emlékezete. In: Katonaújság, 3. évf. (2012) 6. sz. 2–11. pp.

Rejtő Ernő igaz története. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2012) 37. köt. 73–78. pp.

Soproni honvédek tűzkeresztsége. A 4/I. zászlóalj harckocsi-elhárítása Kalinovnál. In: Katonaújság, 3. évf. (2012) 2. sz. 50–53. pp.

Vitéz nemes belényesi Heppes Miklós repülő alezredes. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, 37. köt. 79–84. pp.

Vitéz Szoó Lajos és a német Vaskereszt lovagkeresztje. In: Katonaújság, 3. évf. (2012) 1. sz. 12–16. pp.

2013

Baptism of Fire: The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939. Solihull, Helion & Company, 2013.

Egy kecskeméti repülő ász, Szeverényi Kálmán hadnagy életútja. In: Hadtudományi Szemle, 6. évf. (2013) 4. sz. 68–77. pp.

Az első magyar Junkers Ju 88-as bombázók jelzései. In: Haditechnika, 47. évf. (2013) 4. sz. 68–69. pp.

Horthy Miklós vadászpilótájából Sztálin-díjas író: Nagy Sándor élettörténete. In: Katonaújság, 4. évf. (2013) 6. sz. 14–19. pp.

In memoriam Csóka István. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv. (2013) 38. köt. 11–13. pp.

In memoriam Gersy Tamás. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2013) 38. köt. 14–19. pp.

In memoriam Pintér Gyula. In: Magyar Repüléstörténeti Évkönyv, (2013) 38. köt. 20–26. pp.

Kárpátaljai zsidók a honvédségben. Fegyveres szolgálat és munkaszolgálat. In: Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Budapest, Aposztróf, 2013. 249–256. pp. (Hungaria Judaica, 30. köt.)

A magyar páncéltörő tüzérség tűzkeresztsége. 1939. március, Kárpátalja I. rész. In: Haditechnika, 47. évf. (2013) 6. sz. 39–41. pp.

Olimpiai bajnokból vadászpilóta. 100 éve született Harangi Imre. In: Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség Központi Folyóirata, 141. évf. (2013) 6. sz. 136–141. pp.

2014

„Czirók Zoltán: Horváth Ernő, egy sárvári vadászpilóta a 2. világháborúban.” (recenzió)
In: Seregszemle: A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság Folyóirata, 12. évf. (2014) 4. sz. 177–179. pp.

Embernek maradni. Erb Jenő munkaszolgálatos századparancsnok-helyettes a II. világháborúban. In: Archívnet, 14. évf. (2014) 1. sz. 1–4. pp.

Kiegészítés „Az utolsó Héja-légiharc a Donnál” című cikkhez. In: Haditechnika, 48. évf. (2014) 3. sz. 73–74. pp.

Külföldi radikális iszlamista harcosok a szíriai polgárháborúban. In: Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség Központi Folyóirata, 142. évf. (2014) 5. sz. 26–44. pp.

Légítámadás a veszprémi repülőtér ellen. Egy öreg Puma vadászpilóta visszaemlékezése. In: Archívnet 14. évf. (2014) 5. sz. 1–12. pp.

Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: Fedinec Csilla (szerk.): Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Pozsony, Kalligram Kiadó, 91–116. pp. (Regio Könyvek)

A magyar páncéltörő tüzérség tűzkeresztsége. 1939. március, Kárpátalja II. rész. In: Haditechnika, 48. évf. (2014) 1. sz. 43–46. pp.

Dr. Szobonya Zoltán katonai pályafutása. In: Hadtudományi Szemle, 7. évf. (2014) 3. sz. 251–258. pp.

B. Stenge Csaba – Bognár István – Kovács Mihály – Macher Péter: **Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.** Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2014. (Magyarország levéltárai)

„Tillman, Barrett: Forgotten Fifteenth: the Daring Airmen who Crippled Hitler’s War Machine.” (recenzió) In: Hadtörténelmi Közlemények, 127. évf. (2014) 4. sz. 1074–1076. pp.

A veszprémi Pumák. A veszprémi 101. vadászrepülő ezred története. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár, 2014.

2015

„Egy amerikai „vad menyét” pilóta a Vietnam elleni légi háborúban. Sparks, Billy R.: Takhli Tales – and other stories. Lexington, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlélő Folyóirat, 24. évf. (2015) 1. sz. 123–127. pp.

„Egy vadászbombázó pilóta a koreai háborúban. George G. Loving: Bully Able Leader The History of a Fighter-Bomber Pilot in the Korean War. Mechanicsburg, Stackpole Books, 2011.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlélő Folyóirat, 24. évf. (2015) 2. sz. 100–104. pp.

A két zsákmányolt csehszlovák T-11-es (LT vz.35) harckocsi a Magyar Királyi Honvédségben. In: Haditechnika, 49. évf. (2015) 1. sz. 59–62. pp.

A magyar királyi honvéd légiereő. In: Sallay Gergely (szerk.): Hadikrónika 1939–1945. Kéz-
zelfogható hadtörténelem. Budapest, Hadtörténeli Múzeum, Zrínyi Kiadó, 42–43. pp.

**A munkácsi rendőrség defenzív és offenzív harcászati alkalmazása Kárpátalján 1939-
ben.** In: Rendvédelem-történeli Füzetek, 25. évf. (2015) 43–44–45–46. sz. 109–116. pp.

Német személyzetek magyar reptereken 1944. szeptember 26-án. In: Seregszemle: A Ma-
gyar Honvédség Összhaderőneli Parancsnokság Folyóirata, 13. évf. (2015) 4. sz. 131–133.
pp.

2016

A III. közfeldertítő-század a Szovjetunió elleni háborúban (1941. július-november). In:
Varga Csaba: Varga Gyula Autókarosszéria- és Kocsigyár: motorizáció Pécssett, a XX. század
első felében – egy családi vállalkozás tükrében., Pécs, Házmaster, 98 Kft., 2016. 295–306.
pp. (Pécsi krónika)

Az 56. Magyar Kongresszus Clevelandben.

Link: <http://www.nemzetiregiszter.hu/az-56-magyar-kongresszus-clevelandben> (Megte-
kintve: 2017. 05. 03.)

**Beszámoló az Icarus 16. nemzetközi találkozásjáról. Sankt Pölten, 2015. november
23–25.** In: Levéltári Szemle 66. évf. (2016) 2 sz. 80–81. pp.

**„Czirók Zoltán: Egy elfeledett legenda nyomában. Kiss József repülő pályafutása az
1. világháborúban.”** (recenzió) In: Seregszemle: A Magyar Honvédség Összhaderőneli
Parancsnokság Folyóirata, 14. évf. (2016) 1 sz. 138–139. pp.

**Egy kis „Puma” történelem. Repülő hagyományok, csapatszellem a magyar királyi hon-
véd légiereőkben.** In: Seregszemle: A Magyar Honvédség Összhaderőneli Parancsnokság
Folyóirata, 14. évf. (2016) 2 sz. 106–112. pp.

Egy ismeretlen magyar repülő századjelvény és annak készítője. In: Haditechnika, 50.
évf. (2016) 6. sz. 20–23. pp.

Elfelejtett hősök: A magyar királyi honvéd légiereők ászai a második világháborúban.
Budapest, HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016.

„Az indiai légiereő Banglades felett 1971-ben. Mohan, P. V. S. Jagan – Chopra, Samir: The
India – Pakistan Air War of 1965.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemléző Folyóirat, 25.
évf., (2016) 1. sz. 93–98. pp.

Jubileumi borkóstoló vacsora a Clevelandi Magyar Múzeumban.

Link: <http://www.nemzetiregiszter.hu/jubileumi-borkostolo-vacsora-a-clevelandi-magyar-muzeumban> (Megtekintve 2017. 05. 03.)

Jubileumi megemlékezések az 1956-os forradalomról és szabadságharcról Clevelandben.

Link: <http://www.nemzetiregiszter.hu/jubileumi-megemlekezesek-az-1956-os-forradalomrol-es-szabadsagharcol-clevelandben> (Megtekintve: 2017. 05. 03.)

„Lázadás” a 101. vadászrepülő-ezrednél 1945-ben. In: Anka László, Hollósi Gábor, Tóth Eszter Zsófia, Ujváry Gábor (szerk.): *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. II. köt. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet; Magyar Napló, 2016. 397–411. pp.

A loraini magyarok nyomában.

Link: <http://www.nemzetiregiszter.hu/a-loraini-magyarok-nyomaban> (Megtekintve: 2017. 06. 08.)

„Niestlé, Axel: German U-boat losses during World War II. Details of Destruction.” (recenzió) In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. (2016) 2. sz. 623–625. pp.

Olimpiai éremszerzők tragédiája a Donnál: Petschauer Attila és Székely András, mint zsidó munkaszolgálatosok a magyar 2. hadseregnél. In: *Seregszemle: A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság Folyóirata*, 14. évf. (2016) 1. sz. 108–114. pp.

„A szovjet légierő a koreai háborúban. Szeidov, Igor: *Nocsnije szracsényijá v korejszkom nyébe.*” (recenzió) In: *KLIÓ: Történelmi Szemlész Folyóirat*, 25. évf. (2016) 2. sz. 96–100. pp.

„Véletlenül lett ügynök. Howie, Claerwen: *Agent by accident.*” (recenzió) In: *Seregszemle: A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság Folyóirata*, 14. évf. (2016) 2. sz. 134–135. pp.

Zuhanóbombázó és csatarepülő: Emlékezés Horváth Sándor második világháborús pilótára. In: *Vasi Szemle*, 70. évf. (2016) 1. sz. 78–84. pp.

Bognár István

2013

„Aszimmetrikus légi háború. A Luftwaffe bevetése a fellázadt Szlovákia ellen (1944. augusztus – október). Rajlich, Jiří: Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen- říjen 1944)” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 22. évf. (2013) 3. sz. 48–50. pp.

„Harcoltak és haldokoltak Indokínában. Az első vietnami háború és a csehszlovákok az idegenlégióban. Kudrna, Ladislav: Bojovali a umírali v Indočině. První vietnamská válka a Čechoslováci v cizinecké legii. ÚSTR a Naše vojsko, Praha 2010.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 22. évf. (2013) 1. sz. 118–121. pp.

2014

„A csehszlovák folyami erők, 1918-1959. Pejčoch, Ivo: Československé lodní vojsko 1918–1959.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 23. évf. (2014) 2. sz. 34–37. pp.

„A félszigeti háború Spanyolországban és Portugáliában. Kovařík, Jiří: Napoleonova invaze 1807–1810. Poloostrovní válka ve Španělsku a Portugalsku I.; Napoleonova prohra 1810–1814. Poloostrovní válka ve Španělsku a Portugalsku II., Akcent, Třebíč, 2010.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 23. évf. (2014) 1. sz. 78–83. pp.

„A Kaiserin Elisabeth cirkáló cseh tengerészeinek odüsszeiája 1913–1920 között. Marek, Jindřich: Odysea českých námořníků z křižníku Kaiserin Elisabeth 1913-1920.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 23. évf. (2014) 3. sz. 99–103. pp.

B. Stenge Csaba – Bognár István – Kovács Mihály – Macher Péter: **Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.** Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2014. (Magyarország levéltárai)

2015

„Tűzkeresztség: A magyar királyi légierő és a szlovák légierő első harci tapasztalatai 1939 márciusában. B. Stenge Csaba: Baptism of Fire: The First Combat Experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939. Solihull, Helion & Company, 2013.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 24. évf. (2015) 1. sz. 54–56. pp.

„Áldozat a sztyeppén. Hamilton, Hope: Sacrifice on the steppe. The Italian Alpine Corps in the Stalingrad Campaign, 1942–1943. Philadelphia & Newbury, Casemate, 2011.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 24. évf. (2015) 2. sz. 95–99. pp.

„A „Lom” hadművelet. Lengyel diverzáns és terrorista támadások Kárpátalján 1938 őszén. Marek, Jindřich: Operace „Lom”: Polské diverzní a teroristické útoky na Podkarpatské Rusi na podzim roku 1938.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 24. évf. (2015) 3. sz. 112–115. pp.

„Justin Pravoslav Hovora cseh tengerészrepülő. Rajlich, Jiří: Justin Pravoslav Hovora (1890-1964): Český námořní aviatik, podnikatel, odbojář, funkcionář a politický vězeň.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 24. évf. (2015) 4. sz. 71–74. pp.

2016

„Fél legális szervezettől cseh ellenes felkelésig. Néhány megjegyzés a „Kárpátaljai Szics” megalapításával és fennállásával kapcsolatban, 1938–1939 között. Plachý, Jiří: Od pololegálního spolku k protičeskému povstání: Několik poznámek k založení a existenci „Karpatské Siče” v letech 1938–1939.” (recenzió) In: KLIÓ: Történelmi Szemlésző Folyóirat: Történelmi Szemlésző Folyóirat, 25. évf. (2016) 1. sz. 73–76. pp.

Kovács Mihály

2014

B. Stenge Csaba – Bognár István – Kovács Mihály – Macher Péter: **Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.** Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2014. (Magyarország levéltárai)

Macher Péter

2013

Szabó István filmjeinek tatabányai vonatkozásai. In: Új Forrás, 45. évf. (2013) 7. sz. 25–32. pp.

2014

A Magyar Általános Köszénbánya Rt. zsidó alkalmazottainak szerepe a vállalat újjászervezésében 1945-1947. In: József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve, (2013) 18. köt. 151–164. pp.

Szénbőség és éhezés. A közellátás megszervezése a tatabányai szénmedencében 1945–1946. In: Kántor Balázs, Mihalik Béla Vilmos, Zarnóczki Áron (szerk.): Tanulmányok Badacsonyból 2. kötet, Budapest, Fiatal Levéltárosok Egyesülete, 2014. 105–119. pp.

A tatabányai zsidóság a holokauszt idején. In: Szamadó Emese (szerk.): „Ezt a hazát tehát elvesztettem”. A holokauszt komáromi eseményei. Komárom, Klapka György Múzeum, 2014. 62–64. pp. (A komáromi Klapka György Múzeum katalógusai; 20. köt.)

B. Stenge Csaba – Bognár István – Kovács Mihály – Macher Péter: ***Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.*** Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2014. (Magyarország levéltárai)

2016

„Kis Amerika” a Tatai-medencében. Az első tatabányai bányamunkások összetétele a munkásanyagönyv tükrében 1896–1900.

Link: http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/07/26/kis_amerika_a_tatai-medenceben
(Megtekintve: 2017. 05. 22.)

A zsidótörvények végrehajtása a MÁK Rt. Tatabányai Bányagazgatóságán 1938–1943.
In: Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei, (2016) 22. köt. 253–261. pp.

Dr. Ravasz Éva

2011

Az első tatabányai bányagazgató, Ranzinger Vince. In: Ravasz Éva (szerk.): Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2011. 7–18. pp. (Tatabányai levéltári füzetek 13. köt.)

Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2011. (Tatabányai levéltári füzetek 13. köt.)

Réhling Konrád bányagazgató. In: Ravasz Éva (szerk.): Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2011. 19–42. pp. (Tatabányai levéltári füzetek 13. köt.)

Sztahó Eszter Ildikó (B. Stenge Csabáné)

2012

A Berkovics-család iratai. In: József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve, (2012) 17. köt. 213–217. pp.

Szocialista iparvárosból megyeszékhely: Tatabánya története a 20. században. In: Kátóna Csaba, Koltai Gábor, Rácz Attila, Szűts István Gergely (szerk.): A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története. A 2011. október 20-án Várpalotán és 2012. május 9-én Pápán rendezett konferenciák előadásai. Budapest; Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 2012, 207–224. pp. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai; 29. köt.)

2013

A XIX-XX. századi gyöngyösi nőegyletek felépítése alapszabályaik tükrében. In: Archivum: a Heves Megyei Levéltár közleményei, (2013) 20. köt. 51–70. pp.

Összegzés (93 db):

Év:	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Könyv:					1	1		1
Tanulmány:	3	3	10	15	11	11	4	13
Recenzió:					2	5	6	6
Szerkesztett könyv:			1					

Tanulmányok Tatabánya történetéből I.

ISSN: 1218-7259

